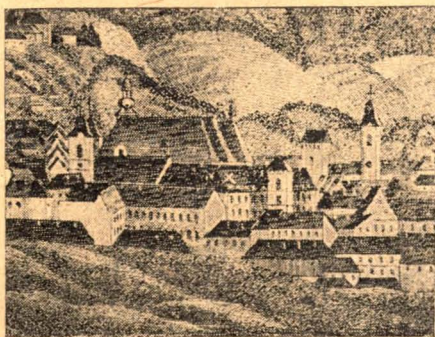

A kegyesrend Besztercén, Medgyesen és a kolozsvári főiskola bölcsészeti karán

Irta

Biró Vencel Sch. P.

Szent Bonaventura könyvnyomda, Kolozsvár 1948.

A kegyesrend Besztercén, Medgyesen és a kolozsvári főiskola bölcsészeti karán

Írta

Biró Vencel Sch. P.

Sik Pándor
rendfőnök.
unkak jénei
ragonk diónal
Kolozs, Biró
1948. május Vencel.
30.

*Fiúi hódolattal teszem le ezt a
dolgozatot a romániai kegyesrendi
rendtartomány nevében Kalazan-
cius Atyánk 300 éves sírja elé.*

Nihil obstat **Dr. Adalbertus Baráth**
censor dioec. Num 3292-1947. Impri-
matur. Albae-Juliae, die 16. Januarii
1948. **Dr. Aloisius Boga** vic. generalis,

Beszterce.

1717–1879.

A fejedelemség megszűnése után néhány évtized a katolikus szervezkedés, megerősödés korszaka Erdélyben. A fejedelemség alatt számban és jelentőségben hátramaradt katolikusság erőfeszítése ez. Önmagán segítve azonban Erdély közművelődésében is jelentős sikereket könyvelhet el. A most megnyílt iskolák, a templomok, a katolikus társadalom élénk cselekvőkészsége, a felújult kolozsvári egyetem nagy lendülettel pótolta a hiányt, amely az előző másfélszáz év alatt előállott. A visszaállított püspökség összefogó ereje, az erdélyi katolikus önkormányzati alakulatnak: a Katolikus Statusnak vállvetett segítő munkája az előrehaladás forrásává vált.

E lázas előbbrejutás vágyából fakadt a besztercei kegyesrendi ház- és iskolaalapítás is.¹ A rend értéke közvetlen tapasztalatból ismeretlen volt még Erdélyben, amikor a betelepítés gondolata megfogalmazott. A betelepítés gondolata azért nem is Besztercéről indult ki, hanem olyanok lelkéből kapott szárnyra, akik a rend népnevelő, társadalomformáló, iskolai tevékenységét a Pest-környéki, a Felvidéken, vagy külföldön virágzásban lévő intézményeik révén megismerhették. A rend az alapítást gr. Steinville István nagyszabani tábornoknak, a török ellen viselt háború egyik fővezérének, nevéhez fűzi. Mint sok földet bejárt katona ismerte a rendet. Emellett a katolikus püspök: Mártonfi György Esztergomból jött vissza Erdélybe. A rend iránt érzett jóakarátát

¹ Hálás köszönetemet fejezem ki *Biró Imrének*, a magyar kegyestanító-rend tagjának, aki mint a magyar rendtartomány rendfőnöki tanácsosa és rendi levéltárosa, Beszterce és Medgyes kegyesrendi házai történetére a rendi levéltárból értékes forrásanyagot gyűjtött és azt rendelkezésemre bocsátotta. Ugyanúgy *Léstyán Józsefnek*, Beszterce főesperes-plebánosának, is köszönöm, hogy a plebánia levéltári anyagát kezembe adta és előszóval is sok magyarázattal szolgált.

A besztercei és medgyesi rendházakra vonatkozólag a következő műveket említjük meg: Friedreich Endre, Kácsor Keresztély élete Bp. 1909 Patay József, A piarista rend Erdélyben (Az erdélyi katolicizmus multja és jelene c. gyűjtőműben, Dicsőszentmárton, 1925. A medgyesi rendházra vonatkozó részt l. 504–5., a besztercei rendházra vonatkozót 501–2 l.). Józsa János, Piaristii și României până la 1918. Aiud, 1940. (A piaristák és a románok 1918-ig. Besztercéről l. 16–20., Medgyesről 34–38. l. E munkában a krajovai és a bukaresti rendházra vonatkozó rész újszerű.) Sebestyén József, Beszterce város tanügyi multja és jelene c. füzet a rendházak történetével nem foglalkozik. Beszterce 1908.

mutatja a készség, amellyel a besztercei kegyesrendi atyák törekvéseit elősegítette. A főtámogató meg maga a kegyesrend magyar tartományfőnöke Zajkányi Lénárd, aki Erdélyben, Hátszegen született (1677-ben) s mint a kolozsvári jezsuita egyetem első éves bölcslethallgatója lépett a rend tagjai közé.

Zajkányi a Lénárd nevet a rendben vette fel. A világban Demeter nevet viselt. Kolozsvárt Illyés András püspök bérmálta meg őt. A magyar mellett jól beszélt románul. Nemes családból származott, s ennek megfelelően jól öltözve, kardosan jelent meg az újoncnevelőben, amikor 21 éves korában Privigyén a rendbe beöltözött.² Erdélyi származása eleve biztosíték volt arra, hogy rendtársait a keverten élő nemzetek között való megértő bánásmódra buzdítja.

Steinville tábornok a rend behozatalával legelsősorban katonáinak lelki gondozására gondolt. De eme viszonylag szűkkörű feladat mellé a katolikus vallás erősítését is sorozta. Tanítórendről lévén szó, céljai közé természetesen az ifjúság nevelését is beiktatta, amikor más rendekkel szemben a kegyesrendnek adott elsőbbséget. A rend bejövételének lehetőségét, nem kis nehézséggel, a maguk zárt életformájára féltékeny luteránus szászoknál is elintézte. Vállalkozását nagyban megkönnyítette, hogy a hitújítás óta több üresen maradt kolostor s templom maradt felhasználatlanul.

Miután a városi tanács, – írta a tábornok, iránta való érzésből a várfal mellett a volt dominikánus templomot és kolostort átadta s neki szabad rendelkezésére hagyta, hogy melyik rendet akarja oda beültetni, ő a kegyesrendet teszi be e feltétellel: Mivel a szász nemzet közelebb áll a némethez (külföldi katonáihoz, a betelepült katolikus tisztviselőkhöz, iparosokhoz), mint a magyar nemzethez, azért a behozandó kegyesrendi atyák s rendi növendékeik németek legyenek.³ A fejlemények azonban azt mutatták, hogy e kívánság csak részben teljesült. A városi tanács is erősítette, hogy a rendházat és a templomot a tábornok iránt való tiszteletből adta oda katolikus istentiszteletek tartására és az ifjúság nevelésére, tetszésére bízván, hogy melyik rendet akarja behozni.⁴ Egyidejűleg Mártonfi György püspök nyilatkozatot adott, hogy a rendet egyházmegyéjébe befogadja, annak tagjait felhatalmazza, hogy iskolájukban az írást, olvasást, számolást, egyben a latin nyelven előadott tárgyakat is taníthat-

² Kácsor Keresztély, *Viri doctrina illustres S. scholarum/Piarum*. Kézirat a budapesti kegyesrendi levéltárban. Zajkányi Lénárdra és Bonn Eusztákra vonatkozó rész közlését *Friedreich Endre* gimn. igazgató, rendi könyvtáros szívessegének köszönöm.

³ Steinville István írása, 1717. aug. 14. Nagyszeben. A besztercei és a megyesi rendházra vonatkozó kéziratos anyagot a budapesti kegyesrendi lt. együtt őrzi. (In Forulo 0–11). Említett írást l. Fasc. 4.

Protocollum in officio Parochiali R. cath. et simul collegio scholarum Bistriciensi in Transilvania 20 Julii 1857 ductum. Fasc. 6.

⁴ A városi tanács irata, 1717. szept. 1. Beszterce, Fasc. 4.

ják egész a retorikáig és dialektikáig. Besztercén templomot építhetnek, azt felszerelhetik, tiszteletben tartván a helyi és püspöki jogokat.⁵ Ez annyit tesz, hogy a rend elemi és középiskolát nyithat, a romokban levő dominikánus templomot helyrehozhatja, vagy újat építtethet. Az egyházmegyébe való befogadás a szabad terjeszkedés lehetőségét nyitotta meg más városokba, amit az erdélyi országgyűlés rövidesen a maga részéről is biztosított. 1736-ban ugyanis a beszercei ház kérésére a rend betelepülését formailag is megengedte.⁶

A nyert engedély alapján a rend 1717. augusztus 9-én, 231 évvel ezelőtt vonult be Besztercére.⁷ Német városba, ahol a virágzó szász gimnázium és a gyér számú katolikusság miatt, a lelkiekben és szellemiekben gyengébb termés kínálkozott. Fokozta a nehézséget a szegényebb sorsú tanulók és a tanárok eltartására szolgáló alapítványok hiánya. A rend tehát a maga takarékoságára, igénytelenségére volt utalva. Mégis vállalta a feladatot abban a tudatban, hogy az élet küzdés, amely elől a rendalapító nemes példájától hevítve kitérni nem lehet.

Először három atya érkezett, Bonn Eusták két németországi rendtaggal. Egy rendi fráter = testvér kísérte őket.⁸ Bonn házfőnök lengyelországi német volt, de mint rendi növendék többnyire magyar rendházakban tanult. Kiválóan képzett, elismert költő, a mértanban, az építészetben, a történelemben jártas volt. Költeményeken kívül szindarabokat és történelmi munkákat írt. A rendben iskolaigazgatóságra, helyettes tartományfőnöki tisztségre emelkedett.⁹ Nem közönséges tudással és hozzáértéssel állott tehát a rendház élére.

A városi tanács a Magyar utcában a Hendorfer-féle házat jelölte ki a rendtagoknak ideiglenes szállásul. Istentiszteletet egyenlőre a városházban átengedett szobában tartottak. A következő évben már a dominikánus rendházban laktak és tevékenykedtek. 1719-ben a pestis miatt Kolozsvárról az egészséges levegőjű Besztercére költözött gr. Kornis Zsigmond, Erdély kormányzója. E mély vallásosságú férfiú közbenjárásának tulajdonítható, hogy ez évben a püspök a plebániát a rendre bízta.¹⁰

E megbízás a kegyesrendiek elhelyezkedésében szükség-szerű változást vont maga után. A dominikánus kolostor ugyanis félre esett, temploma hasznavehetetlen volt. A rendtagok tehát nagyobb terű, iskolafejlesztésre alkalmas, központibb fekvésű helyre vágytak. Azért a város ellenkezése miatt pártfogó után

⁵ A püspök írása, 1717. aug. 14. Fehérvár. I. h.

⁶ Írása. 1736. június 25-i üléséből. I. h.

⁷ *Extractus historiae domus cl. R. P. Scholarum Piarum Bistriciensis* Fasc. 6.

⁸ I. h.

⁹ Kácsor, i. m.

¹⁰ *Extractus etc.*

néztek, aki őket közérdekű törekvésükben támogassa. Ilyennek látták a Katolikus Statust, amely testület csakugyan melléjük is állott. Választást adott nekik, az átadott helyen keresnek-e megoldást, a volt ferencendi kolostort óhajtják-e, vagy pedig az ispotályosok (hospitales) volt templomát s rendházát szeretnék-e jobban.

A rendtagok az utóbbi ajánlatot tartották megfelelőnek. E rendház ugyanis a város főteréhez közel, a főutca mentén, tágas terével, jó állapotban lévő templomával kívánalmaiknak leginkább megfelelt. A Status ennek megfelelően tárgyalt a várossal és sikert ért el.¹¹

Az iratban, amellyel a város az ispotályosok kolostorát és templomát a rendnek átadta, álláspontját ismertetvén, megértő készségét, a fennálló nehézséget, a kegyesrend munkájának méltánylását hangoztatta. Védekezett, mintha nem lenne méltányos. Bizonyítja ezt, – mondotta, készsége, amellyel Steinville kérését teljesítette. Most hogy a Status az ispotályosok templomát kéri, a város húzódásából ne keletkezzék félreértés. A tanács ugyanis esküvel kötötte le magát, hogy mindent úgy fog átadni, amint hivatalba lépésekor azt átvette. Ha most az ispotályosok templomáról lemondanak, ugyanakkor a dominikánus templomot visszakövetelik. Továbbá jogot formálnak a házra, amely most katolikus istentisztelet helyéül szolgál. Ott ugyanis kórházat akarnak létesíteni az ispotályosok telkén lévő kórház helyett. A kegyesrendiek, akik eddigi viselkedésükkel őszinteséget és emberszeretetet bizonyítottak, a jövőben is hasonlóképpen viselkedjenek. A tanács reményét fejezi ki, hogy velük ezután is békében él.¹²

A házfőnök a sikert Kornis kormányzó és más katolikus nagyok pártfogásának tudta be. Kedvesnek találta a kis templomot, amely harangokkal, padokkal volt felszerelve, tere meg kollégium építésére volt alkalmas. A rendház maga négy szobából állott, ezek mellé konyha sorakozott. Steinville tábornok a várost 500 arany segélyre kötelezte abban a tudatban, hogy a rend munkája annak erkölcsi és tudományos színvonalát is emeli. A kormányzó meg családi lakóhelyén, Szentbenedeken, fából szívesen készíttette el a templom főoltárát, amelyre Szűz Máriát abban a formában festették meg, ahogyan az a rend római anyaházában látható. Más kis oltár felállítását egyik gr. Mikes, a harmadikét Hermann nevű százados ígérte meg. A templom megáldása után a házfőnök abban a kormányzó, más katolikus vezető férfiak és a nép jelenlétében szentmisét olvasott. 1720. február 2-án Mártonfi György püspök szentelt abban gyertyát, misézett és ötven embert megbérmált.¹³

¹¹ I. h.

¹² A városbíró és a tanács írása. 1720. március 4. Beszterce. Fasc. 2.

¹³ Bonn Euszták házfőnök Zajkányi Lénárd rendfőnöknek, 1720. márc. 14. Beszterce. Fasc. 2.

Íme ez a kegyesrendiek működésének kezdete Besztercén. De már fedél alatt voltak, és rájuk várt a feladat, hogy a templomot benépesítsék, iskolájukba meg helyből, ugyyszintén a vidékről, minden nemzetből és vallásból, tanulókat toborozzanak. Csakugyan gyűjtőhellyé vált az intézet, ahová messzebb földről is jöttek diákok.

Anyagiakban is megoldások adódtak. Több kisebb alapítványon kívül egyéb segítségek is érkeztek. Maga a rend több ízben küldött tekintélyes összeget, a város fát, telekrészt, a katolikus tanulmányalap és az uralkodó meg pénzt, az állam dézsmajövedelmet (Radnót, Besenyő), a magánosok ajándékokat adtak. A megélhetés egyik formája a bennlakó növendékektől (convictor) kapott összeg is.¹⁴ Ehhez járult a rendtagok takarékosága és lemondása. Így történhetett, hogy Laun Henrik házfőnök 1728-ban két kisebb házat vett meg, 1731-ben meg egy harmadikat.¹⁵ Mindezekkel növelte a telket és az iskolahelyiségek számát, amit az intézet fokozatos fejlesztése megkívánt.¹⁶

Igy ment ez 1758-ig, amikor az egész intézményt végpusztulás veszélye fenyegette. A városban ugyanis tűz ütött ki, amely a közeli Magyar utcából kiindulva, a rendi épületekre is áttért s azokat nagy részben elhamvasztotta.¹⁷ Siralmas a kép, amely a szemlélő elé tárul. Éppen ez időből megvan a kegyesrendi rendház, iskola és templom alaprajza, amely a pusztulás nagy méreteit feltünteti.

Az alaprajz szerint a telket két oldalról utca, a harmadik oldalról várfal, a nyedik oldalról meg három magánház, az ezekhez tartozó udvarokkal és kertekkel, határolta. A homlokzaton, a telek balsarkán, az utcával párhuzamosan nyult a templom. Bejárója a mellékutcából nyílt. Szentélye szinte megközelelti a templomhajó hosszát, nyilvánvalóan a karban imádkozó ispotályos szerzetesek elhelyezkedése miatt. A templom hossza a falak nélkül 13 öl, szélessége meg ugyancsak a megvilágításban, azaz a falak nélkül, 4 öl és 1 láb. Teljesen leégett, csak csupasz falai maradtak meg. Leégett a rendház két emeleti szobája, az ebédlő, a gimnáziumi osztályok, a konviktus, az iskolai régi színház, a kórház-épület, meg a kert is összes fáival együtt, továbbá a gazdasági épületek. Az enyészet szomorúsága ült rá az egész intézményre.¹⁸

¹⁴ *Historia Domus Bistriciensis Scholarum Piarum inchoata ab anno 1832* (Kézirat a besztercei róm. kat. plebánia lt.-ban). A vonatkozó részeket l. 1832–3., 1835., 1865–6. években.

Extractus etc. Rationes de instaurato secessu, expensis 600 fl. ex Custodiatu per Provinciale m. datis. Fasc. 6. A pénzügyi kamarának 1826. május 4-i iratában. Pest, l. h.

¹⁵ Extractus etc.

¹⁶ l. h. Protocollum etc.

¹⁷ Extractus etc.

¹⁸ Fasc. 3

A lelkerő azonban leginkább a bajokban nyilatkozik meg. A hangya is újraépíti várát, ha durva kezek feldúlják azt. A rend rosszabb helyzetbe jutott, mint amilyenben volt a megtelepedés-kor. Akkor átalakítások váltak szükségessé, most valóban nem volt, hová lehajtsák fejüket. A pillanatnyi megoldások helyett azonban azonnal korszerű épületek és felszerelések előállítására fordítottak erőket, bátorságot merítve a biztatásból, amely megsegítésükben megnyilatkozott.

Az építkezésben a templomot tették első helyre. Ennek felépítésére Mária Terézia királynőtől sokat vártak. Lang Fülöp házfőnök tehát 1760-ban hozzája fordult kérésével, hogy az atyák nagy kárvallásában álljon melléjük. Reményében nem is csalódott. Ez időtől kezdve tehát állandóan szőnyegen volt a templomépítés terve.¹⁹

Addig is a régi templomnak használhatóvá tétele szóban forgott. 1762-ben ugyanis Eisenbach János György jőnevű dési építőmester javaslatot nyújtott be a rendbehozás költségeiről. A tetőnek, a falaknak megépítéséért 18094.74 1/2 forintot kért.²⁰ Ez igen nagy összeg méltán meggondolkoztatta az illetékeseket, hogy előnyösebb egészen új templomot építeni. A Főkormány-szék, illetve annak Katolikus bizottsága (Catholica commissio) megbízásából 1774-ben kéttagú bizottság szállt ki, hogy a javítás-ügyben véleményt mondjon. Ezek megítélése szerint is a templom nem alkalmas az újraépítésre. Az uralkodó belátására bízták tehát, hogy miképpen akar létrehozni legalább 400 ember befogadására alkalmas templomot.²¹

Bécsben azonban ez időre már új templom építése mellett döntöttek. Amikor a házfőnök Nagyszébenbe ment, hogy ott az építésről az előkelőkkel tanácskozzék, már Bécsben készült építéstervet adtak elébe. Közölték, hogy ez ügyben onnét lejön Martinelli, az építőművészetben ismert család egy tagja, aki a nagyszébeni megsérült ferencendi templomot is kijavította és Erdélyben több katonai laktanyát épített. Ez szeptember 14-én meg is jött egy számvevőszéki tisztviselővel, s – az uralkodó segélyéről lévén szó – a városi tanács előtt Dinges Dániel albíró az építés gondnokságával megbízták.²² A Lipót-diploma értelmében is templomépítéshez az uralkodó engedélyre kellett.

¹⁹ Extractus etc. 1760. *Historia Domus 1738–1834* (Csonka kézirat, az első része hiányzik. Rövid összefoglalás. Eredetije a besztercei róm. kat. plebánia lt.-ban. U. o. cím nélkül 1730–1777-ig terjedő kéziratos könyv található okirat és levelek másolataival).

²⁰ Contractus cum muratorio de aedificio nostro Bistriensi initus anno 1762. Fasc. 5

²¹ *Liber rerum memorabilium ab anno 1774 die 1-a Novembris* (Kézirat a besztercei róm. kat. plebánia lt.-ban). L. az 1774. évi bejegyzést.

²² Uo 1776. A nagyszébeni ferencendi templom sérüléséről I. György József, A ferencendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár, 1930, 296. l. A besztercei új templom részben a volt szomszéd (asztalos) telkén áll, tehát annak házát és udvarát megvásárolták. A mai telek így a következő szomszéd (cinöntő) házáig terjed. Az utolsó cinöntő 1941-ben halt meg.

Mária Terézia intézkedett a templomépítésre szánt pénz elküldéséről. 1779-ben 7000 forint érkezett Bécsből. 1787-ből is 2706 forint 48 krajcár kiutalásáról van feljegyzés. Itthon a Katolikus bizottság 1776-ban íratott bocsátott ki, hogy vidéken, a járásban a templomra gyűjtsenek. 40–100–200 forint adományokról olvashatunk. A rendház a Katolikus bizottságtól is kért pénzt.²³ Miután tehát a templom tervezetét Bécsben készítették el, a helyi építőmesterekre annak kivitele maradt. Lengyel Félix házfőnök ez ügyben tárgyalt Eisenbach dési, majd Schmidt Pál marosvásárhelyi építőmesterekkel. Ezek akadályoztatása miatt aztán Türk Antal fiatal építőmester végezte el a munkát. A bonitás 1779. október 10-én kezdődött, az alapkövet a rendház felé eső szegletben helyezték el, amelyben fehér pléhvel körülvevett üveg palackban tartalom szerint a következők állanak:

VI. Pius pápasága, II. József uralkodása, gr. Batthyány Ignác püspöksége, a megnevezett városi előljárók, Orosz Zsigmond rendfőnöksége, Lengyel Félix házfőnöksége, a rendház felsorolt tagjai idejében helyzetetett el az első kő a templomban, amelyet a kegyesrendi atyák a Szentháromság tiszteletére emelnek, s amelynek költségeit Mária Terézia halála előtt elrendezte. A templom belső hossza, tehát a falakat nem számítva, 12, szélessége meg 6 öl. Építésre felhasználták, a régi megállapodás szerint, a régi dominikánus templom köveit, a rendház udvarán is sok kő volt összegyűjtve, más helyről is hoztak köveket.²⁴

Az építés ezután évről-évre előbbre haladt, és a felszerelés is gyarapodott. Szászrégenben Kroner Sámuel három mázsás harangot öntött, ugyanott készült el az iskola harangocskája is.²⁵ Az orgonához a fát a Főkormányzók parancsára a város adta.²⁶ 1787-re a templom készen állott, ez év március 27-én Batthyány püspök felszentelte azt.²⁷

Az építmény művészi értékű, tetejét már akkor cserép fedte, tornya tömötten, fedéllel, de szépen épült.²⁸ Jellegzetesen bécsi barokk, egyhajós, a szentély szinte beleolvad a templom hajójába. Szószéke akkori állapotában maradt meg. Az építés alatt az atyák az átalakított ebédlőben miséztek, különleges alkalmakkor meg a minoriták templomában.

A templommal körülbelül egyidejűleg a rendház is felépült. Ez egyben iskolául is szolgált. A rendfőnök bízatta a ház tag-

²³ Liber rerum etc. 1776, 1779., 1781., 1787.

²⁴ I. h. 1781.

²⁵ I. h. 1782.

²⁶ I. h. 1785.

²⁷ Extractus etc.

²⁸ Historia Domus Bistriciensis, 1838., 1845. A besztercei templomhoz adatokat ad Entz Géza, A székelyudvarhelyi római katolikus plebánia templom (Roska Márton szerk.: Közlemények az Erd. Nemz. Múz. Érem- és Régiségtárából. Kolozsvár, 1943. 104. l.).

jait, hogy a ház építésében legyenek serények; ígérte, hogy ő is segítségre jön a rendtartomány anyagi hozzájárulásával és gyűjtésével. A házfőnököt külön is megbízta az építkezés előmozdításával, egy rendtagot segítőtársul rendelvén melléje.²⁹ Hivatalos megállapítás szerint a rendház az atyák szorgalmával összegyűjtött adományokból épült, a Katolikus bizottság engedélyével hozzátéve a Bruckmayer-féle alapítvány 2000 forint tőkéjét is. Az adományok között a Vajdahunyadról beszállított negyven mázsa vas igen számottevő.³⁰ A rendház homlokzata az ispotályosokról elnevezett Kórház-utcára tekint, szépen boltozott szobákkal, a mennyezeten gipsz keretekkel. Az udvar felé az épület hosszában, az emeleten és a földszinten is, tágas folyosó húzódik magasra helyezett boltozatokkal. Tetejét zsindegy fedte.

A besztercei templom és (balra) a rendház.

Azóta a ház is, a templom is többbizben javításra szorult. Ezeknek, valamint a megélhetésnek gondja több házfőnököt nehéz feladat elé állított. Volt, aki lemondással próbált a nehézségek előtt kitérni. De hogyan lehetne, – írta Bolla Márton rendfőnök a napoleoni háborúk nyomoruságai miatt elcsüggedt Hegyi József rektornak, hogy a kéz és a szem a társaság testéről leszoríttassék. Másutt is vannak bajok a háború miatt. Nyitrán ezer beteg katona van, Vácott a templom kivételével az egész házat lefoglalták.³¹

A városban dúló gyakori tűzvész 1844-ben most már az új templomot rongálta meg. Meggyult a teteje, a tornya, a sekrestye felett húzódó fal meg tönkrement. A helyrehozatal közgyűjtés útján történt. Kovács Miklós püspök, a rend, a nagyváradi káptalan, az egyházközség, a vallásalap, magánosok adták össze az összeget. A tornyot több szép terv mellőzésével Drösler Ferenc építette meg. A bádoggal fedett toronyban nagy költséggel új nagyharangot szereltek fel. 1846-ra készen lettek a munkálatokkal.³²

Az 1849. januárjában Bem tábornok mintegy tizezer kato-

²⁹ Familia domus Bistriciensis, 1761. Utasítások, amelyeket a rendfőnök ad. Fasc. 4.

³⁰ Protocollum etc. Liber rerum mem. etc. 1776.

³¹ 1809. szept. 20. Pest. Fasc. 2.

³² Historia Domus Bistric. etc. 1845-6.

nával jött a városba. A városi tanács a rendet is felszólította hogy menjenek eléje barátságát kérni. 62 katonát szállásoltak el a házban, egy zászlós ügyelt fel a rendre, fegyelemben tartva embereit. Nem kellett mást adni, mint étkezéskor bort, kenyeret, szalonnát, egyebekkel el voltak látva. A tisztek, tizennégyen is, a ház vendégei voltak, nagy számuk miatt közben nehézségek adódtak. Az oroszok közeledésének hírére a magyar hadsereg biztosa utasításul adta, hogy a rektor hirdesse ki, a lakosság vonuljon el. Ő azonban ezt nem látta célszerűnek. Augusztusban be is jöttek az oroszok, velük kilenc tábori pap. Ezek, továbbá tisztek, közkatonák jöttek be a rendházba. Sokkal műveltebbek és vallásosabbak, mint nekik leírták, jegyezte be a házfőnök a ház történetébe.³³

Ez évben a rendi gimnázium már nem működött. Iskolai névkönyve az 1847–48. tanévvel lezárul. Az abszolutizmus alatt a rendre nehezedő politikai nyomást és a rend belső nehézségeit a távoleső Beszterce erősen megérezte. A plebánia és az elemi iskola azonban továbbra is rendi vezetés alatt maradt.

Hogy a kegyesrend emberhiány miatt a besztercei középiskolát kénytelen volt feladni, az a tanügy szempontjából nagy veszteséget jelentett. A rend alaphivatása a tanítás, és most éppen e munkája akadt meg. Pedig színes a kép, amely a besztercei iskola multjából élénk tárul.

Amikor a rend 1717-ben beköltözött, akkor elemi és középiskolai oktatásra kapott engedélyt. Ez összekapcsolás teljesen megfelelt a rend hagyományainak. A rend alapítója, Kalazanti Szent József, az ingyenes népoktatásnak, a tömegnevelés előmozdításának volt előharcosa, s elsősorban az elemi ismeretekre szorulókat karolta fel. De emellett középfokú iskolákat is szervezett nyelvtani oktatással és irodalmi képzéssel. Középis-kolája e szerint a szokásos grammatikai képzést nyújtotta a humaniórákkal együtt. A két iskola: az elemi- és középiskola szoros együttműködése adta meg a kegyesrendi iskoláknak formáját. Az elemi iskola három osztályra tagozódott: az olvasni-, az írni tanulók és a számolást végzők osztályára. A középiskola három- esetleg négy nyelvtani osztályára a poéták, azaz költés-zettant, majd rétorok, azaz szónoklattan tanulók osztálya következett. Ez a beosztás azonban csak általános keret, amely a hely, a tanulók létszáma, a tanárok száma és a korviszonyok szerint változott. Az alapképzés az elemi ismeretek elsajátítása után a közpályákon és az egyetemeken megkívánt ismeretek elsajátítására terjedt ki, az általánosan megkívánt és a gyakorlatban érvényesülő latin műveltség alapján.³⁴

³³ l. h. 1849.

³⁴ Prónai Antal, A piarista iskolák kezdete, Bp. 1899. 54–70. l. Kalazanti Szent József, Brevi relatio rationis, in Scholis Piis usurpatae, ad pueros pauperes, qui plerumque plusquam septingenti numerantur, docendos non in litteris solum, sed in sancto etiam Dei timore (Spanyolból latinra fordította Garrido

A rendalapító ez általános menetbe azonban annyi sajátosságot vitt bele, hogy a kegyesrendiek iskolája más hasonló iskoláktól lényeges vonásokban eltért. Maga a kegyesiskola (schola pia) elnevezés mutatja, hogy ő az iskolai életnek alapjává a kegyességet, ájtatosságot tette. Ez gyakorlati megnyilatkozásban az oktatásban az ingyenességet, a vallásos nevelést, az oktatók áldozatosságát jelentette, a rendalapító önfeláldozásának példájára. Az ő eljárásában az egyéni nevelés, a gyakorlati életre való segítés, a tárgyi ismeretekre való tanítás szerepeltek és biztosítottak iskoláinak korszerűséget. Nem kötött formákat, hanem az adottságokhoz alkalmazkodó irányelveket hagyott rendtársaira örökségül. Így az elemi és a középiskolán végigvonuló vallásos nevelés elvét, az elemi iskolában az oktatás módját, a latin iskolában a követelmények fokozódását. Továbbá megkedveltette a mennyiségtan tanulását, vele kapcsolatban egyéb reális tárgyak felkarolását. A gyakorlatiasság, mint szükségyszerűség nyilatkozik meg oktatási eljárásában. Amint az elemi iskolában fali táblákon ismertette meg a betűket s szótagokat, amint kezét vezette az írást elsajátító tanulónak, ugyanúgy a latin osztályokban nem elégedett meg a szöveg-megértéssel, hanem tárgyi ismertetést kívánt. Iskoláit jellemezte a szép írásnak, a pontos számolásnak, a jó latin beszédnek, a szövegmagyarázatnak elsajátítása, az éneknek-zenének, majd történelemnek, a természetnek megkedvelése.³⁵ Iskoláiba főleg a szegények jártak, de kezdettől fogva vettek fel vagyonosabbakat is. Ehhez pápai engedélyt is kaptak.

Így ez iskolák általánosabb befogadó képességüknél fogva rohamosan elszaporodtak s Európa számos államában elterjedtek. Magyar földön 1642-ben nyílt meg az első iskola, még a rendalapító idejében. Magyar területen azonban a rendtagoknak az iskola céljaira s saját fenntartásukra nem volt szabad koldulniok.³⁶ E helyett alapítványokra, bennlakók tartására és önkéntes adakozásra voltak utalva.

A Besztercére települő kegyesrendiek ilyenféle életmóddal indultak meg. Állami tanügyi előírásokról akkor még szó sem esett, tehát egészen a maguk gondolata szerint rendezték be iskolájukat. Mártonfi György püspök, amikor a rendet az egyházmegyébe beengedte, kikötötte, hogy az atyák a gyermekeket ingyen tanítsák. Ez az intézkedés a rend elveinek teljesen megfelelt. Eleinte az elemi iskolai anyagon kívül a latin iskola alsó

Tamás. *Ephemerides Calasactianae, Romae, 1932.* 64–70. l.). Blédy Lajos a temesvári piarista gimnázium 1936–7. Évkönyvében megjelent cikke. Balanyi György, *A magyar piarista rendtartomány története 1914-ig.* Bp. 1943. 94–96. l. (A magyar piarista rendtartomány története c. gyűjtőműben.). Karl János, *A piarista iskola* (A kolozsvári róm. kat. gimn. 1941–2. tanévi Évkönyvében 7–15 l.).

³⁵ Horváth Ambrus, *Koppi Károly működése.* Szeged, 1940. 6–11. l.

³⁶ Balanyi i. m. 94. l.

tagozatán tanítottak és csak alkalmas helyiségek megszerzése és az osztályok fokozatos fejlesztése után tették középiskolájukat teljessé.⁸⁷ Az osztályokról és a tanulók számáról csak 1729-től kezdve maradtak fenn feljegyzések, bár a két felső osztály megnyitásához szükséges telek vételéről már az előző évre vonatkozó tudósításból értesülünk. Az egyes osztályok a jelentkező tanulók számához mérten nyitak meg, vagy szüneteltek. Az első időben a tanulókról szóló kimutatás nem teljes, mivel a bejegyzések csak 1744-től kezdve pontosak. 1729-ben két osztályban elemi iskolai (legens, parvista elnevezésű) diák volt 20, a latin iskola első osztályában meg 5 fiú tanult. A következő évben már az elemi három osztályában (parvista, legens, arithmeticus) 21 tanulóval, a középiskola három alsó osztályában (syntaxista = szókötéstant tanuló, grammatista, principista) 20 diákkal találkozunk. 1732-ben nyit meg a poéták osztálya is 9 tanulóval. 1733-ban minden osztály megvolt, a rétorok száma 13, a poétáké 7, az egész iskola létszáma 68. 1734-ben a középiskola hat osztályú, amennyiben a nyelvtani osztályok fölé külön mennyiségtani osztályt emeltek. Ez eljárás aztán többször ismétlődött. 1737-ben egészen különös beosztást látunk. A középiskola hat osztálya alatt (42 tanulóval) az elemi iskola (55 tanulóval), a középiskolára előkészítő latin nyelvtanítással foglalkozó osztályokkal, hat osztályra tagozódott. 1754-ben az öt osztályú középiskola létszáma 50, a szintén öt osztályú elemi iskoláé meg 35. Az elemi iskolába kevesebb tanuló szokott járni, mivel vidékiek inkább a középiskolába jöttek.

A tanulók katolikus németek, kicsiny számmal luteránus szászok, szamosujvári örmények, görögkatolikus, kisebb számban görögkeleti románok, román katolikus magyarok, elvéve protestánsok is. A magyarok messze földről sereglettek össze. 1731–1733-ban ilyen nevekkel találkozunk: Szereday, Apor, Jábroccky, Szentiványi, Deák, Simai. 1748-ban itt van Uzoni Béli Antal, Szárhegyről Lázár István, 1750-ben Béli Ferenc, Csicsókeresztúrról két Torma fiú, Haller Péter, Udvarhelyszékről Antal Ferenc és Háromszékről Mártonfi József székely ifjak. Valóban ifjak, amennyiben 20–23–24 évesek is iskolapadokban ültek. 1747-től feltüntetve látjuk a tanulók nemzetségét, 1748-tól meg társadalmi helyzetét: polgár, nemes, főnemes, szabad, nemszabad. Ez utóbbiak a főnemes bennlakó (convictor) diákok hazulról hozott kiszolgálói, a tanulásban segítői (famulus). Szegény diákok még az étkezésnél felszolgálók, takarítók (credentarius).⁸⁸

Igy valóban tarka kőp, amely a szemlélő elé tárul. Szegény és gazdag, nemes és nemnemes, városi polgárfiú és falusi, több vallásból és nemzetből valók gyűltek össze, hogy a kegyesrendiek ki-

⁸⁷ Extractus etc.

⁸⁸ *Liber studiorum Scholas Pias Bistricienses ab anno 1729 frequentium sed primo anno 1744.* A befejező év 1813. (Kézirat a beszercei román kat. plebánia lt.-ban).

egyenlítő és a rendalapítótól ihletett lelkületétől vezetettve, emberszeretetre és a tudományok megbecsülésére serkenjenek.

Az iskola belső életére Tapolcsányi Gergely rendfőnöknek 1761-ben kibocsátott teendőfelosztása (Familia Domus) és ezzel kapcsolatban adott utasításai engednek bepillantást. A rend szokása szerint a házfőnök volt az egész intézmény (templom, iskola, konviktus) feje, mint ilyen az iskolai munkát ellenőrizte, az iskolában látogatott. E kötelességben egy másik rendtag, egyben plebánushelyettes segédkezett. Az iskola igazgatója praefectus (praefectus) címmel Horváth Benedek volt. Ugyanő magyar hitoktató. A középiskolában két tanár működött, az egyik a rétorok, poéták és a matematikusok osztályait tanította, közös teremben foglalkoztatta őket. A másik tanárra a szókötéstani, a grammatikai és a többi osztályok ellátása maradt. Vagyis a két iskola tanulóit összetették. Ez utóbbi tanár egyben német hitoktató is volt.

Az oktató, ki-ki saját osztályában, — rendelte el Tapolcsányi, — ügyeljen a szépírás előmozdítására. Valamikor ugyanezt írta elő Zajkányi, kiemelve mellette a mennyiségtan jó tanulását. A tanárok, — intézkedett Tapolcsányi, — a tanulókat a tudományok mellett vallástanra, a keresztény erkölcsökre, továbbá a külső tisztaságra neveljék. Katonaviselt, vagy osztályugrásokon rajtaért jelentkezőket ne vegyenek fel a tanulók közé. Az irodalmi gyakorló órában jöjjön szóba a város vagy megye, amelyben az iskola fekszik. Említsék meg, ami földrajzi, történelmi szempontból megismerésre méltó. Latin, magyar, vagy német nyelven hozzanak elő a tanulók szentírási példákat, amelyekből tanulságokat meríthetnek. A tanárok az ószövetségi szentírást dolgozzák fel történetecskékre és azokat taníttassák meg. Történelmi könyveket a jezsuitáktól vehetnek át, tekintettel arra, hogy a tanulók a két rend iskoláiból egyikből a másikba mennek át. Latin, magyar, német helyesírást egyaránt tanítsanak, ne forduljon az elő, hogy a középiskolát végzett diák ne tudjon egy verset sem hiba nélkül leírni.

A rendfőnök utasításaiban sok a gyakorlatiasságra való utalás, amelyre a törekvés a rendben kezdettől fogva megvolt. Egyik jellegzetes vonás, amelyik a kegyesrendiek iskoláit kapóssá tette. A vallásosság előmozdítását célozta a Mária Kongregáció, Besztercén külön a nagyobbak, külön a kisebbek részére. A két tanár saját osztályait fogta össze a társulatban (oratorium maius et minus).³⁹

Az egyes osztályokban végzendő tananyagot ugyancsak Tapolcsányi rendfőnök Norma Studiorum című beadványából ismerjük. 1766-ban került bemutatásra. A kimutatás a besztercei iskolára is érvényes. Eszerint az írás, olvasás, számtan megtanulása után a nyelvtani osztályokban, és peddig az I.-II.-ban latin-

³⁹ L. 29. j. Zajkányiról I.: A magyarországi kegyesrend Névkönyve 1849: Pest, 16. l.

ból Phaedrus meséit, Cicero leveleit fordították, a III.- IV.-osztályban áttértek a tiszta klasszikus latinságra. Történelemből az ókor megismerése után magyar történelmet is tanultak, a szomszédos népek történelmével együtt. Földrajzból az ég és föld általános ismeretét sajátították el. Számtanból a törtekig és a hármasszabályig jutottak el. A poetikai osztályban az írók olvasásán kívül a stilusgyakorlatokon az anyanyelvet gyakorolták s a tanultakat ismételtették. A retorikai osztályban kiemelkedő tárgy az Isten, felebarát, szülők, előljárók tiszteletének ápolása, meglepő a kereskedelmi és gazdasági könyvvitelten. Összes osztályokban a tanítás menetét a vallástan karolta át.⁴⁰

Az eddig elmondottakból tevődik össze a kegyesrendi iskola képe. Amíg az állami előírás szabályokat nem adott, az ismertetett elvek szerint sok egyéni kezdeményezéssel s az egyénekhez, a helyhez való alkalmazkodással folyt a munka. Mindenestre méltányolt eredménnyel, amit a kegyesrendi iskolák megkedvelése és gyors elterjedése igazol.

Kár, hogy Besztercén a zavartalan működésnek komoly akadályai voltak. Ilyen volt a nagy tanárhiány. Több osztályt is kellett egy tanárra bízni. Bár a tanulók létszáma osztályonként nagyon változott, az egyéni foglalkozás nagy feladatot rótt a tanárra. Közben három a tanárok száma, általában ennyi lett volna elég. Így pl. 1782-ben három tanár között így oszlottak meg az osztályok: az egyik az I-II. nyelvtani osztályt, a másik a III. nyelvtani és poeták osztályát vezette, a harmadik a rétorokat tanította.⁴¹ Az elemi iskolában világi tanítót is alkalmaztak, itt rendi növendékek is tanítottak. Máskor felsőbb rendeletre a német nyelvtanítást a templomi szónok látta el. Fokozódott a nehézség, amikor a Főkormányzók a nagyszebeni elemi iskolához a katonagyermek, újoncok tanítására besztercei rendtagot kért. Sikerült úgy elintézni, hogy oda ismételtén egy-egy világi tanító ment át.⁴² Sok baj volt a rendtagok ellátására kért segélyösszegekkel is. A Katolikus bizottság ígérte, hogy rendezzi a járandóság kiadását, de kikötötte, hogy három tanár legyen. Ez esetre 1776-ban az egész háznak évi 500 forintot állapítottak meg.⁴³ Lengyel Félix házfőnök a nehéz megélhetés miatt telve volt panasszal. Erre viszont Bécsből kérdés érkezett, a rend Besztercéről, ahol kevés a tanítvány, nem költözne-e át Udvarhelyre vagy Nagyszebenbe? A rend azonban ragaszkodott a szépfekvésű, egészséges levegőjű, jól megépült városhoz, benne a művésziesen készült templomhoz és az alkalmas rendházhoz. Főleg maga a rendfőnök volt ellene, hogy Udvarhelyre menjenek.⁴⁴

⁴⁰ Balanyi i. m. 101-3. l.

⁴¹ Pallmann Péter, A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. Kolozsvár, 1914. 107. l.

⁴² Liber rerum mem. etc. 1775-7., 1779.

⁴³ l. h. 1776.

⁴⁴ l. h. 1777., 1781.

A rend elköltöztetésére vonatkozó ajánlat már akkor érkezett, amikor az eddig szabad tanításmódot állami előírás korlátozta. 1776-ban jelent meg ugyanis a *Ratio educationis*, az első közoktatásügyi rendelet, amely a katolikus és protestáns tanmenetet egyesíteni akarta, állami felügyelet alatt tartván azokat. A protestánsok önkormányzatukra hivatkozva a végrehajtás alól magukat kivonták, a katolikusok azonban ezt nem teheték meg. Az állam az iskolákban hasznos és engedelmes állampolgárokat akart nevelni, akiknek kiképzésénél a hasznosság szempontja így irányadó. Ez elvnek következetes keresztülvitele jellemzi az előírt tanrendszert. Szépírás, latin, számtan, kettős könyvvitel, az elemi iskolákban az anyanyelvű oktatás (nemzeti iskola), az egyes tárgyak tanulásánál a hasznavehető ismeretek elsajátítása a jellegzetes ismertető jelek. Az egész beosztáson meglátszik, hogy az a kegyesrendi oktatási rendszer figyelembevételével készült.

A barokk-kor hatásaképpen jelentkező külsőségek, amelyek a *Ratióban* fellelhetők (fényes iskolai ünnepek, mutató vizsgák, szónoki remekelések, szavalatok stb.), a bevezetett sok jelentéktelen kis tantárgy, az iskolai élet színesítőiül voltak számv. ⁴⁵

Besztercére is megjött a rendelkezés, hogy az 1778/9. tanévvel a *Ratio educationis*t vezesse be. A besztercei középiskola az időben hatosztályú volt, s így a háztörténetíró felvetette a kérdést, hogy a *Ratióban* előírt öt osztályra hogyan lehet leszállani. A következő tanévben tényleg nem is vezették be az öt osztályos rendszert. ⁴⁶

A *Ratio educationis* Erdélyben nem lett életképes, mivel az uralkodó e területre vonatkozólag 1781-ben új szabályzatot, az u. n. *Norma* regiat bocsátotta ki október havában. Az új tanrendszert a besztercei iskola is megkapta öt példányban. ⁴⁷

A *Norma* szerint az iskolai ügyeket a Tanulmányi bizottság intézte, amelynek elnöke a róm. kat. püspök. A *Norma* a középiskola célját a felsőbb tanulmányokra való előkészítésben jelöli meg, továbbá olyan tárgyak előadásában, amelyekre a tanulóknak az életben szüksége lesz. Ilyen tárgyaknak számítja a nyelveket, főleg a latint. A nyelveket a latinnal kapcsolatban tanulták. A gyakorlati irány nem bontakozik ki úgy, mint a *Ratióban*. A *Norma* a 1848-as időkig érvényben maradt, nem engedvén utat az iskola nemzetibb kibontakozásának. A tanév két félévre oszlott, július és augusztus, máskor augusztus és szeptember havi szünetekkel. A nyelvtani osztályok nevei: Grammatikai I-III, a harmadik neve szókötéstani (*syntaxis*), az alsó tagozaton, a felső tagozaton meg a *humanitas* alsó és felső osztálya, azaz a

⁴⁵ Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei. 1777-1848.* I. 10-34. l.

⁴⁶ *Liber rerum mem. etc.* 1778., 1780.

⁴⁷ l. h. 1781.

poétaké és a rétoroké (inferior et superior schola humanitatis).⁴⁸

Szabályszerint minden osztálynak külön tanárának kellett volna lennie, de Besztercén a tanulók kisebb létszáma miatt két tanár látta el az összes osztályokat. Az elemi iskolában látogatást végző állami kiküldött ezt észrevette s megállapította, hogy két szerzetes annyi osztályt nem foglalkoztathat eredményesen az egyidőben történő tanítás miatt. Azt kívánta tehát, hogy a két felső osztály szűnjék meg. Erre a ház a rendfőnöktől harmadik tanerőt kért, de eredménytelenül. A tanárhány miatt tehát 1787-ben a házfőnök-plebános állott be az iskolai munkába, amibe a Főkormányzék is beleegyezett. Ettől fogva az elemiben, a középiskolában többször helyettesített.⁴⁹ Akadtak olyanok is, akik a nehézségek láttára benn a Főkormányzékben magának az iskolának bezárását is szóba hozták, nem számolva annyi elszórtan élő gyermek érdekével. A sok beszédre a püspök is tájékoztatást kért. A házfőnök mindkét helyen kifejtette, hogy a Főkormányzék inkább az iskola megerősítésén dolgozzék, mint annak megszüntetésén. Annál inkább, mivel Torda, Belső Szolnok, Doboka vármegyében, továbbá Bukovinában, Moldovában – fel egészen Lembergig – nincs katolikus latin iskola.⁵⁰ A konviktusba tényleg a határokon túlról is jött tanuló.

A besztercei iskola meg is maradt, de megerősítésére más kegyesrendi iskola volt kénytelen becsukni a kapuit: a medgyesi. Felsőbb rendelet ugyanis ez iskolát 1789-ben megszüntette. A rendeletből a besztercei új iskoláról, az osztályok elhelyezéséről is képet kapunk, ami az intézet története szempontjából nagyon értékes. A szerzetesek száma hét lesz, – írta elő a rendelet, ezeknek feje a házfőnök-plebános. Mellette hitszónok működik, de egyik sem tanít. A harmadik rendtag a retorikát és költészetet, a negyedik a szókötéstant és a nyelvtant, a ötödik az alapismereteket tanítja. Az elemi iskola három osztályában is két rendtag lesz. Gyakorlatban ez oda módosult, hogy a házfőnök lett mindkét iskola igazgatója, és az elemi iskolában egy világi tanítót is alkalmaztak. A rendház, egyben iskola, emeletén a gimnazisták, a földszinten az elemisták osztályai nyertek elhelyezést.⁵¹ Egyik osztályteremről nem nyerünk értesülést. Talán valamelyik tanár szobájában lehetett, amennyiben volt rá eset, hogy a kisiskolások nagyobb száma miatt tanteremül a házfőnök szobáját használták. A fejlesztés következménye, hogy az intézet az 1796-i rendi káptalani gyűlésen kollégium nevet kapott.⁵² Az iskolák működését az állam ellenőrizte. A Főkormányzék

⁴⁸ Kornis Gyula i. m. I. 43–49. l.

⁴⁹ Liber rerum mem. etc. 1780-1., 1787., 1789

⁵⁰ I. h. 1789, 1791.

⁵¹ I. h. 1789.

⁵² Winkler Ferenc, *Kormányi rendelkezések gyűjteménye*. 5. N-P. 430. l. (Kézirat az erdélyi Egyházmegyei Tanács lt.-ban. Kolozsvárt).

részéről Mártonfi József, később püspök, ismételten megjelent az elemi iskolában. A gimnáziumi előmenetelről félévenként jelentés ment a Főkormányzékhez, magában foglalván a tanárokról és a tanulókról szóló véleménymondást is. A felszaporodott ösztöndíjakat is a Főkormányzék szerve: a Katolikus bizottság ígerte oda. A tanévet most is Veni Sancte vezette be és Te Deum zárta be. Félévenként egész hétre kiterjedő nyilvános vizsgákat tartottak.⁵³ Gimnáziumi látogatói minőségben a helybeli szász gimnázium igazgatója is megjelent az intézetben.⁵⁴

Az 1790-ben fellángolt nemzeti felbuzdulás Erdélyben az iskolai életbe országgyűlésileg nem hozott változást. A latin szellem uralma, helyi kezdeményezésektől eltekintve, az 1848-as időkgig megmaradt. Az 1806-ban kiadott Ratio nova, amely a magyar nyelvnek az iskolában nagyobb teret ígért, Erdélyre nem vonatkozott. Tehát a besztercei iskola is megtartotta latin jellegét.

Az 1825. évben rendelet érkezett, hogy minden osztálynak külön tanára legyen. A végrehajtás nem kis fejtörést okozott, mivel a csekély létszám miatt egy tanár több osztályt is könnyen eltanított, és tanárihiány miatt az a veszedelem fenyegetett, hogy a tanár nélkül maradó osztály tanulói elszélednek. Érdekes az osztályösszevonás védelme, amelyet a rektor előadott. Ha a tanár két olyan osztályt tanít, – mondja a rektor, amelyekben kevés a gyermek, ezek közül minden egyest gyakrabban tud kikérdezni, megszólítani, a szerkesztésben gyakorolni, a tanulók észbeli tehetségét kiismerni, kikihez alkalmazkodni. Mert amíg az egyik osztálynak a szabályokat, vagy az írókat magyarázza, az alatt a másik osztályt a szerkesztésben gyakorolhatja. Külön tanító ezt nem tudja megtenni, mivel tanulóit folytonos magyarázatokkal, versmondással foglalja el, iskolai fogalmazásra ritkán ad parancsot. A gyakori fogalmazással meg csiszolódik az elmé, fejlődik az ítélő erő, a gondolatok kifejtésére és az alkalmas beszédmódokra való tehetség.⁵⁵ A XIX. században csakugyan e felfogással megegyező beosztással találkozunk. Így 1810-ben a két felsőosztálynak egy, a három nyelvtani osztálynak is egy tanára volt. A tanulók megoszlása: a humanitas II. azaz felső osztályában 8, az alsóban 9, a III. nyelvtani osztályban 6, a II.-ban 9, az I.-ben 13, összesen 45. Az elemi III. osztályában 8, a II.-ban 13, az I.-ben 16, összesen 37. Az egész intézet tanulóinak száma 82. Ehhez jött még 2, olvasni tanulók elnevezés alatt.⁵⁶ Ez idő azonban háborús korszak, ami a tanulók létszámára is kihatott. Az utolsó bejegyzés szerint az 1847–48. tan-

⁵³ Liber rerum mem. etc. 1780, 1786, 1789., 1790.

⁵⁴ I. h. 1832.

⁵⁵ Válasz az 1825-i (No. 9692 L. 282 sz.) decretumra. Fasc. 6.

⁵⁶ Liber studiorum etc.

évben a legfelső osztály hiányzott, a következőben volt 11 tanuló külön tanárral, a két felső nyelvtani osztály közös tanár vezetésére alatt állott, a legalsó nyelvtani osztály az elemistákkal volt együtt. Ilyen beosztás többször előfordult. Ez utolsó évben a létszám 55.⁶⁷ Ez is háborus esztendő volt, amikor a vidékiek kisebb számban jelentkeztek.

E vidékiek jórészt a *konviktusban* helyezkedtek el. A konviktus az egész időn keresztül lényeges kiegészítő része volt az intézetnek. A bennlakó diákok a rendházban laktak, rendtagok felügyelete alatt állottak, így nevelésük ezek kezébe volt letéve. Az iskola keresettségének egyik oka éppen annak konviktusa, ahová távolabbi vidékekről is jöttek diákok. A konviktus növendékei fizetők voltak, alapítvány csak egy tűnik elő, a már említett Bruckmayer-féle, amely két tanuló tartására szolgált. Az alapítványtevő confratereknek mondja a kegyesrendi atyákat (1752-ben). Két mármarososi sótiszt gyermekének táplálására hagyott végrendetileg pénzt. Az alapítványról a besztercei ház 1761-ben értesült. Ugy látszik nem jelentkezett élvező, azért a rendház építéskor az alapítványi összeget kölcsönképpen felhasználták. Kölcsön gyanánt, amennyiben, mint alapítványt, feltüntették.⁶⁸

A konviktorok között gyengébb anyagi helyzetben lévők számosan lehettek. Erre mutat, hogy a hátrálékok behajtása állandó gondot okozott. Az atyák többször kérik kényszerültek az elmaradt részleteket, volt rá eset, hogy rendtag maga ment ki a fizetés megsürgetésére, s akadt olyan, aki négy évi hátrálékban volt. Az ilyenek eltartása a rend szegénysége miatt nehézségbe ütközött. A Katolikus bizottság is iparkodott segítségére jönni az intézetnek, amennyiben a hátrálékosokról kimutatást kért.⁶⁹ Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a hiányt érző atyák a bizottsághoz fordulnak segítségért.

A bennlakó növendékek nemes embereknek, örményeknek, egy-egy katonatisztnak gyermekei. Nevelésükben az egyik tanár magister címmel állott mellettük.

A besztercei kegyesrendi középiskola 1717–1848 között, ha nem is nagy létszámban, de állandóan eredményesen nevelt fel gyermekeket vallás és nemzetiség különbség nélkül. Az intézetben tanult román tanulókról jelent meg kimutatás, – ezek között van Şincai György és Mureşanu András⁶⁰, a más nemzethez tartozók összegezése még hiányzik. Az összes tanuló ismerete mutatná meg, hogy az iskola és nevelő intézet kisebb

⁶⁷ *Protocollum maioris gymnasii Bistriciensis Scholarum Piarum ab anno scholastico 1813–4* (Kézirat a besztercei róm. kat. plebánia lt.-ban).

⁶⁸ Wickler i. m. 430. l. Cópia testamenti D. quondam Caroli Rudolphii „Pruckmayer,” 1752. aug. 22., és Lengyel Félix levele a rendfőnökhöz a „Brakmayer” alapítványról. 1786. február 17. Fasc. 4.

⁶⁹ Liber rerum mem. etc. 1778–9.

⁶⁰ Şotropa V., Transilvania 1901. évf.

létszáma mellett is mit jelentett a vidék társadalmának megalkotásában. Ennek átértékelése vezette Haynald Lajos püspököt, amikor 1862-ben az iskolát vissza akarta állítani. Legalább három osztályút akart, éspedig a kegyesrendiek vezetése alatt.⁶¹ A rend erre nem vállalkozhatott, és így az újabb iskolamegnyitás elmaradt. A nagy püspök bizalma a rend érdemes munkásságának legszebb bizonyítéka.

A rend munkakörének legösszefogóbb része *plebániai* tevékenysége volt. Amíg az iskolában az ifjuság kapott indítékot jövője felépítésére, addig a plebánia a kis katolikus társadalmat tartotta kézben és irányította annak vallási és erkölcsi életét. A Besztercén működő kegyesrendiek így iskolai, nevelő intézeti, plebániai tevékenységükkel a város életében fontos tényezővé emelkedtek. Az egyházközség vezetésén kívül kapcsolatot tartottak fenn az egyházi és állami főhatóságokkal, a városi előjárósággal, sok magánemberrel. A plebániai templomban tartották meg az állam által előírt hivatalos istentiszteleteket. Mindez a rendnek széleskörű érintkezés lehetőségét és kötelezettségét nyújtotta. A plebánia ellátása eszerint nagy jelentőségű a besztercei kegyesrendiek életében.

A teljesítmény nagyságához mért a munkaerők beállítása is. 1761-ben pl. a házfőnök-plebános mondott szentbeszédet a nagyobb ünnepeken, más rendtag meg vasárnapokon szónokolt. Ugyanő vezette a Szentháromság-egyletet. A plebánoshelyettesre az ünnepnapi szentbeszédék maradtak. Három voltak tehát a plebánián, akiknek a lelkigondozás teendőiben a másik három rendtag is segédkezett.⁶² A teendőket szaporította, hogy több fiókegyház is oda tartozott, ahová a rendtagoknak ki kellett járniuk. Radna, Besenyő, Ujfalu, Naszód, Borgó szerepelnek e filiák között. Radna ellátását utóbb a minoriták vállalták. Emellett alkalmi teendők is akadtak, pl. keresztmegáldás, a vidéken állomásozó katonák lelki gondozása.⁶³ A rendi emberhiány okozhatta, hogy 1782-ben csak két tagot látunk a plebánián.⁶⁴

Az egyházi ténykedések sorából egyes alkalmak különösen kiemelkednek. Az ünnepnapok között kettőnek fénye különösképpen ragyog: az Úrnap és Kalazanti Szent József napja. Hogy az Úrnap szépségéről egy esetet kiragadjunk, hivatkozunk 1776-ra, amikor az éppen ott állomásozó Haller ezred is részt vett az ünnepségen. 24 tagu zenekar is szerepelt. A baldachint a Gyulay ezredből négy altiszt vitte, a tisztikar képviseltette magát. A menetet négy száz trombitás zárta be. Az oltároknál a diákok énekeltek, mindenik oltárnál lételkor öt, az utolsó áldás-

⁶¹ Haynald Lajos levele a rendfőnökhöz. 1862. április 16. Gyulafehérvár. Fasc. 9.

⁶² L. 29. j.

⁶³ Liber rerum mem. etc. 1774–5., 1778., 1787., 1789., 1791.

⁶⁴ L. 41. j.

kor huszonöt mozsár dördült el. A következő évben a baldachin rudját a katolikus városatyák tartották. A piactéren szónoklat hangzott el. Úrnapkor is, Kalazancius napján is vendégeket fogadott a rendház, köztük a városi hatóságot, a ház jóbarátait. A zenekar Nepomuki Szent János napján is szerepelt. Ennek a szentnek tiszteletét a német katonák és a Felvidékről származott rendtagok terjesztették el annyira Erdélyben. Az új városatyák beiktatásakor a katolikus városatyák zenés *Veni Sancten* vetek részt s azután mentek a városházára beiktatásra.⁶⁵

Sok alkalom adódott arra, hogy a nép ájtatosságába az ifjuság is belekapcsolódjék. Ez vallásos érzése felkeltésében számottevő. Így jubileumi szent évkor a néppel mondta a Rózsa-fűzért. Az ifjuság latinul, a nép németül. Ott volt az ifjuság az új temető megáldásakor,⁶⁶ valamint az államtól megkívánt hivatalos miséken is.

A valláshoz ragaszkodás szép alkalmai voltak a püspöki látogatások is. Egyes részleteiben a másvallásúak és a hatóság is részt vettek. Így amikor 1777-ben gr. Kollonitz László elé százhusz ifjúból álló lovas küldöttség vonult ki, vele ment a városi tanács is kocsikon. A püspök tiszteletére felállított sátonnál a papság és az ifjuság várta őt. A püspök menet kíséretében, harangzúgás, mozsarak dörgése között vonult be a városba. Elöl lovasok haladtak kürtökkel, dobokkal, az iskolai ifjuság zászlókkal és labarummal. A szász templom előtt a pap s az egyháztanács állott. A püspök a plebánia-templomban mondott ima után a rendházban szállt meg s ott fogadta a tisztelgőket, – ott adott ebédet. A másnapi szentmise után 149-en bérmálkoztak. A püspök megáldotta az új templomi harangokat, köztük az ifjuságét is. Ugyanis itt is, amint egyéb rendi iskolákban, ősi szokás, hogy harangocska hangja fogadta az előadásra érkező ifjuságot. Hasonló keretben folyt le utóbb Kovács Miklós, Fogarasy Mihály püspökök egyházlátogatása is.⁶⁷ Így az ő érkezésük az egyházközség lelki egybehangolódását nagyban elősegítette és szilárdságban tartotta. Ebben támogatást nyújtottak az időnkint látogatást végző kegyesrendi rendfőnökök is.

A rend minden lehető megtett, hogy az istentisztelet méltó kifejezésére megkívánt felszerelés, a jókarban tartott templom meglegyen. Ezért a beszercei rendtagok nagy erőfeszítést fejtettek ki, hogy a leégett helyébe új templom épüljön. Az első időtől vannak adatok a templom belső díszítésére. 1732-ben Laun Henrik házfőnök új oltár, orgona s szentségtartó vételéről tesz jelentést a rendfőnöknek. A régi dominikánus templomból egy kehely a templomnak jutott, amelynek eredetét megjelölve, azt az egyházi szerek között helyezték el. Az új templom részére

⁶⁵ Liber rerum mem. etc. 1776–7.

⁶⁶ I. h. 1776., 1789.

⁶⁷ I. h. 1777. Historia Domus Bistric. 1836., 1867.

1802-ben Issekutz Szaniszló házfőnök Kalazanti Szent Józsefnek oltárt emelt, a főoltárra Bécsben készült új Szentháromság képet tett, harangokat öntetett, csillárt stb. szerzett. Sokat fáradt Vidos Ince házfőnök, aki 34 évig vezette a plebániát. 1864-ben halt meg. A rendtagok temetkezésére a régi templomból megmaradt kriptát is javíttatták a házfőnökök. A kriptá a kollégium udvarán, annak ablakai alatt húzódott. Mivel nedves volt, állandó javításra szorult. Itt nyugszik másokkal együtt Éltes Sándor rendtag is, Kovács Miklós püspöknek, nővére után unokája.⁶⁸

A XVIII. században még érvényben volt a templom menedékjoga. Számos esetben menekültek ide olyanok, akik az állami, vagy katonai büntető hatóságtól féltek. Egyesek a városi börtönből futottak oda. Balázsfalváról is ide menekült egy román, akit gyilkossággal gyanúsítottak. Az ilyenek a menedékjog tiszteletbentartását élvezték, amíg a hatóság őket ki nem kérte. Volt olyan, akiért a házfőnök közbenjárhatott. Egy házasságtörő reverzális és 60 botütés árán megszabadult.⁶⁹

A rend építtette meg rendi segítséggel s adományokból a rendházat, amely egyben plebániául és iskolául szolgált. Ezzel igen nagyot tett a jövő katolikusság szempontjából is. A rendet nemes törekvéseiben állandóan segítette a Katolikus bizottság. A kezelése alatt álló katolikus alapokból támogatást nyújtott, máskor az uralkodónál a rend érdekében közbenjárt. Ugyanúgy állandó jóakaratot mutatott a Katolikus Status is. A város sem vonta meg az anyagi hozzájárulást. A káznak évenként 12 öl fát adott. A magánadakozók közül gr. Bethlen Miklós és felesége, továbbá gr. Teleki Mihály emelkednek ki.⁷⁰

A plebánia is, az iskola is a rendtagokat élénk kapcsolatban tartotta az egyházi körökkel, az egyes nemzetekkel, a várossal, a katonasággal. Nemcsak a rangosabbakkal, hanem a köznéppel is. A sokféle kapcsolat szemléltetésére csak néhány példát hozunk fel. Így a püspöki látogatáskor s egyéb alkalmakkor megjelent az egyházmegyei papság, többféle szerzet. Lemeni János gör. kat. püspököt beszercei látogatásakor köszöntötte a házfőnök, és meghívást kapott annak asztalához. A román esperes a rendház úrnapi ebédjén résztvett. A szász pap temetésére kivonult a rend az ifjúsággal együtt. Amikor a szebeni szász gróf jött, a rendtagok elmentek az ő üdvözlésére. Egy rendtag első szentmiséjén viszont ott volt a városi tanács. A rendház ebédlőjében esetlegesen összejött vendégsereg szemléltetésére csak egy példa: 1776-ban egymás mellett ült egy bennlakó diák

⁶⁸ Laun Henrik házfőnök Szlopnay Elek rendfőnöknek, 1732. aug. 10. Beszerce. Fasc. 10. Liber rerum mem. etc. 1776. Issekutz Szaniszló házfőnök beszerzéseit az 1802. évből. I. az Extractusban. Historia domus Bistric. 1837.

⁶⁹ Liber rerum mem. etc. 1776.

⁷⁰ Extractus etc. 1758. Liber mem. etc. 1775., 1776., 1782—1787. Historia Domus Bistric. 1833., 1844—5., 1859., Winkler i. m. 430. l.

apja, három katonatiszt, egy orvos és két minorita.⁷¹ A rend vendégszerető viselkedése, emberszeretete, a megillető tiszteletadás s a rend iránt érzett megbecsülés eredményezték, hogy Beszterce városa szerette a kegyesrendieket.

Ilyen körülmények között a rendtagok is, a renddel összeköttetésben lévő intézmények és magánosok is szomoruan vették tudomásul, hogy a rend főnöksége a besztercei munkakört fel akarja adni. A rend ugyanis középiskola nélkül nem látta munkaterét teljesnek. Másrészt tanítás-eltiltások, új tanárképzési rendszer miatt állandó tanárhiánnyal küzdött. A rendház a megmaradt elemi iskolával is sokat törődött. Nem hanyagolta azt el. Így amikor 1857-ben az elemi iskola, amely a rend telkén épült, leégett, helyette újat emeltetett. Fogarasy Mihály püspök, az egyházközség adták hozzá a pénzt. A négyosztályú iskola s egy tanítólakás tervét a házfőnök 1867-ben a püspök elé terjesztette. Ez új iskola 1874-re elkészült, 8525 forint 52 krajcár költséggel.⁷² Jelenleg tanító-lakásokul szolgál. Az elemi iskola tanulóinak létszáma az 1879/80. tanévben: fiú 30, leány 21. A fiúk közül róm. kat. 18, gör. kat. 8, ref. 3, unit. 1. Leány róm. kat. 17, gör. kat. 2, ref. 2. Német összesen 23, magyar 18, román 6, szláv 3, cigány 1.⁷³ Tehát az elemi iskola is gyűjtő jellegű volt.

Közben a rendtagok a háznak és a templomnak rendben tartására is ügyeltek. Az utóbbi években több mint 2000 forintot költöttek rá. A pénz-előteremtésében a közadakozást is igénybe vették. A házfőnök kérésére gr. Zichy Domonkos volt veszprémi püspök, – aki magas méltóságáról lemondva, Erdélyben, Majorban (Maieru) két évtizeden át élt, – ismert bőkezűségével 80 forintot adott a templom céljaira. „E nagy jótevő grófot másutt is dicséretekkel halmozzák el. Sokáig éljen!“,⁷⁴ jegyezte fel róla a házfőnök.

A Besztercéről való távozásról a tárgyalások régen megkezdődtek. Purgstaller (Palotay) József rendfőnök már 1848-ban értesítette Kovács Miklós püspököt, hogy a tagokat a rend kénytelen kivonni. Nagy Péter rendfőnöknek és Haynald Lajos püspöknek megbízottai 1857-ben tárgyaltak is ez ügyben. Ekkor a püspök kimutatást kért arról, mi a kollégium sajátja. De a tényleges átvétel sokáig elhúzódott. Több mint másfélszázados ott-

⁷¹ Liber rerum mem. etc. 1776. Historia Domus Bistric 1835., 1839., 1843.

⁷² Historia Domus Bistric. 1874.

⁷³ *Catalogus iuventutis Scholam Trivalem Bistriciensem adeuntis ab anno Domini 1866.* A névtár az 1880. év június havával zárul (Kézirat a besztercei róm. kat. plebániái lt.-ban.). Proventus domus Bistriciensis Scholarum Piarum. Pars altera. 1867. febr. 28. Beszterce. Fasc. 4.

⁷⁴ Historia Domus Bistric. 1874. Zichy Domonkos erdélyi életéről I. Biró Vencel, Gr. Zichy Domonkos Erdélyben. Erdélyi Múzeum 1942. 337–56. I. Erd. Tud. Füz. 140 sz. Zichy leveleinek másolását Dr. Langer Ferdinanda végezte. Jótékonyágait feltüntető végrendeletének megszerzését Biró Imre volt rendi levéltáros utánjárásának köszönöm.

lakás után a rend anyagi követeléseit nem lehetett könnyen felszámolni, másrészt az egyházmegye is szűkölködött németül tudó papokban. A vagyoni mérleget a Főkormányzók állította fel. Nem tudni milyen alapon, a rendnek járó pénzüsszeget 2000 forintban állapította meg. A rendház három tagja a rendfőnök előtt ez ellen tiltakozott. A püspök, – írták 1869-ben a rendtagok, a Hetilap 41. számában kijelentette, hogy ez összeget a rendnek a sajátjából kifizeti. A Főkormányzók nem lehet tiszta képe, vélték a rendtagok. A legutóbbi években is 2000 forinton felül költöttek a házra és a templomra. A ház olyan, hogy benne lakni öröm. A két majorságban az épületek jó karban vannak, testvérek között legalább 5000 forintot megérnek. A háznak van hét hold földje, három rétje, nagy házi kertje.⁷⁵

A rendfőnökség azonban a hely felszámolásával számolt és az egyház használatára vagyonát minden további kereset nélkül átengedte. Az átadás 1878. augusztus 23-án történt meg. A püspök képviselőjében megjelent Lönhart Ferenc nagyprépost, a Katolikus Status részéről Filker Elek igazgatótanácsos, továbbá a beszercei egyházközség gondnoka és másodgondnoka, a rend részéről Békeffy Károly rendfőnöki tanácsos. Az egység szerint a rend átadott mindent: az összes épületeket, kerteket, majorokat, szőlőt, földeket, tőkepénzeket, jogokat, irattárt, könyvtárt, a felszerelést a püspöki egyházmegyének, illetve a plebániának. A rendi központi pénztárba került 5627 forint 10 krajcár és a püspöktől letett 2000 forint.⁷⁶

Az átadás után a rendtagok közül csak Riedl György, a volt házfőnök maradt ott a német segédlelkész megérkezéséig. Ez Würtembergből jött pap volt. A plebánia 1879. szeptember 1-től kezdve került egészen az egyházmegyei papság gondozása alá.

E napon Gidófalvy Gergely, az új plebános a következő szavakkal zárta le a kegyesrendi háztörténetet, amely egyben plebánia történet gyanánt nála visszamaradt: „162 évi szép időszak tesz tanuságot, a beszercei katolikus hívők emléke és hála-lája bizonyítja, hogy a kegyestanítórendi atyák e plebánián részint mint lelkipásztorok, részint mint gymnasiumi és elemi iskolai tanárok – gyámolítva hitbuzgó jötevők alapítványai által – az erdélyi püspöki megye javára kitűnő buzgósággal működtek. De a 48-i világesemények és a középtanodai tanrendszernek változása folytán megfogyatkozván a kegyestanítórend alkalmazható egyéneinek száma, arra kényszerítették, hogy a plebániának gondozását az erdélyi püspök kezébe letegye.”⁷⁷

⁷⁵ Protocollum in officio Parochiali etc. Fasc. 6. Haynald levele Nagy Péter rendfőnökhöz. 1858. március 30. Gyulafehérvár. Uo. A tiltakozást I. 1869. október 20. Beszerce. Fasc. 9.

⁷⁶ Historia Domus Bistric 1878. Békeffy Károly levele Somhegyi Ferenc rendfőnökhöz. 1878. aug. 25. Szászb Szerce. Átadási jegyzőkönyv. Fasc. 9.

⁷⁷ Historia Domus Bistric. 1879.

A hívek háláját túlélve, mi az, ami a kegyesrendiek emlékezetét ma Besztercén a templomban és a plebánián őrzi? A templomon és a rendházon kívül egyéb figyelmeztető jelek is vannak. Így a templom bejárata felett ott díszelg a rend jelvénye: a jellegzetes hat görög betű (magyarul Mária, Isten Anyja rövidítése). Benn a templomban jobb kéz felől áll Kalazanti Szent József oltára. Kerete az eredeti időből való. A nagy ezüst szentségtartó talpán ott a rendi hat betű, ugyanúgy a dominikánusoktól visszamaradt kehely alján. Léstyán József a neves műértő és író, főesperes-plebános, híveivel évenként kegyeletes istentisztelettel tartja meg a rendalapító emléknapiját. Ugyanő renováltatta a bútorokat, amelyek a plebánián rendi jelvénnel ellátva megmaradtak. Két, tömör tölgyfaberakásokkal díszített ebédlőasztalt M. A. (görög Mária) jelzéssel. Ugyane jelzés látható az emelet egyik sarokszobájának mennyezetén. Egykorú tárgyak nagy számban szemlélhetők (Feszületkép, Nepomuki Szent János képe, három-fiókos szekrény stb.). Ott vannak a háztörténeti, iskolatörténeti, plebániái kéziratos könyvek, 3000 kötetet kitevő könyvtár, benne teológiai, történelmi, hitazonoklatti művekkel és iskolai-könyvekkel.

Megmaradt a szép szokás, hogy Mindenszentek estéjén a ház személyzete gyertyát gyújt az udvaron a ma már betemetett kriptá előtt. Így hajt fejet a jelen a kötelesség teljesítésben kidőlt régi kegyesrendiek emléke előtt!

Medgyes.

1740–1789.

A beszercei kegyesrendi atyák hasznos oktatói munkájának híre egész Erdélyben elterjedt. Ez az egyik ok, amely a rend további terjeszkedésére alkalmat adott. A másik ok magának a rendnek törekvése, hogy hívatása teljesítésére új teret találjon.⁷⁸ Ilyen városnak tűnt fel Medgyes. Belsőbb fekvésű, mint Beszterce, így tanulókra lehetett számítani. Továbbá szintén német város, ahol a katolikus ifjuság más vallás iskolájába szorul. Ilyen meggondolások hatottak Laun Henrik beszercei házfőnökre, amikor a Medgyesre való terjeszkedés gondolatával foglalkozott.

A beszercei rendtagok tehát 1736-ban kéréssel fordultak a Főkormányshékhöz, hogy Besztercéről más helyre is átköltözhessenek. Felhozták hogy Besztercén mintegy szögletbe bezárva élnek. A Főkormányshék erre, a renddel való megelégedése jeléül, megengedte, hogy a kegyesrendiek terjeszkedhetnek, ahol éppen helyet vehetnek, csak senki jogát ne sértse. Ugyanúgy melléjük állott a Katolikus Status, amikor a rend ennek segítségét kérte, kifejtve azt, hogy hívatásának élne, de Medgyesen se alapítványa nincs, se más módon nem kap támogatást. A Katolikus Status egyben a helyzetről bővebb kifejtést kívánt.⁷⁹

Most Csatári Nagy János József, királyi tanácsos, az állami kincstári birtokok gondviselője, jelentkezett, értesítve a házfőnököt, hogy Medgyesen van eladó ház a főtéren. Ára 750 forint, de 700 is elég lenne. A ház vonalában van még más hat ház, amelynek megvételével a rend terjeszkedhetnék. A rend tehát csak jöjjön Medgyesre. A vételre kínált ház, bár elavult polgári épület volt, de emeletes, tehát nagyobb tömeg befogadására szolgált.⁸⁰

Csatári Nagy János hívó szava döntő erejűvé vált a rendtagok elhatározásában. Az otthon-szerzés reménye megcsillant előttük, sőt a helyzet szerencsés alakulásával a házszerzés rövidesen valósággá is lett.

⁷⁸ Kácsor Keresztély, *Acta fundationis Mediensis in Transilvania* (Összefoglaló leírás) 1. l. Fasc. 10. Friedreich Endre. i. m. 20-5. l.

⁷⁹ A beszercei ház kérésére a Főkormányshék válasza 1736. június 25-én. Fasc. I. A Róm. Kat. Statushoz intézett irat, amelyre a feleletet az 1736. június 25-i ülésből rávezették.

⁸⁰ Levele kelt 1736. szept. 23. Nagyszeben. Kácsor, *Acta fundationis etc.* 2. l.

A dolog megértéséhez tartozik, hogy az 1734. év közepe táján Hermann Péter özvegye, Lauterbach Zsuzsánna és fia Lukács, Medgyes főterén álló házukat eladóvá tették. Miután vevő a rokonok közül nem jelentkezett, a házat Schar (Scharsius) Sámuel gyulafehérvári róm. kat. sómázsáló mester vette meg. Mivel nem volt szász, azért ennek betelepülését a városi tanács igyekezett megakadályozni. A vevő és az eladó közé léptette tehát Hann Györgyöt s az eladókat szorította, hogy tőle a vételért fogadják el. Schar azonban, mindenesetre Csatári Nagy Jánostól is bízgatva, jogosan szerzett házának elvesztésébe nem nyugodott bele. A házat inkább el akarta adni, amiről Csatári Nagy a beszercei ház tagjait értesítette. Majd, hogy a házat erősebb kezekre bízza, 1736. október 26-án kelt adománylevelével Schar azt a kegyesrendieknek adta. A katolikus vallás iránt érzett büszságtől és a rend dicséretre méltó nevelő munkájától indítván, — mondja az adománylevelben, — Medgyes főterén álló házát önként, érett megfontolással örök joggal odaajándékozta. Az adománylevelet, mint egyik tanú Csatári Nagy János is aláírta. Hogy Schar a bőkezű adakozásra ő bízgatta, a tanuként való aláíráson kívül az is mutatja, hogy utóbb Vidos Ince beszercei házfőnök az adakozót Csatári Nagyban látta.⁸¹

A beszercei házfőnök most már mint a rend sajátjába lépett be a házba, egyben kérte, hogy a városi hatóság azt, mint szerzetházat, a katonai beszállásoktól mentesítse. A tanács azonban a nem várt fordulatra ingerültté lett s a házfőnököt a hatalmaskodás kemény vádjával illette. Ez tiltakozott a hamis beállítás ellen. A város kapitánya most hajdukkal nyomult a házba, közben mások is csatlakoztak hozzájuk, baltákkal, dorongokkal szelvelvén fel magukat. A házfőnök kocsiját, holmiját a házból eltávolították, mire ez tiltakozást jelentvén be, eltávozott. Ezek után a házfőnök s Csatári Nagy János abban fáradoztak, hogy a ház a rend kezébe visszakerüljön. A reménynél azonban nem mentek továbbre.⁸² Laun házfőnök végre is, miután a katolikus uraktól bátor kiállást nem remélhetett, hg. Lobkovitz tábornokhoz fordult, aki katonáival a rend visszahelyezését végre is hajtotta. A rend 1740-ben ünnepélyesen vonult be a városba. A városi tanács ezután Bécsben próbálkozott a rend kitételével, de eredmény nélkül. A rend megtelepedését a katolikusok, főleg gr. Haller János kormányzó, szívesen vették. A ház kápolniját Szent Györgyről nevezték el.⁸³

⁸¹ Schar Sámuel Tivadar írása. 1736. okt. 26. Szeben. Fasc. 10. Vidos Ince levele, 1858. május 25. Beszerce. Fasc. 2. Kácsornál az események sorrendjébea eltérések vannak, a közölt iratok sorrendjét tartottam szemelőtt.

⁸² Relatio controversiae Adm. Reverendos Patres Sch. P. inter et senatum reg. civitatis Medias ratione unius domus in foro etc. Fasc. I. Kácsor, Acta foundationis etc. 3–4., 9–11. l.

⁸³ Vadász Albert házfőnök és társai folyamodvjánya az uralkodóhoz. 1768-év után. Fasc. I. Kácsor, Acta foundationis etc. 11–13. l.

A rendfőnök a megyesi ház vezetését 1741-ben a rend egyik legkiválóbb tagjára, Kácsor Keresztélyre bízta. A kezdet nehézségeivel tehát neki kellett megbirkóznia. Ő azután ügyes alkalmazkodásával, a szászokkal való jóviszony fenntartásával, a vidéki katolikus urak jóakarátának és támogatásának biztosításával, nemcsak önmagának, hanem a rendnek is jóbarátokat szerzett. Az iskolába csakhamar 35 gyermeket gyűjtött össze, akik közül 14 bennlakó, azaz konviktor volt. A háztól azonban csakhamar búcsút vett, ugyanis rendfőnöki titkár, majd 1743-ban a nagykárolyi ház főnökévé lett.⁸⁴ Utána Vadász Albert 41 éven keresztül töltötte be a rektori tiszteket. A megyesi ház története tulajdonképpen az ő érdemes, jó beosztással dolgozó házfőnökségének leírása.

A ház egyik legfőbb gondját a megélhetés nehézségei okozták. A fenntartására szolgáló alapítványok itt is hiányoztak. A házi élet Csatári Nagy János 200 forintos adományával indult meg. Egyébként alamizsnára, a konviktorok befizetésére voltak utalva.⁸⁵ A ház tagjainak kimutatását néhány év adata feltünteti, amelyek a konviktorok számára nézve hozzávetőlegesen elgázítanak. Így 1744-ben 4 szerzetes és 12 világi, 1746-ban 4 szerzetes és 36 világi, 1747-ben 4 szerzetes és 32 világi élt a házban. A világiakban benne vannak a házi alkalmazottak, a konviktorok diákszolgái, főleg maguk a konviktorok.⁸⁶ Az intézet főleg bennlakó diákokból telt ki. A tanulók elemi és középiskolai beosztására nézve nem került elő feljegyzés, a jelek szerint csak középiskolásokról lehet szó.

A felhozott évekre vonatkozó létszám egyben a befizetések arányát is feltünteti. Megállapítható, hogy csekély misejövedelmen kívül a Mária Teréziától kiutalt segélyösszeg és az adakozók hozzájárulása a konviktorok befizetésének átlag negyedötöd részét tette ki. Így az atyák eltartásában a konviktusnak jelentős része volt. Az adakozók a főnemes osztályból kerültek ki. Ezek: Kálnoky Ferenc, Csík-Gyergyó-Kászonszék főkirálybírája, Haller János kormányzó, Bornemisza József, Pongrácz György, Kemény László főkormányzó tanácsosok, Kornis Antal hunyadi, Mikes István fejérmegyei főispánok, az egyik Klobusiczky.⁸⁷ A királyné 1744-ben a rendtagok jobb ellátására és az épületek javítására kiutalt ezer rajnai forintot, de ebből csak 146 forint kézbe adása mutatható ki.

Lényeges segítséget jelentett Mária Terézia 1751-i intézkedése, amikor a tagok részére hatvan köböl búzát, ugyanannyi veder bort rendelt. Jellemző az elintézés módjára, hogy ez ado-

⁸⁴ Friedreich i. m. 25. l.

⁸⁵ L. Vidos Ince levelét 81. sz. alatt Vadász Albert folyamodványát 83. sz. alatt. Szent György védőszentéről l. Winkler i. m. 430. l.

⁸⁶ Status Domus a jelzett évekre. Fasc. 5.

⁸⁷ Kácsor, Acta foundationis etc.

mányhoz 1768-ban nem jutottak hozzá.⁸⁸ Kácsor Keresztély az évenként kiutalt élelem értékét 270 forintra tette.⁸⁹ Az állami hatóságok huzavonájának talán az az oka, hogy a kicsiny tanuló létszámmal működő iskolának nem jósoltak hosszú időt.

Pedig a szegényes viszonyok között élő rendtagok az intézet fejlesztésében szinte csodás eredményeket értek el. Így nemcsak a rendházat tartották rendben, annak tetejét, majd padlóját fenn-lenn megjavíttatták, hanem a két szomszéd házat is megvették, egyiket 1325, a másikat 700 forintot. 1747-ben belső tűz jelentékeny kárt okozott nekik, de szerencsére elfojtották. Majd merész vállalkozással új rendház építéséhez fogtak, mivel a meglévő házak állandó javítgatása és célszerűtlensége ezt szükségessé tette. A három szomszédos ház telke, tekintélyes épületanyaga, szép, megfelelő, lakásnak, iskolának, konviktusnak használható ház felépítésére állandó ösztönzést adott. A házfőnök erős hite, bizakodó lelkülete jó hatással volt a rendtagok elhatározására is. 1750. április 8-án le is tették az alapkövet és szorgalmas utánjárással hat év alatt a házat tető alá is hozták. Az új ház husz öl hosszú, két emeletes. Az építési költség 12.000 magyar, azaz 10.000 rajnai forintra rúgott. E nagy összeg szorgos gazdálkodással, kérésekkel összeszedett pénzekből volt előállítható.⁹⁰

Az épület homlokzati tervrajza ennek alakjáról világos képet nyújt. E rajz is igazolja, hogy a kegyesrendiek egykori rendháza azonos a Medgyes főterén ma is teljes épségben meglévő házzal. Az egykori tervrajz ugyanis a mai ház képe.

Eszerint az emeleteken 9–9 ablak tekint az utcára, a földszinten a középső ablak helyén faragott nagy kövekből kapú vezet be az udvarra. Három-három egymás felett álló ablak mellett oszlopok tagolják az épületet. A kapubejárótól jobbra a földszint kápolnául szolgált.⁹¹

A rendi telek idővel még három ház vételével bővült, vagyis a Csatári Nagy Iános által beköltözéskor említett terület a rend birtokába került. A telek részben templomépítés céljára szolgált volna, ahogy a rend a várossal ez ügyben megegyezett.⁹² A megvalósulásra azonban már nem maradt idő. A meglévő rendházon kívül templom, bizonyára iskolaépület lebegett az alkotó lelkületű kegyesrendiek képzelete előtt, hogy így tágas, színvonalon álló intézetet tudjanak kifejleszteni.

A rendtagok tevékenysége természetszerűleg elsősorban

⁸⁸ Vadász beadványát l. 83. j.

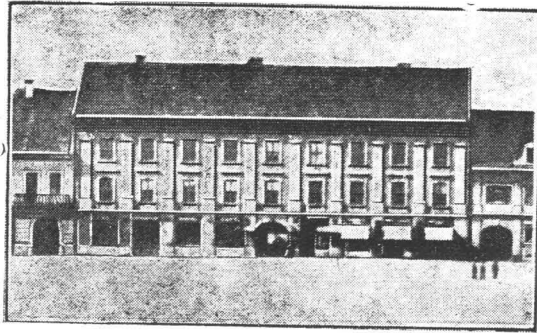
⁸⁹ Kácsor, Acta foundationis etc. 39., Winkler i. m. 430 l.

⁹⁰ Kácsor, Acta foundationis etc. 37–39., 44. l. A házakra vonatkozó szerződésekre l. Fasc. 10.

⁹¹ A tervrajzot l. Fasc. 3.-ban.

⁹² Kácsor, Acta foundationis etc. 39–41. l. A várossal kötött szerződést l. Fasc. 1-ben. Az utolsó vétel Fabini Jánosnétól, 1774. júl. 13. uo.

az iskolai és konviktusi oktatói és nevelőmunkára terjedt ki. Amikor a kegyesrendi atyák Medgyesre településök elősegítését a Katolikus Statustól kérték működésük céljául, az erdélyi és a katolikus ifjúság nevelését jelölték meg. Fáradásuk valóban e cél megvalósulásában bontakozott ki. Minden erdélyi nemzetből vettek fel tanítványokat. A hiányosan fenmaradt adatok az iskoláról és a konviktsuról tiszta képet nem nyújtanak, de elégségesek arra, hogy azok életébe bevilágítsanak.

A medgyesi rendház.

Az iskola teljes középiskolává fejlődött, úgyhogy abban a költészeti és szónoklattani osztályok is megnyitáltak. 1751-ben már biztosan megvoltak.⁹³ 1782-ben pl. a rektoron, a vicerektoron kívül a rendházban találjuk Béli Gergely gimnáziumi igazgatót négy tanárral. Külön-külön tanárra volt bízva a szónoklattani, a költészeti, a III. nyelvtani osztály. Az I.–II. nyelvtani osztály együtt tanult. Külön-külön Mária Kongregációja volt (oratorium) a nagyobb és a kisebb diákoknak, külön-külön vezető tanárral. A hittantanítás és a vasárnapi szentbeszéd-tartás is két kézben volt. A konviktorok két felügyelő tanár vezetése alatt állottak. Az akkori kor szokása szerint a befizetett díj arányában étkezéskor nem egy asztalhoz ültek. A legvagyonosabbak az első asztalnál étkeztek, a többiek gyengébb ellátásban részesültek. Átlag 5–6 a házi rendtagok száma.⁹⁴

A diákok jó latin tudása már kezdetben feltűnt. Játék közben is latinul beszéltek. Ez tetszett a szászoknak, de a szász összetartás miatt nem merték gyermekeiket az atyák nevelésére bízni.⁹⁵ Munkájuk sikerét a Főkormányzók is elismerte. Az uralkodóhoz írt pártoló irásában ugyanis dicsérettel emlékezett meg a rend iskolájáról és konviktusáról. A medgyesi ház híre egész Erdélyben elterjedt, – írta 1786-ban Béli Gergely rektor a rendfőnököknek. Akik innét más gimnáziumokba távoznak, az első helyeket foglalják el a tudományokban, a felügyelet és a tanítás sehol sem jobb, – állította Radics Sándor rektor is.⁹⁶

⁹³ Vadász folyamodványát I. 83. j.

⁹⁴ Pallmann i. m. 107. l. Status Domus 1743–6. Fasc 5.

⁹⁵ Kácsor, Acta foundationis etc. 13. l.

⁹⁶ Béli Gergely gr. Königsacker József rendfőnökhöz. 1786. aug. 17. Medgyes. Fasc. 5. Radics Sándor házfőnök a rendfőnököknek. 1789. május 12. Medgyes. I. h.

A diákok neve mutatja, hogy magyarok, románok, németek, örmények voltak együtt. Ezek a konviktusban szépen megfértek egymás mellett. Ilyen nevek szerepelnek: Abafi Ignác, Sárossi János, Harsányi József és Benedek, Donáth Elek, Eperjesi Ferenc, Turi Antal, Tordai László, továbbá az örmények közül Ötvös Antal, Jakobi István, Vikoly József jönnek elő. 1774-ben a konviktorok között Kemény Pál és Lajos, Kornis Zsigmond fiai, Lázár Antal fia főnemes diákokon kívül ott volt br. Möringer német és számos más ifjú.⁹⁷

A tanulók között viszonylag kevesen élveztek alapítványt. Mária Terézia három lovagrendű diák részére tett 7500 forintot kitevő (4000–1000–2500 forint) alapítványt, olyan kikötéssel, hogy abból a tanulók élélmé, ruhájá s egyéb szükségletei kiteljenek. Stojka Zsigmond gyulafehérvári püspök 5000 (más forrás szerint 6000) forintos alapítványa 6 árva fiú költségeire volt elég. Gr. Haller János kormányzó özvegye, Daniel Zsófia, is tett három tanuló részére 2000 forintot kitevő alapítványt olyan módon, hogy ez összeg évi 120 forint kamata 60, 30, 30 forintos részletben három diáknak jusson. Az alapítvány fedezetéül „Betlehemi Betlehem“ Gábornak kikölcsönzött 2000 forintja szolgált. Kozma József főkormányiszéki irattáros 3333 forint 20 krajcár alapítványa is tanulók eltartására szolgált.⁹⁸

Az iskola belső életére vonatkozó adatok tárulnak elénk egy kérdő iratból, amely valószínűleg a rendfőnöktől származik. A feltett kérdések komolyan vett oktatás és nevelés felől tanuskodnak.⁹⁹

A medgyesi iskola a vázolt kép szerint nemcsak tanulmányi szempontból állotta meg a helyét, hanem sokáig anyagilag is fenntartotta magát. Ezek ellenére mégis megrendült. Ugy tűnik fel, hogy eddig is Vadász Albert házfőnök erős akaratereje és szorgalmas utánjárása adott annak létet. Amikor ugyanis elöregedett, majd 1783-ban meghalt, a ház fenntartásában nagy nehézségek állottak be. A főnemesség a magasabb életszínvonal elterjedése következtében, főleg pedig az általános gazdasági leromlás miatt, eladósodott, pedig a ház jótévői jobbra ezekből teltek ki. Adományaik elmaradtak. A konviktorok után járó összegek rendetlenül folytak be, a II. József alatt kötelezővé vált tandíjban is hátrálékok voltak. E tandíj egyébként is inkább ösztöndíjakul szolgált. Mindezekhez járult II. József 1785-i rendelete,

⁹⁷ Ezekhez még: gr. Haller Pál fia, Hollaki Antal, Béli László, Donáth László, Kiss Antal, Daniel Márton, Kopatz Antal, Fark Márton, Lukáts Antal, Keresztes János, Bors Antal konviktorok. 1773? és 1774-ben. Fasc. 1.

⁹⁸ Mária Terézia adománylevele. 1769. júl. 1. Ugyanerről I. Fasc. 1. Vadász Albert 83. j. Daniel Zsófia alapítólevele. 1766. febr. 18. Medgyes. Fasc. I. Br. Stojka Zsigmond alapítványáról I. Kácsor, Acta fundationis etc. 40–41. I. Kozma alapítványt I. Winkler i. m. 431. l.

⁹⁹ *Variae quaestiones de scholis et seminario Megyessiensis (ut videtur a patre Provinciali propositae)*. Fasc. I.

amely a konviktusokat eltörölte s az alapítványi kamatok pénzben való kiadását rendelte el. Ez intézkedésnek erős kihatása volt Medgyesre, ahol a tanulók nagy része konviktorokból állott.¹⁰⁰

A rendház ilyen viszonyok között válságos helyzetbe jutott. Adósságokba merült, a ház karbantartására sem volt elég pénze. Béldi Gergely házfőnök 1786-ban már a vett kisebb házak eladását vette tervbe,¹⁰¹ ami, úgy látszik, meg is történt. Utóbb ugyanis e házakról nincs szó. Majd mikor a helyzet nem javult, maga javasolta a felszámolást s a tagok Besztercére való helyezését. Az udvar, mivel a medgyesi ház neki a segélykérések miatt elég gondot okozott, az ajánlaton kapott és 1789-ben azt teljesítette.¹⁰²

Ekkor Radics Sándor volt a rektor, aki már másképp gondolkozott. Ősztönzést kapott a környékbeli urak méltatlankodásából is, akik most kaptak észhez, gyermekeik mennyit veszítenek az iskola megszűnésével. A rendelkezés szerint az iskola az 1788/89. tanév végével bezárta kapuit, tehát e tanulók iskola és konviktus nélkül maradtak. A rendház tagjai is a sok verejtékezés tudatában tiltakoztak a vagyon átadása ellen. Radics Sándor rektor szomoruan jelentette, hogy engedelmeskedik a rendfőnök akarátának, aki az elmenetelbe beleegyezett. Úgy vélte, hogy a ház elárverezése jogtalan lenne, mivel azt a rendtagok saját erejükből és izzadságos munkájukkal szerezték. A Főkörmányszék nem jár el igazságosan. Radics azután a Főkörmányszék székhelyére, Szebenbe ment, hogy katolikusok, luteránusok, reformátusok ösztönzésére az intézkedés megsemmisítésére lépést tegyen. Hivatkozott arra, hogy a katolikusok nem viszik szívesen gyermekeiket a határszéli Besztercére. Szebenből is van tíz tanulójuk, de husz is lesz. Szebenben csakugyan hangzottak is el biztató szavak.¹⁰³

A medgyesi házfőnökkel egyidejűleg a besztercei házfőnök, Balkó György, is járt-kelt az átköltöztetés ügyében. A változás ugyanis a besztercei ház jövőjét is érintette. Szebenben Bánffy György kormányzó kijelentette, hogy a katolikusok nagyon bíztatták őt a medgyesi ház fenntartására, de alapítványtételre nem vállalkoztak.¹⁰⁴ Balkó tehát 1789. augusztus havában már Medgyesen járt, utána nézni, mit kell Besztercére elvinnie. Nyolc kosíra rakták a könyveket, templomi szereket. 15-én, az ünnepnapon, a hívek gyóntatásával kapcsolatban szentmisét énekelt és délután Vesperást tartott.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Winkler i. m. 431. l.

¹⁰¹ Béldi Gergely levele a rendfőnökhöz. L. 96. j.

¹⁰² Winkler i. m. 431. l.

¹⁰³ Radics Sándor a rendfőnökhöz. 1789. május 4., 12. Medgyes. Fasc. 5.

¹⁰⁴ Liber rerum mem. etc. 1789. ápr. 20., júl. 18. Beszterce. Balkó György a rendfőnöknek. 1789. ápr. 22. Beszterce. Júl. 23. Szeben. Fasc. 5.

¹⁰⁵ Balkó György a rendfőnöknek. 1789. aug. 3. Medgyes. Fasc. 5. Liber rerum mem. etc. 1789. aug. Beszterce.

A nagyok nem tudtak belenyugodni a medgyesi iskola megszüntetésébe. A kormányzó azonban ezután sem remélte, hogy ez urak a ház tagjai eltartására alapítványt tennének. Ugyanis, – amint mondotta, nem gazdagok, emellett el vannak adósodva. Egy szerzetes ellátására, – állította, legalább évi 250 forint kellene. Emellett a ház is erős javításra szorul. „Gyermekeiket atyaságtok nyakára akarják varrni, – erősítette 1791-ben Balkó előtt, de az életnek módjáról semmit sem akarnak tudni. Semmire sem mennek atyaságtok, ha csak állandó fundatot és ugyan elegendőt nem kapnak.“¹⁰⁶

Közben a ház eladása folyamatban volt. Egy bizottság a rendházat telek nélkül 20.969 rajnai forintra és 24 krajcárra értékelte.¹⁰⁷ Bánffy György kormányzó érték gyanánt 23.000 forintot mondott.¹⁰⁸ 1790. november 1-én tartott árverésen 20.000 forintot hirdettek, de vevő nem jelentkezett.¹⁰⁹ Végül is az értékes rendház 9462 forinton kelt el.¹¹⁰ Ez összeget a beszercei ház kapta meg. Szász forrás szerint a rend 1794-ben költözött el végleg onnét.¹¹¹ A ház ügye az 1790/1. erdélyi országgyűlésen is szóba jött. Küküllő megye ugyanis, melynek nemesei ott tanultak, az iskola megszüntetését sérelem tárgyává tette. De válaszul nyerték, hogy a bezárást a rendtagok maguk kérték jövedelmeik elmaradása miatt.¹¹²

Ezzel a kegyesrendiek annyi jó reménnyel induló működése megszűnt Medgyesen. Az irántuk érzett ragaszkodás, a Katolikus Status támogatása és a Főkormányzék elismerése mutatják, hogy a munkájukkal meg voltak elégedve. A kegyesrendiek medgyesi élete példa arra, hogy önzetlenséggel és összefogással milyen értékes eredményeket érhet el egy rend. Az ott működő nagynevű tanárok közül kiemelkedik Dugonics András. Az egyházi méltánylás ragyogó jele, hogy a kiváló gyulafehérvári püspök, Stojka Zsigmond, a püspökségről való lemondása után, a medgyesi kegyesrendiek között töltötte el csendben utolsó napjait. Ott is halt meg. A medgyesi kegyesrendiek emlékét volt rendházuk, mint magánház, ma is őrzi. A házat piarista-ház néven emlegetik.

¹⁰⁶ Balkó György Perczel Imre rendfőnöknek. 1791. febr. 3. Kolozsvár. Fasc. 5.

¹⁰⁷ Radics Sándor Königsacker József rendfőnöknek. 1789. júl. 18. Medgyes. Fasc. 5.

¹⁰⁸ Balkó György u. annak. 1789, júl. 23. Szeben.

¹⁰⁹ U. a. u. annak. 1790. május 10. Szeben. Fasc. 5.

¹¹⁰ Historia Domus Bistric. etc. 1857.

¹¹¹ Józsa János i. m. 37. l. 1. j.

¹¹² Winkler i. m. 432.

A kolozsvári főiskola bölcsészeti kara.

1776–1850.

1.

A kegyesrendiek erdélyi tevékenységének főhelyévé Kolozsvár vált. Itt nem a letelepülésben, megélhetés-keresésben, építkezésekben forgácsolódott el sok erejük, mint kész intézmények tovább vezetőinek inkább a vállalt feladatok jó ellátására irányult a gondjuk. Kolozsvár nem a félreesettség csüggesztő hatását keltette, hanem középpontiságánál fogva a lelkesítés élesztő erejével hatott. A megszüntetett jezsuita rend nagymúltú és híres kollégiumának további virágzásban tartása járult a beköltöző kegyestanítórendre, a jezsuitáktól ápoltt vallásos érzésnek és a tudományos képzésnek fejlesztésével.¹¹³

Az erdélyi fejedelemség megszűnése után megerősödött katolikusság Kolozsvárt valóságos fellegvárt épített ki. Készséggel támogatta a jezsuita rendet, amely nemcsak műértékű tágas barokk templomot emelt és azt buzgóságával be is népesítette, nemcsak gimnáziumokat és diákotthonokat épített, hanem újra megnyitotta főiskoláját, azaz egyetemét.

¹¹³ A kolozsvári kegyesrendiek történetéről több összeállításban olvashatunk. Kiindulásul szolgált Hodor Károly kéziratosa munkája: Az erdélyi Báthory egyetem történelme (Erd. Nemz. Múz. kéziratárában). Vass József a kolozsvári gimnázium 1856–7. Évkönyvében: Az erdélyi róm. katolikusok fő-tanintézete Kolozsvárott címen értekezett Ugyane gimnázium 1876–7. tanévi Évkönyvében jelent meg (5–52. l.) Salzbauer János tanulmánya: A kolozsvári kegyes-tanító-rendi társház és róm. kat. főiskola évszázados történeti vázlata. Ezek nyomán haladt Erdélyi Károly: A kolozsvári r. kath. főgimnázium története 1579–1898. c. értekezésében (Az intézet 1897–98. tanévi Értesítőjében). Kisebb áttekintések: Patay József, A piarista rend Erdélyben c. említett értekezésében a kolozsvári iskoláról szóló rész, Biró Vencel: A kolozsvári róm. kat. főgimnázium története (György Lajos, Öreg diák visszaéz, Kolozsvár, 1926. 18–38. l.), Bisztray Gyula Erdély magyar egyeteme c. gyűjtőműben, Kolozsvár, 1941. 95–101. l.

Minde munkák közül magának a főiskolának kegyesrendi korszakbeli történetét illetően Salzbauer János tanulmánya nyújt a legtöbbet. Az utána következő írások az ő munkája szolgált főforrással. De értekezéséből hiányzik az oktatási és nevelési beállítottság, ugyanúgy a belső élet rajza. Jelen értekezés a felsorolt irodalmon kívül főleg a kolozsvári társház kéziratosa történetének (*Historia Domus Claudiopolitanae* etc.), a bölcsészeti kar írott névkönyveinek és vizsgakérdéseinek, a mellőzött vagy nem értékelt történeti adatoknak és a vonatkozó pedagógiai irodalomnak felhasználásával igyekszik a főiskola bölcsészeti karának történetét az olvasóhoz közelebb hozni anélkül azonban, hogy a közlési nehézségek miatt teljességre törekedhetnék. A háztörténet a Főkormány-szék rendeleteinek számát is közölni szokta.

A jezsuita rend eltörlése után, három évvel később, Mária Terézia királynő a kegyesrendet érdemesítette arra, hogy a jezsuiták örökébe lépjen. A tanügyi felügyeletet ugyan a Főkor-mányszék a felvilágosult abszolútizmus állampolgár-nevelő célkitűzéseinek megfelelően gyakorolta, mindamellett a rend a most összeállított Ratio educationis dacára is módot látott arra, hogy a maga értékes nevelő elveit az előírásokkal összeegyeztesse. A feladat teljesítésére tehát készséggel vállalkozott.

Az 1776. június 7-én kelt rendelés (rescriptum) részletesen kifejti, hogy a királynő milyen munkát várt a rendtől. Elhatározta, – úgymond, hogy a kolozsvári egyetemen (in Universitate Claudiopolitana) e nemesi konviktusról, a szegényebb tanulók otthonáról, az u. n. szemináriumról, valamint a filozófiai és a mennyiségtani tanszékekről való gondoskodást a gimnáziumi osztályokkal együtt, a kegyesrendi atyákra bizza. A két magasabb iskolában kilenc tanár beállítását kívánja. Hármat a fizika, a logika, a mennyiségtan előadására a bölcsészeti karon, hatot meg, az akkori osztálytanítói rendszernek megfelelően, a középiskola hat osztályára. A mennyiségtan tanára azokat, akik a középiskolát elvégezték, hetenként legalább háromszor a polgári építészetre is tanítja. A rendelés szerint a szerzetesi testület élén a rektor áll, aki egyben a nemesi konviktus igazgatója (regens). Külön igazgatója lesz a szemináriumnak (regens). Melléjük kerülnek az aligazgatók (subregens), mindenik nevelőintézetben kettő. Egyikük egyben a gimnázium igazgatója (praefektus). Az egyik aligazgató a nemesi konviktus növendékeit külön órákban francia nyelvre, a másik kettő mindkét nevelőintézetben a retorikát végzett, azaz a főiskolai ifjuságot hetenként legalább háromszor német nyelvű szép stílusra, levelezésre, fogalmazásra oktatja. E rendtagokhoz járul a három templomi hitszónok. A egyik vasárnapokon magyar, a másik német beszédet mond, a harmadik ünnepnapokon magyar nyelven szónokol, egyben a templom gondnoki tisztét ellátja és ugyanott hitelemzést végez. Egy rendtag a főelemi iskolát igazgatja, továbbá a nevelőintézetek növendékeit, akik a középiskola két felsőosztályát látogatják, német nyelvre tanítja. A rendtagok száma eszerint tizenkilenc lesz. Ezek a konviktorokkal és a szemináriumi növendékekkel együtt, tehát nem külön szerzetes házban élnek, a diákok élelmezése szerint. Eltartásukra, a ruhára és egyéb szükségesekre a rektor kezéhez, a rektor és a szemináriumi igazgató kétszáz, a gimnáziumi tanárok és az elemi iskolai igazgató száz, a többiek százötven forintot kapnak a templomi és az eltörült jezsuita rend vagyonából létesült alapokból.¹¹⁴

Az egész elrendezés, a bevezetendő ötosztályú helyett még a hat osztályú középiskola dacára is, a Ratio educationis szellemében történt. Az elemi, a középiskola és a főiskola szerves

¹¹⁴ Közölve Erdélyi Károlynál, i. m. 85–7. l.

összekapcsolása, a főiskolai tanszékek természete, a többféle nyelvtanulás, a nevelői munka-beosztás, a latin műveltség ápolása, a hasznosság gondolatából táplálkoztak és a kegyesrendi iskolák mindig ápolt gyakorlatiasságával éppen nem ellenkeztek. A hasznosság megítélése, a tanszemélyzet anyagi ellátásában is sajátos kifejezést nyert. A nevelőintézeti igazgatók és aligazgatók, a népneveléssel foglalkozó hitszónokok ruházati szükségletek címén nagyobb évi illetéket kaptak, mint a középiskolai tanárok. Nyilvánvalóan széles körre kiterjedő tudásukat, nyelvismeretüket, nevelőhatásukat értékelték többre, mint a szűkebbkörű munkásságra szorított osztálytanítókéét. A nevelőintézeti diákkérdés a sokféle tárgy miatt nehéz feladat elé állította a felügyelőket. E nevelőintézeti vezetőkkel egyenlő elbánásban részesültek a főiskolai tanárok, megkívánt nagyobb szakismeretük-nél fogva.

A rend tisztában volt a vállalt feladat nagyságával, azért megfelelő erővel vonult fel. Az 1776–7. tanévre szóló működési beosztás (mutatio) a királynő rendelkezését tartotta szem előtt. Az előírt számot a rend egy hitoktató növendékkel kiegészítette, így összesen huszan jöttek a városba. A szerzetes társaságot az iskoladrámáiról híres Pállya István házfőnök vezette Kolozsvárra. Őt társával 1776. október 2-án jött meg, a többiek utóbb érkeztek be. Október 15-én ünnepélyesen kapták kézhez az egyes intézményeket. A beiktatást gr. Bethlen Miklósnak, a Főkormányzók keretében működő Katolikus bizottság (Catholica commissio) elnökének, akadályoztatása esetén meg gr. Bánffy Dénes kolozsi főispánnak, mint az egyetem királyi igazgatójának, kellett végeznie. Az intézeti, u. n. akadémiai templomban tartott istentisztelet után Bánffy Dénes a nevelőintézeti igazgatókat állásaikba behelyezte, majd a november 20-án tartott Veni Sancte alkalmával a bölcsélet és a gimnáziumi tanárokat a tanulóifjúságnak bemutatta. Pállya mindkét alkalommal ragyogtatta szónerőjét, az ifjúság előtt a hazának és az önmaguknak tartozó kötelességekről beszélt. Hatásos fellépésével a várakozással telt közönséget és az ifjúságot meghódította és azokban rendje iránt a tiszteletet felkeltette. A beszercei és medgyesi iskoláik révén a kegyesrendiek neve ugyan jól csengett Erdélyben, de főiskolai nevelésükre az állami és az egyházi főhatóság egyaránt felfigyelt.

Pállya István házfőnök a tagokat a nemesi konviktusban, a szemináriumban, a templomtól a Farkas-utca felé húzódó régi egyemeletes jezsuita rendházban, továbbá a mai állami egyetem helyén állott kétemeletes egyetemi épületben helyezte el. Ez utóbbi helyre az alsó rész javítási munkálatai miatt az ifjúság most még nem költözhetett be, a bölcséleti tanárok azonban már itt laktak. A következő 1777–8. tanévre az épület rendbe jött, mire Pállya rektor a nemesi konviktus növendékeinek nagyobb részét ide, kisebb részét meg az egyházmegyei papnö-

vendékekkel együtt az egyemeletes szárnyra telepítette át. Ő maga, két konviktusi aligazgató is átjött az ifjúsággal együtt. A templommal összefüggő épületcsoport eszerint mostantól a konviktorok otthonául szolgált, a nemesi konviktusi épületbe meg (a mai kegyesrendi társházba és a gimnáziumi tanulók bennlakásába), a szemináriumi növendékek jöttek át. A szemináriumban viszont az elemi iskola és a két emeletes egyetemi épület földszintjéről kiszorult nyomda helyezkedett el.¹¹⁵ Ez eredetileg jezsuita nyomdát a kat. tanulmányi alap 1774-ben bérbeadta, utóbb 1783-ban gr. Batthyány Ignác püspök vette meg azt. Ezek szerint közép és felső iskolául a mai róm. kat. gimnázium helyén állott épület szolgált.

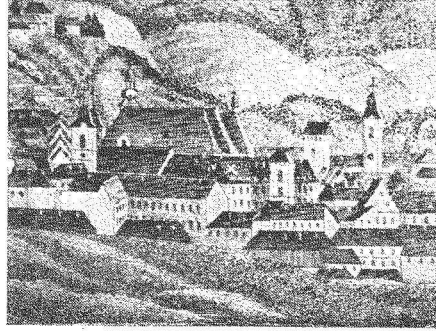
Két tanév elég volt arra, hogy a rend tanítói és nevelői hivatottságát itt is bebizonyítsa. Ez Mária Terézia királynőt arra indította, hogy a kolozsvári kegyesrendiek részére 1778. aug. 26-án alapítólevelet állítson ki. Elhatározására jótékony hatást gyakorolt Pállya rektor bécsi útja is. Ő ugyanis 1778-ban az uralkodóhoz ment, hogy ott a felhívás szerint kifejtse, az egyetem előnyére mit lát szükségesnek. Elkísérte őt a mennyiségtan tanára is, hogy Bécsben bővebb ismereteket szerezzen a mechanikából, amely tantárgy előadása a következő tanévre tervbe volt véve. A királynőt erősen foglalkoztatta az egyetem fejlesztésének gondolata, azért Pállya előterjesztéseinek nagy fontosságot tulajdonított. Őt különösképpen meg is tisztelte, így az udvari ebéden jobbkeze felől ültette.

A most kiállított alapító levél hangsúlyozza a rend jelentőségét, amelyet vallási, oktatói és nevelői munkájával magának kivivott. Kiemeli a templomi ténykedésekre vonatkozó meghatalmazásokat, továbbá a királynő ama elhatározását, hogy a felső és középfokú oktatásra és nevelésre nyilvános jogú iskolákat szervezett (*scholas publicas . . . concrediderimus*). A nemesi konviktust az alapítólevél Mária Terézia kollégiumnak, a szegény tanulók otthonát meg a jezsuiták korából megőrzött nevén Szent József szemináriumnak nevezi. Pontosán megjelöli, hogy a rendtagokat a templom és a tanulmányi alap látja el az 1776-ban meghatározott összegben. Az elemi iskolában az igazgató mellé még egy rendi hitoktatót kíván. A főiskolai tantárgyakat szabályozza, emellett új tanszékek felállításának lehetőségéről is beszél. A hat középiskolai osztályon felül a főiskolán a logika, metafizika, fizika, elméleti mennyiségtan, gyakorlati geometria, mechanika és polgári építészeti tanítását rendeli el. A nyelvtanítás, a nevelőintézeti beosztás, a templomi ténykedések az előző rendelkezés szerint maradnak. Előírja, hogy az iskolák és a nevelőintézetek az ügykezelésben a Főköormánysszékkal közvetlenül, vagy az egyetem direktora révén közlekednek, számadásaikat is évenként oda terjesztik fel.¹¹⁶

¹¹⁵ Uo. 89–91., Salzbauer i. m. 5–9., Winkler i. m. 5. N-P. 433–4., 437. l.

¹¹⁶ Az alapítólevelet közli Erdélyi, i. m. 87–9. l.

A volt jezsuita és a hozzácsatolt vagyontugyanis a Főkormányzók a Katolikus bizottság kezén hagyta és mint katolikus közvagyon 1867. után adta vissza a Katolikus Statusnak. Így Mária Teréziától kezdve ezideig a gazdasági ügyek (vallási, tanulmányi, ösztöndíj alap kezelése), az alapítványok adása a Katolikus bizottság hatáskörébe tartoztak. A tanulmányokra, nevelésre vonatkozó jelentések eleinte szintén e bizottsághoz mentek fel, majd az 1781-ben kiadott tanterv, a Norma regia szerint, a Főkormányzókban létesített Tanulmányi bizottsághoz.¹¹⁷

A kolozsvári róm. kat. (*) egyetem.

Pállya István rektor az egyetem anyagi és szellemi fejlesztésére több javaslatot tett, amelyeket az uralkodó elfogadott. Így a főiskola élete az ő hozzáértése révén tartalmasabb, munkaterve még gazdagabb lett.

A kolozsvári jezsuita egyetem, amelynek működése most csak folytatódott, két karból állott: a bölcseleti és a teológiai karból. Ezek összefogója a rektor volt, az ő segítőtársa a kancellár, aki az egyetemet tulajdonképpen igazgatta. Mellette a prokancellár is tevékenykedett. A bölcseleti karon tantárgyak gyanánt logika, metafizika, etika, fizika, matematika szerepeltek. Az etika tanára a természetjogot is előadta. A kar élén a dékán állott. A középiskola és a főiskola szerves kapcsolata következtében a középiskolai tanártestületnek is volt dékánja. A dékánok a rektorral együtt alkották az egyetem tanácsát. A felsőbb teológia tanítása azonban a tanulók kisebb létszáma miatt többször szünetelt. Tehát a kar ilyenkor dékánt nem adott. Az egyetem besztásába a jezsuiták nem engedtek beleszólást, azért ez elrendezés az ők idejükben megmaradt.¹¹⁸

Az új idők azonban a gyakorlatiasság terén más követelményeket támasztottak. Ezért a rend eltörlése után Mária Terézia Kolozsvárt is új karok alapját fektette le. A jogi kar megalakítását már 1774-ben és 1776-ban megkezdte a természetjogi és egyházjogi tanszékek felállításával. 1775-ben az államtu-

¹¹⁷ A volt erdélyi királyi Főkormányzók kebelében fennállott Katolikus Bizottság hatásköréről és az erdélyi kath. statusgyűlés és igazgatótanács által követendő eljárási módozatról. Gy.-Fehérvár, 1876. Fináczy Ernő, Az újkori nevelés története, 348, 364. l.

¹¹⁸ Biró Vencel, A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII században. Erd. Múzeum, 1945. 1-13. l. Erd. Tud. Füz. 192 sz. A köztölt egyetemi épületre vonatkozólag l. ez értekezést.

dományi és a hazai jog tanszékei alakultak meg. Az egyházi jogi tanszék 1786-ig fennállott. 1794-ben a kettőskönyvvitel, 1808-ban a mezőgazdaságtan, 1816-ban az ókori felirattan kaptak tanszéket. Amikor a kegyesrendiek a bölcséleti kar tanszékeinek ellátását átvették, a jogi kar csak négy tanszéket számlált. Orvosi kar ezidőben még nem létesült. Az ú. n. orvos-sebészeti intézetben 1775-ben egy tanár kapott csak kinevezést, aki a bonctant és a sebészetet adta elő. A karrá alakulás előtt az intézethez idővel még két tanár kapcsolódott. Az egyik az állatorvostant (1785.), a másik az élettant és a kórtant (1791.) tanította. ezeken kívül volt még egy sebész (1792.). Az orvosi tanártestület, átszervezve és kiegészítve, csak 1838-ban lett karrá.¹¹⁹

A kolozsvári egyetem bölcséleti karának mostani berendezését és színvonalát a hagyomány és a Ratio educationis előírásai határozták meg. A Ratio a püspöki liceumok, a velük egyenlő rangú királyi akadémiák és az egyetem szervezetét részletesen tartalmazza. Kolozsvárt az lett volna a természetes, hogy az egyetem, mint egyházi intézmény, a püspöki főiskolák mintájára e jellegében továbbra is megmaradjon. A püspöki liceumok két karának: a bölcséletinek és a teológiaiainak, kormányzása ugyanis a Ratio szerint is a püspökök kezében volt. Mint igazgatók közvetlenül ők érintkeztek a politikai hatóságokkal és ők jelölték ki a helyettes igazgatót. A liceumok belső életükben az akadémiák rendjéhez alkalmazkodtak. Mária Terézia tehát a történeti alapot tekintette, amikor 1775. április 20-án kelt rendeletében a kolozsvári egyetem és nevelőintézetek igazgatójává gr. Kollonitz László erdélyi püspököt kinevezte. A püspök azonban a megbízást a megszorítások miatt nem vállalta.¹²⁰ Így az egyetem, utóbb akadémia, vagy liceum igazgatása 1819-ig a világiak kezére került.

A Ratio az akadémiák tanszékeit megjelölte és az egyes tantárgyak anyagát megszabta. Ez előírások vonatkoztak az egyetemre is, de itt a karok száma bővült és a tantárgyak felszaporodtak. A bölcséleti karon lévő tanszékek: a bölcséleti, mennyiségtani, természettani, történelmi. A mezőgazdaságtan előadása a természettan és mennyiségtan tanárai között megszolgált. Az egyetemen, az akadémiai tárgyakon felül többetként szerepeltek: több teológiai, jogi tárgy, az orvosi kar a maga öt tanszékével, a történeti segédtudományok, stb. Az egyetem fogalmának a meghatározása sajátos értelmezésben a következő: A kir. egyetem, amint neve is mutatja, a tanintézetek minden neméből összeállított intézmény. Tehát magában foglalja az első rendű nép- (nemzeti) iskolát, a középiskola nyelvtani (grammatikai) és irodalmi (humanitas) tagozatát, továbbá az akadémiát.¹²¹

¹¹⁹ Winkler i. m. 3. E-G. 281. l.

¹²⁰ L. 117. j. 46-7. l., Salzbauer i. m. 36. l.

¹²¹ Friml Aladár, Az 1777-iki Ratio Educationis. Bp. 1913. 179., 194. l.

A kolozsvári egyetemnek a középiskolával való szoros kapcsolata a multban gyökerezett és a Ratio követelményeinek is megfelelt. A bölceleti karon a tanszékek száma egyelőre három volt, de ezek elég sok tárgyat felöleltek. Így a bölceleti tanszék a metafizikát, a mennyiségtani a geometriát, továbbá a mechanikát és a polgári építészetet. Ugyanígy a kir. akadémia bölceleti karának négy tanszékére lényegesen több tantárgy esett. Ilyenek a bölcelet története, metafizika, gyakorlati bölcelet, mezőgazdaságtan. Rendkívüli tárgyak: a görög, az ékesszólás, az egyetemes történelem, a címertan, a lovagrendek története. E tárgyak keretében főleg olyan anyag került előadásra, amelynek a tanuló az életben leginkább hasznát veszi.¹²²

Az egyetem bölceleti karának három tanszéke Pállya rektor bécsi utánjárására ötre szaporodott. A mennyiségtani tanszékét ugyanis kettéosztották, külön elméleti és gyakorlati tanszék felállításával. A gyakorlati tanszékhez került a polgári építészeti és a mechanika is. A mennyiben az előbbi tárgyat középiskolai végzettségűek, az utóbbit meg iparosok hazai nyelven tanulták, azért az egyetem műegyetemet és szakmunkásképzést is pótoló és ezzel a közművelődés előmozdítására sokat tett. A gyakorlati mennyiségtani tanszék 14 évig maradt meg. Az 1779–80. tanévvel kezdődőleg tanszéket kapott az egyetemes történelem.¹²³ E tárgy eltért a magyar akadémia történelmi anyagától, amennyiben azok hazai történelmet öleltek fel. Ebből kitűnik, hogy a tanszék létesítését politikai ok hátráltatta.

Az egyetem tehát különbözött a püspöki liceumoktól, a királyi akadémiaiktól, a szerzetesi főiskoláktól, ugyanúgy az erdélyi protestáns főiskoláktól is. A liceumoknak és a szerzetesi főiskoláknak bölceleti és teológiai fakultásuk volt, az utóbbiaknál a két fakultás esetleg nem is ugyanazon a helyen működött. A királyi akadémia a bölcelet és a jog tanításon nem mentek túl. A protestáns főiskolák önkormányzatukhoz ragaszkodva, a Ratio előírását nem tartották be. A kolozsvári egyetem átlag a királyi akadémia menetét követte, de azoknál többet nyújtott. Most még voltak ugyanis teológusai, megvolt a bölceleti és a jogi kara, tekintélyes számú tanárokkal, néhány tanszékével meg az orvosi intézet is a további fejlődés lehetőségét mutatta. Mária Terézia a kolozsvári iskolát ismételtelen egyetemként említette, ennek megfelelően fejlesztette, az igazgató is egyetemi igazgató nevet viselt. A főiskolát az egykoruak is egyetemnek nevezték. E jellegét bizonyítja az is, hogy II. József e magas rangjáról formailag szállította le. A körülmények következtében azonban most már teljes színvonalon álló egyetemmé nem alakulhatott. Az egyetem további életében ugyanis nem találkoztunk olyan adattal, amely a doktori fokozat megadása mellett tanuszkodnék.

¹²² I. h. 171–8. l.

¹²³ Salzbauer i. m. 22–3. l. Historia Domus Claudiop. 1777–8.

Pállya vívmányai közé tartozott még a felszerelés kiegészítése is. Így Bécsben matematikai eszközöket és mechanikai mintákat is kért. Mindezek meg is érkeztek, azonban javításra szorultak. A rendbehozást egy asztalos és két mechanikus lakatos végezte el.¹²⁴ A Ratio a főiskolai oktatásban nagy jelentőséget tulajdonított a könyvtárnak és a múzeumoknak. A kolozsvári egyetem könyvtárát nyilvánossági jelleggel, az átköltöztetett nyomda helyén, a kétemeletes volt egyetemi épület földszintjén helyezték el. Pállya a főiskolai tanárokat az ifjúsággal együtt a könyvtárba vezette és ezt nekik bemutatta. A könyvtárba tették azokat a könyveket is, amelyeket a tanárok, mint legszükségesebbeket, most kértek. Pállya Bécsben azt is elérte, hogy onnét a könyvtár fejlesztésére évenként könyvek küldését ígérték meg. A könyvtár igazgatójává egy rendtag lett, segítőtársakul könyvtárőrt és két íródeákot adtak melléje.¹²⁵

Az egyetem kir. igazgatója gyanánt Bánffy Dénes után gr. Bánffy György következett. Ezt méltóságába úgy iktatták be (1877.). Utóda gr. Csáky József lett (1778.), akit maga br. Bruckenthal Sámuel kormányzó helyezett el az egyetemi direktorságban („in directoratu Universitatis“). Az igazgatók egyben Kolozs vármegye főispáni méltóságát is viselték. A teológiai és a bölcseleti karon, állandóan találkoznak rendi növendékek neveivel is. A püspök az egyházmegyei teológusokat 1778-ban a gyulafehérvári papnevelőbe tette át. Amikor 1783-ban II. József Erdélyben járt, megkövetelte, hogy az összes teológusok a kolozsvári egyetemen tanuljanak. A következő évben tehát valamennyien itt jöttek össze, a Bécsben, Budán tanuló egyházmegyei teológusok is hazatértek. A ferencrendi teológusok is itt tanultak. E papnövendékek a plebánia melletti épületben laktak. Volt jezsuiták és egyházmegyei papok tanították őket. 1786-ban e kar végleg megszűnt.¹²⁷ A bölcseleti kar két dékánjának neve: bölcseleti dékán (decanus philosophiae), a gimnázium irodalmi osztályainak, vagyis a humanitas osztályainak dékánja (decanus classium humanitatis).¹²⁸

Az egyetem lényegét annak szellemi munkája adja meg, ennél fogva két részből áll: a tanárokból és a hallgatókból. A bölcseleti kar öt tanárát a kegyesrend főnöke küldte, és a Főkor-mányszék azokat elfogadta. Alkalmas tanárok kiválasztására a rendfőnöknek bőségesen volt alkalma, mivel a rendi teológiai intézetekben a bölcseleti tárgyakat előadták. Murányi Ignác a fizikának, Malinovits Ignác a mennyiségtannak, a polgári építészetnek, majd a tanszék kettéosztása után a gyakorlati mennyiség-

¹²⁴ Historia Domus Claudiop. 1777–8., 1778–9.

¹²⁵ I. h. 1778–9.

¹²⁶ I. h. 1776–7., 1779–80. Winkler i. m. 3. E-G. 283. I.

¹²⁷ Salzbauer i. m. 26. I.

¹²⁸ Pallmann i. m. 102. I.

tannak, a polgári építészetnek és a mechanikának, Schreyer Norbert a logikának, metafizikának, etikának, Gegő Adolf az elméleti mennyiségtannak, Koppi Károly az egyetemes történelemnek lett a tanárává.

Murányi Ignác 1742-ben született. Mint tanár Nyitrán a bölcseletet is előadta. Az 1776–7. tanévtől 1802-ig Kolozsvárt a fizikát tanította. 1804-ben Szegeden halt meg. Munkája: *Dissertatio de vi insita*. Bécs, 1778. E tanulmányt Pállya rektor nyomatta ki, és azt Kolozsvárt a hallgatóság között osztogatták, amikor négy főnemes egyetemi tanuló a metafizikából és etikából, az akkori főiskolai szokás szerint, nyilvánosan vitatkozot.¹²⁹ Malinovits Ignác 1746-ban született. A bölcselet mellett geometriai tanulmányokkal foglalkozott. 1776–1798-ig működött Kolozsvárt, utána több helyen házfőnöki tiszteletet viselt, 1811-ben Kőszegen halt meg. Schreyer Norbert 1744-ben született. Mint házi káplán 11 évet töltött el a nyitrai püspök mellett. Zenei tudásáért nagyon kedvelték őt. Kolozsvárt az 1776–7. tanévtől kezdve hat éven át tanított. Murányiéval egyidejűleg az ő tanulmányát is Bécsben nyomatták ki. Utóbb a nyitrai rendi teológiai intézetben a keleti nyelveket adta elő. 1811-ben halt meg. Gegő Adolf szellemi képességeinek már fiatal korában jeleit adta. Mint mennyiségtan tanár, jó módszerével és világos előadásával tűnt fel. Kiváló csillagász is volt, lakásán délkeletre készített. Utóbb az 1805-ben elkészült csillagvizsgáló intézetnek viselte gondját. Tanítványai közé tartozott Lazár György, a román szellemi élet felébresztője. Tanítványai számára 1807-ben Pesten algebrát és geometriát adott ki. Mindkét könyve rövidege és kiválósága miatt sokáig használatban maradt.¹³⁰ Főiskolai tanári működését az 1778–9. tanévvel kezdte meg. 1812-ben Kolozsvárt halt meg. Koppi Károly a kassai kir. akadémiáról került Kolozsvárra. Mint filozófus és matematikus tűnt fel, majd a történelem tanulására adta magát. Koppi a legnagyobb kivánalmakat kielégítő tudós példája. Jóbarátságban volt Kazinczyval, Erdélyben szoros összeköttetést tartott fenn gr. Batthyány Ignác püspökkel, gr. Teleki Sámuellel, Benkő Józseffel. Történetírói jelentőségét az irodalom méltányolja.¹³¹ 1784-ben a budai egyetemre kapott kinevezést. 1801-ben Nagykárolyban halt meg. Kolozsvári tanszékét a szintén nagynevű Bolla Márton örökölte. Az ő egyetemes történelmét a hallgatók évtizedeken át használták.¹³² Könyvében sok a történelmi adat.

¹²⁹ *Historia Domus Claudiop.* 1777–8., 1778–9.

¹³⁰ I. h. 1807. György Lajos, Öreg diák visszaévez, 46. l.

¹³¹ Horváth Ambrus i. m. 37–52. l.

¹³² *Historia Domus Claudiop.* 1839–40. Erdélyi Károly, Bolla Márton mint kolozsvári tanár, igazgató s házfőnök (Kolozsvári rom. kath. főgimn. 1900–1. évi Értesítő. 57–70.). Uő. közölte Bolla kéziratát a románok származásáról. Uo. 1906–7. 7–42. l. Vékony István, Bolla Márton mint történetíró. Bp. 1908. Papp László, Bolla Márton (Balanyi György: Magyar piaristák a XIX. és XX. században c. gyűjtőműben. Bp. 1942. 25–32. l.).

Az újonnan kinevezett tanárok tanszékeiket ünnepélyesen foglalták el. Koppi ez alkalommal, az egyetemi igazgató és a fakultások tanárainak jelenlétében, a történelem hasznosságáról és szükségességéről értekezett. Előadási óráit az elsőéves jogászok és a másodéves bölcsészek látogatták. A tanév november hónapban kezdődött, az előadások egyszer-egyszer már Veni Sancte előtt folytak. Az 1777–8. tanévben november 11-én, Veni Sancte napján, osztották ki az előző évi jutalmakat, ahogy a Ratio az elismerések ünnepélyességét előírta. E jutalmat, ugyanazt mint az előző évben, a Mária Terézia érmet, az irodalmi osztályok diákjai kapták és azt nyakukba akasztva viselték. Ekkor Schreyer Norbert, a logika tanára szólott az ifjúsághoz, kifejtve az uralkodó kegyességét az erdélyi ifjúság iránt. Bolla Márton meg, akkor a költészet tanára, éppenúgy, mint az előző évben, ódát adott elő, amelyben Mária Terézia bőkezűségét magasztalta. A következő tanévben Veni Sanctekor a főiskolai tanárok és külső nagyságok jelenlétében Pállya a jó ember és a jó polgár kötelességeiről beszélt. Az 1879–80. tanévben Bécsből küldött könyveket osztottak ki jutalmul. A jutalmak átnyújtása általában a tanév végén történt a tanulók osztályzatának felolvasásával kapcsolatban. Az évi nagy szünidő az őszi hónapokra, szeptemberre és októberre, terjedt ki.¹³³

A kétéves bölcséleti tanulmányok sorrendjét a Ratio előírta. Az előadási idő vasárnap és csütörtök kivételével naponként 4 óra volt, délelőtt 8–10-ig, délután 2–4-ig. Az első év első felének órái: logika, elméleti mennyiségtan, oknyomozó történelem, a természetrajz gyakorlati haszna a mezőgazdaságban és az iparban. A második félévben: a bölcsélet története, gyakorlati mennyiségtan, történelem, a természetrajz gyakorlati haszna a mezőgazdaságban és iparban. A második év első felében az órák: történelem, fizika, gyakorlati bölcsélet, a mennyiségtan mezőgazdasági és ipari alkalmazása. A második félévben: történelem, fizika, metafizika, a mennyiségtan mezőgazdasági és ipari alkalmazása. A rendkívüli előadásokat tetszésszerűen időben tartották meg. A szombat délutáni elfoglaltságot újságolvasás egészítette ki. Vasár- és ünnepnapon kötelező volt a szentbeszéd hallgatás és délután a Mária kongregáción való részvétel.¹³⁴

Általában ez volt a menet Kolozsvárt is, amennyiben az erdélyi tanításra vonatkozó Norma regia a főiskolát nem tárgyalja. Azonban a tanárok hozzáértésének megfelelően, a liceummá való alakulás után, más tárgyak előadásáról is értesülünk. 1782-ben Murányi Ignác volt a dékán, Schreyer Norbert meg a bölcsészek és a jogászok kongregációjának a vezetője. A vasár- és ünnepnapi szentbeszédeket kezdettől fogva az egyik bölcséleti tanár mondta. A gyakorlati szempontból megkívánt nyelv-

¹³³ Historia Domus Claudiop. megfelelő évei.

¹³⁴ Friml i. m. 258. l.

tudást 1782-ben Koppi a német és francia, Malinovits Ignác meg a francia nyelv tanításával mozdították elő.¹³⁵

A Ratio educationis bírálatáról magas színvonalú könyvek-ből értesülünk.¹³⁶ Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a tanterv a maga zártsága ellenére is teret engedett a rend oktatói és nevelői sajátosságainak érvényesítésére. A vallásos nevelés, a gyakorlatiasság, a reális tárgyak iránt való érzék, a történelem tanulás és a nyelvtudás a rendi tantervekben is fellelhető. 1782-ben az említett bölcseleti tanárokon kívül a nevelőintézetekben még ketten foglalkoztak a német és francia nyelv tanításával. A rend az alapítójának tiszteletére 1779-ben oltárt emelt és azon az ő képét helyezte el.¹³⁷ Ezzel az emberszeretet és áldozatkészség mindörökre szóló eszményképét állította az ifjuság elé. A képen Kalazanti szent József alakját, az akkori rendi társadalomnak megfelelően, nemesi és polgári ifjak veszik körül, annak kifejezésére, hogy a rend minden diákot egyformának tekint.

A tanulók a bölcseleti karra viszonylag fiatalon kerültek. A középiskola hat, 1778-tól, Ratio végrehajtásától, majd a Norma szerint is, öt középiskolai osztály elvégzése után. Tehát 16–17 éves korban is. Nem lehet csodálkozni tehát azon, hogy közben egy-egy tanár nem adta meg nekik a megillető címet. Így pl. Szegeden 1794-ben a bölcseleti hallgatók az egyik tanár ellen panaszt tettek, hogy az nem nevezi őket uraknak. A másik sérelmük az volt, hogy a tanár mindig csak magyaráz diktálás helyett.¹³⁸ A főiskolai tanárok ugyanis tankönyv hiányában diktálásra kényszerültek az óra egy részében, vagy rendkívüli órákban. Figyelembe veendő azonban, hogy a bölcseleti tanulmányokkal az ifjak képzése nem fejeződött be. A teológusok és a jogászok is előzetesen bölcseleti tárgyakat hallgattak. Kolozsvárt ugyan csak 1838-ban írták elő, hogy a jogászok előzőleg bölcseletet is tanuljanak,¹³⁹ de a bölcsészek állandó nagy száma azt mutatja, hogy a leendő jogászok is közöttük vannak. 1794–1799-ig a bölcsészek száma százon alul maradt, de utóbb 153, 190, 210-re is felemelkedett már 1838. előtt. Utóbb is ilyenforma maradt a helyzet.¹⁴⁰ Ezzel egyben rend főiskolai teljesítménye is adva van. A bölcsészekon kívül a jogászok vallási és tudományos képzettségében is nagy része volt. A bölcsészteret végzetekből lettek a tanárok, de gyakorlati tanítás, a középiskolai anyag rendszeres átisméltése és külön osztálytanításra való előkészítés után. E képzést az egyes vallások, a szerzetek és az állam módszeresen valósították meg. Kolozsvárt idővel külön természet-

¹³⁵ Pallmann i. m. 102. l.

¹³⁶ Fináczy Ernő i. m. 325 s. k. II. Kornis Gyula, i. m. I. 10. s. k. II.

¹³⁷ Historia Domus Claudiop. 1778–9.

¹³⁸ Pap János, A piaristák Szegeden. Szeged. 1886. 148. l.

¹³⁹ Winkler i. m. 3. E-G. 386. l.

¹⁴⁰ Erdélyiné I. a táblázatot, i. m. 133. l.

rajzi tanszéket is állítottak fel, a filológia tanítását meg az egyetemes történelem tanárára bízták.

A hallgatók nagyrésze a konviktusban és a szemináriumban lakott. A konviktus épülete (a mai rendház és finevelő) ezidőben már mai formájában állott fenn. Tehát a volt Tordai, ma Egyetem-utcai részének emelete, valamint az udvari szárny második emelete még a jezsuiták idejéből való. Mivel az 1777–8. tanévtől a konviktusi épületben a szegényebb diákokat, azaz szeminaristákat helyezték el, ezek használták annak ebédlőjét is. A főiskolai és a középiskolai tanulók együttesen laktak, mindenik csoport külön aligazgató vezetésével. 1782-ben az igazgatón és helyettesén kívül három aligazgatót találunk az intézetben. A diákok ilyen összevegyítése az egyöntetű nevelést mindenestre megnehezítette. E szegényebb diákok között kell keresnünk a nemnemes jobbágy fiukat is, akik a törvény értelmében papi, vagy tanítói, tanári pályára léphettek. Ezek a bölcséleti kar tagjai voltak. A vagyonosabbak, azaz konviktorok, az említett évtől kezdve a volt egyetemi épületben lakván, a házfőnök mint igazgató és két aligazgató felügyelete alá tartoztak.

A növendékek javarésze alapítványt élvezett. Különösen a Lipót és a Mária Terézia alapítványok száma nagy. Mivel az alapítványok élvezése szegénységhez és jótanuláshoz volt kötve, azok adományozása a szellemi tehetségek érvényesítése és szociális megsegítése céljából nagy jelentőségű. A kolozsvári konviktus adatai igazolják, hogy egészen szegény diákok is jutottak tanulási lehetőséghez. Ezek a felszolgáló (credentiarius), továbbá a főnemesifjak kiszolgálói, házitanítói (famulus). 1776-ban pl. ilyen diák két joghallgató és négy bölcsész. Az elsőéves bölcsészek logikusak, a másodévesek fizikusok elnevezés alatt jönnek elő, ez arra mutat, hogy a jezsuita korbéli nevet megőrizték.¹⁴¹

II. József újításainak jórészét a központosítás gondolata sugallta. Ennek tulajdonítható, hogy a kolozsvári egyetem fejlesztésének tervét elvetette és 1784 aug. 28-án annak egyetemi jellegét megszüntette.¹⁴² Tekintélyes írók ez eseményt 1787-től számítják, amikor a főiskolai törvényt szabályozták.¹⁴³ Ez időtől fogva a főiskola liceum nevet viselt. Az 1809-i Ratio nova az akadémiákat egyszerűen liceumoknak nevezi. A kolozsvári főiskola a rangvesztés után élt tovább minden belső nagyobb változás nélkül. A liceum királyi jelzöt használt (Lyceum regium), de ez csak a nyilvánossági jogát jelentette.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Liber continens nomina et historias convictorum Claudiopolis (ab) anno 1703.* L. az 1776. évet (Kézirat a kolozsvári kegyesrendi társházban).

¹⁴² Bisztray i. m. 101. l.

¹⁴³ Salzbauer i. m. 25., Fináczy i. m. 379. l.

¹⁴⁴ Patay i. m. 507–8. l.

2.

A császár további újításaihoz tartozott, hogy 1785-ben a nevelőintézeteket bezáratta. A hitszónoki állásokat és a Mária kongregáció működését is megszüntette. Ezzel a rend nevelőmunkája elé nagy gátat vetett és a rendtagok ellátását megnehezítette. A két nevelőintézethez ugyanis két igazgató és négy aligazgató tartozott, a templomi hitszónokok száma is három volt. E rendelkezés után ugyan csak egyes nemes ifjak vonultak ki a városba tanáraikkal együtt, akik velük magánórákban foglalkoztak, a többiek meg egyideig bennmaradtak az intézetben,¹⁴⁵ de hivatalos szervezetek hiányában és az ifjuságnak juttatott nagy jogok miatt a bennlakások nevelőerejüket elveszítették. Több rendtag elhagyta Erdélyt. Az akadályozó körülmények miatt a nevelőintézeti aligazgatói állásokat 1811-ben, a Mária kongregációt 1819-ben állították vissza. Magyar hitszónokok azonban 1806-tól beszéltek a templomban, így Svéday Lénárd, Malits György, Kapfer László.¹⁴⁶

A hitszónoki állások megszüntetése nagyban egyszerűsítette az istentiszteletek fényét, amely a barokk-csillogtatással együtt járt. A jólfelkészült és egyéb teendőktől megkímélt szónokok nyugodtan kidolgozott beszédei és azoknak művészi előadása sohasem tévesztették el hatásukat. E hatást az orgonistán kívül néhány zenész és énekes szerepeltetése is fokozta. Ezek többnyire morva és cseh szegény diákok voltak, akiket vasárnap és ünnepnap a miséken, litániákon foglalkoztattak. Az élelmen kívül rendes fizetést húztak. Ilyen felsorolással találkozunk: orgonista, karvezető, első trombitás, basszista egyben trombitás, tenorista, altista, diszkantista. E zenének testületét most feloszlatták.¹⁴⁷

A császár rendelkezésére történt a tandíj bevezetése is az iskolákban. Sajátos, hogy a magasabb tudományokhoz való jutást éppen a szegénységet felkaroló uralkodó korlátozta. A gimnáziumban 6, a bölcséleti karon 9, a jogon 15 forint volt a tandíj.¹⁴⁸ Ez intézkedés következményeképpen a tanulók létszáma mindenfelé nagyon megcsökkent.

A változott viszonyok között a bölcséleti kar tanárai helyükön maradtak, úgyhogy a főiskola munkálkodása nem szakadt meg. A vele szorosan összekötött középiskola öt osztálya, valamint az elemi iskola megmaradt. Ez utóbbinak az igazgatója

¹⁴⁵ Winkler i. m. 5. N-P. 438. A konviktusi könyv (Liber continens nomina etc. szerint 1785-91. között nem voltak növendékek).

¹⁴⁶ *Brevis historia de templo Academico: Claudiopolitano deque sacris in eo functionibus ab anno 1815* (Kézirat a kolozsvári kegyesrendi társházban). *Historia Domus Claudiop.* 1816-7.

¹⁴⁷ *Historia Domus Claudiop.* uo.

¹⁴⁸ Salzbauer i. m. 25. l.

ugyanott a hitoktatást is végezte. Így tartott ez a császár haláláig.

II. József 1790. február havában halt meg. Még ebben az esztendőben Erdélynek rendei Kolozsvárt már gyűlésre jöttek össze. Kifejezésre juttatták azt, hogy a kolozsvári két nevelőintézet visszaállítása szükséges. A német erőszakolás után fellángolt nemzeti lelkesülés hevében elhatározták, hogy a földmérési iratokat, amelyekben a nemesi birtokok nagyságát meghatározták, égessék el. Ez a Tordai-kapun kívül a nemesség hihetetlen ujjongása között meg is történt.¹⁴⁹

A remény, amellyel sok ember valami jobb világ elérézését várta, a kegyesrendiekben nagy csalódássá zsugorodott. Sokat jelentett már az is, hogy a konviktus céljára szolgáló egyetemi épület földszíntjét és első emeletét a Szebenből Kolozsvárra költözött Főkormánysház hivatali helyiségeknek lefoglalta. Ennél azonban sokkal súlyosabb csapásnak mutatkozott az, hogy a Katolikus Status és a Főkormánysház az Erdélyben született rendtagok kevés száma miatt a rendi állások visszanyerését hátráltatta. Penczel Imre rendfőnök erre a rendtagokat az intézetből ki akarta vonni. II. Lipót király azonban a rend javára intézkedett, mire az előjáróság a nevelőintézetekbe visszatért. 1811-ben a tartományi Főkormánysház az említett egyetemi épület második emeletét is megszállta, mire a rendtagok onnét végleg kiszorultak.¹⁵⁰ A konviktisták ekkor a konviktus épületbe, a szeminaristák a saját otthonukba tértek vissza.

A liceum továbbra is mint egyetem élt a köztudatban. Karai megmaradtak, és az itteni végzettség továbbra is pályák elnyerésére képesített. A bölcséleti karon a tanszékek száma rövidesen kettővel szaporodott. A Ratio előírásának megfelelően a főiskolai hallgatók részére az egyik bölcséleti tanár (1776-1797.), majd az egyik finevelői aligazgató (1797-1808.) eddig is tartott ugyan szentbeszédet, de az 1808-i új Ratio külön valóságoktatást is kívánt. E tárgyat az 1807-8. tanévben magyar minta szerint már be is iktatták, külön a bölcsészeknek, külön a jogászoknak heti egy-egy órában. Ennek végrehajtását Farkas Lajos házfőnök szorgalmazta a Főkormánysháznál. Az említett új Ratio keresztény vallásoktatást (religio christiana) ír elő, de régi kifejezés szerint ez katolikus tanítást jelent. E tanszék 1812-től 1821-ig szünetelt, akkor azonban a könyvtárosi tiszttel egybekötve visszaállították.¹⁵¹ A másik felállított tanszék a kémiai, illetőleg természetrajzi az 1893. évvel kezdődőleg. Először mint kémiai és kórtani tanszék szerepel, majd a kórtantól elválasztva, 1807-ben meg a természetrajzzal egyesítve. E tanszéket mindig világi tanárok látták el. Először Etienne András orvos, majd a híres, igen kegyes Mogér Károly. Ez azonban az 1807-8. tanévben már

¹⁴⁹ Historia domus Claudiop. 1790.

¹⁵⁰ Winkler i. m. 5. N. P. 438-9. I. Erdélyi i. m. 94. I.

¹⁵¹ Salzbauer i. m. 28-9. I. Historia Domus Claudiop. 1807.

meg is halt. Előadta a kémiát, ásványtant, az állat- és növénytant, továbbá a vegy- és kézműtant (technologia). Mogér halálakor katolikus, református, unitárius tanítványai versekkel adóztak emlékének. A tanszék a következő tanévben szünetelt, aztán évtizedeken át Bergai József töltötte be. Az alapítványos seminarista és konviktista első éves jogászok magyar nyelven heti egy órában mezőgazdaságot is tanultak. E tárgyat a ref. Kovács Sámuel tanár adta elő.¹⁵²

A megbízása is mutatja, hogy a katolikus liceumban, így annak jogi karán és az orvos-sebészeti intézetben, a tanárokat valláskülönbség nélkül, arravalóságuk alapján alkalmazták. Az 1809-10. tanévről a teljes tanárkar névsora áll előttünk, amely a helyzetet feltárja. A jogi kar tanárainak száma ez időre ötre, utóbb (1816.) hatra emelkedett. Az öt tanár: Fortini Károly, a természetjog és a nemzetközi jog tanára, aki a tárgyakat 1775. óta nagy szorgalommal adta elő, mint tiroli származásút az országgyűlés őt honfiusította; Winkler János a hazai jog, Winkler Márton az államtudomány, Kleberg Antal a kettőskönyvvitel, Kovács Sámuel a mezőgazdaság tanára. Az orvossebészeti intézetben az előző tantárgyak mellé a szemészet járult. Itt is őt a tanárok száma: Intze Mihály, Keresztes Elek, Horváth József, Molnár János, Fuhrman Péter. Közülük négy református. A sebész tanár szülészetet is tanított.

A bölcsészeti kar ezévi kegyesrendi tanárai: Koros Imre a logikát és a metafizikát, Guul János az egyetemes történelmet, a történelmi segédtudományokat, a filológiát, Horváth József a fizikát, Letavay Sándor a mennyiségtant, építészetet és geometriát, Svéday Lénárd a vallástant adta elő. Ezekhez csatlakozott a világi Bergai József, a kémia, az ásványtan és a technológia tanára.¹⁵³ E tanárok közül többen kiváló nevet vívtak ki. Így Koros Imre kiváló tanításával tűnt ki és általános szeretetben állott. 16 éven át működött a főiskolán, a francia és angol nyelveket is beszélte. 1831-ben Kolozsvárt halt meg. Guul János kiváló tehetséggel megáldott tanár volt, 15 éves tanárkodásával nagy tiszteletet szerzett önmagának és a rendjének. Horváth József hatévi működése mindenki helyeslésével találkozott.¹⁵⁴

A liceum kormányzása az egyetemtől bizonyos eltéréseket mutatott. Gr. Csáky János egyetemi igazgató és kolozsvári főispán után, 1787-ben a liceum igazgatását egyideig a jogi és a

¹⁵² Winkler i. m. 3. E—G. 281. l. Historia Domus Claudiop. 1807-8. Jósika Miklós, Emlékirat. Pest, 1865. 136. l. Etienne András honfiusításáról l. Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben... tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknak és foglalatosságoknak jegyzőkönyve, 570. Kémiai munkáját említi az erdélyi 1794. évi országgyűlési jkönyv. 315. l. Főiskolai tanársága ugyanez évi főiskolai névkönyvből tűnik ki.

¹⁵³ l. h. Historia Domus Claudiop. 1809-10. Fortinira vonatkozólag l. Jósika M. i. m. 97. l.

¹⁵⁴ l. h. 1812-4., 1815-6.

bölcseleti tanároktól választott direktor helyettes (Fortini Károly, Murányi Ignác) vette át. 1791-ben azonban újra a kolozsvári főispán, br. Jósika Antal lett direktorrá. Ennek utóda gr. Haller József (1804.), gr. Bánffy György (1807.), majd br. Kemény Ignác (1808.).¹⁵⁵ Ő évtizedeken át maradt meg e tisztségben. 1800-ban hozott főkormányzékeni végzés szerint az akadémia prodirektorát, vagyis tulajdonképpen igazgatóját, a két kar tanárai választották. A prodirektorság az 1792. évvel kezdődött. Az egyik évben jogászt, a másik évben bölcsészt választottak.

Az akadémiai ülést (senatus academicus), ahol a prodirektort a tanév kezdetén megválasztották, a direktor vezette. A betöltésre a volt prodirektor lemondása után került sor. Guul, Winkler János, Gegő Adolf, Koros Imre nevével találkozunk az első prodirektorok között. A 1810-1. tanévben Kemény Ignác, mivel egyes tanárok részéről a prodirektorság elfogadásában húzódozást tapasztalt, a választási szabadság hátrányára, Guult nevezte ki prodirektorrá.¹⁵⁶ Ilyen eljárás utóbb többször is megtörtént.

A vonakodás oka az állás nehézsége mellett abban is keresendő, hogy nem járt vele jövedelem. A kész kiadások fedezésére ugyanis csekély évi ötszáz forintot utaltak ki a prodirektorok kezéhez elszámolás kötelezettsége mellett. A prodirektorság ilyen helyzetben évekig a bölcseleti karra maradt. Ez alatt a prodirektor: Horváth József, Faisz József, Szabó Elek, ez utóbbi több éven át. Az 1817-8. tanévben Fortini utóda, Banó István vette át a prodirektorságot. Az ő kezdeményezései, sajnálatos belső viharoktól kísérve, élénkséget vittek be a liceum életébe. Magyar területről jött Erdélybe, ott más szokásokat látott, amelyeket itt is meg akart honosítani. Ugyanonnét érkezett Huber Ferenc, az államkormányzástan tanára. Csodálatos külsejű ember volt, 31 éves létére haja, szemhéja, szemöldöke fehérek, szemei erős világításban bántók voltak, sötétben megkellő hatást váltottak ki.¹⁵⁷ Ezek ketten összefogtak, azt tartották róluk, hogy az itteni tanárokat lenézik.

Bánffy György kormányzó 1817. november 29-én Guul János házfőnök-konviktusi igazgatót, továbbá Éltes Sándor szeminaryumi igazgatót tanácskozásra hívatta. A megbeszélésen személyesen elnökölt. Jelen voltak még: Kemény Ignác egyetemi igazgató, Banó prodirektor, egy jogi tanár és több főkormányzékeni titkár. E tanácskozáson több kérdés vetődött fel, amelyek a liceum életébe bevilágítanak. Először Banó és Huber tanárok kérését tárgyalták. Ezek azt óhajtották, hogy az akadémiai ülésen ők az öreg jogi tanárok előtt üljenek. Feleletül kapták, hogy mivel ők tárgyuknál fogva a bölcseleti karhoz tartoznak, a jogi

¹⁵⁵ I. h. 1807-9. Winkler i. m. 3. E-G. 283. l.

¹⁵⁶ Historia Domus Claudiop. 1810-1.

¹⁵⁷ I. h. 1810-1.-1817-8. között.

tanárok után fognak ülni. Ezután Banó azt kérdezte, hogy a jegyzőkönyveket ő köteles-e vezetni, ahogy azt elődei tették, egyben jegyző kinevezését kérte maga mellé. Azonban e kérését is elutasították. Azután azt követelte, hogy a gimnáziumot a liceumtól teljesen különítsék el, és a gimnáziumi tanárok ne jelenhessenek meg az akadémiái üléseken. Lealázónak tartotta, hogy a kezdő diákok osztálytanárával együtt üljön. Erre Bánffy kormányzó a gimnáziumi igazgatói állást direktor címmel Guulnak ajánlotta fel. Ő azonban a megbízást csak úgy vállalta, ha a Főkormányzók rendelkezéseit közvetlenül kapja és nem, mint eddig, a prodirektor útján. Ezek után az a kérdés vetődött föl, hogy ilyen helyzetben a gimnáziumi igazgató helyet kaphat-e továbbra is az akadémiái üléseken. Bánffy és vele együtt többen ezt megengedendőnek vélték azon az alapon, hogy ő egyben konviktusi igazgató, ott pedig sok a jogász- és a bölcsészhallgató. Méltányosnak tartották, hogy az üléseken házfőnökségére való tekintettel rendtársai előtt, azaz a bölcsésztanárok előtt üljön. Azt is elhatározták, hogy a jogi tanárok az asztal egyik felén, a bölcsészetiek a másik felén foglaljanak helyet. Most Éltes szeminárium igazgató szólalt fel, hogy Guul példájára ő is megjelenhessen az akadémiái üléseken. Kérését azonban a kormányzó nevetve utasította el: „Az úr csak maradjon otthon.“ E pár szóval a szegénysorsú szeminárium ifjuság az akadémiái képviseltől elesett. Ezután még a hittanárság visszaállításáról tárgyaltak, mivel az Svédai tanársága után (1808-12.) szünetelt.¹⁵⁸ Ez idő alatt az a szokás maradt érvényben, hogy a jogászoknak és a bölcsészeknek külön-külön bölcséleti tanár mondott szentbeszédet. Így maradt továbbra is 1821-ig.

Legnagyobb változás tehát, hogy a gimnázium a főiskolától elszakadt, amellyel pedig már a jezsuiták alatt is szerves összefüggésben állott. A kettéválást elrendelő irat 1818. január 9-én érkezett meg. Guul gimnáziumi igazgató a következő nap ezt tanárainak tudomására hozta. Ez intézkedéssel a magára maradó főiskola látszólag magasabb rangra emelkedett, a valóságban azonban e különválással az egységes nevelésen esett csorba. A Ratio educationisnak az egyetemről alkotott fogalma, hogy t. i. az a tanintézetek minden neméből összeállított intézmény, a kolozsvári főiskolában többé nem érvényesült. A bölcséleti kar 1817-ben a kért jegyzőt megkapta. Sajátos, hogy az elsőbbség kérdése, amely a karok között felmerült, a bölcséleti kar kebelén belül is felvetődött. Így 1801-ben a fizika tanára, bár a legfiatalabb volt, a vizsgákon való kérdezésben az elsőbbséget követelte. A kar többi tagjai azonban ellentmondottak azaz az érveléssel, hogy a tantárgyak mind rendesek és előadásuk nyilvános jog alapján történik. Azt követelték tehát, hogy a

¹⁵⁸ l. h. 1817-8.

tanárok kora szerint történjék a vizsgáztatás. Ez álláspontot a Főkormányzók is helyeselték.¹⁵⁹

Habár a gimnázium a főiskolától különvált, a bennlakások előljáróinak a főiskolások viseletébe való beleszólása jóideig megvolt. Az előljárók e jogot nyilvánvalóan a házfegyelem szempontjából maguk kérték. A Főkormányzók csakugyan megengedte, hogy megjegyzéseiket félévenként a prodirektor, vagy a liceumi direktor útján, de az akadémiai ülésre való beülés nélkül, megtehessék.¹⁶⁰

A fegyelmelés a nevelőintézetekben és a főiskolán is sok gondot okozott. A konviktusban Guul igazgató a vallásos érzés emelésén és az ezidőben (1815. körül) hanyatló fegyelem megszüntetésén fáradozott. Előrelátó, okos, kitartó működésével az ifjak tiszteletét is megnyerte. Tapintatosságával elérte, hogy figyelmeltetéseit az ifjuság jól fogadta és utasításait követte.¹⁶¹ Szinte egyidejűleg Kemény Ignác liceumi direktor Banó prodirektor fegyelmelő erejét dicsérte meg, amellyel a kilengéseknek elejét veszi. Bízatta őt, hogy a vallásos érzés ápolását főfeladatának tekintse.¹⁶² A napoleoni háborús időkben bekövetkezett nagyobb szegénység a konviktus igazgatóját nagyobb takarékoságra kényszerítette, azért a diákok étkezését egyszerűsítette. Az ebéd öt fogását négyre, a vacsora négy fogását meg háromra szállította le. És az volt az érdekes megfigyelés, hogy ennek dacára az ifjak nem soványodtak le és nem lettek betegesek. Régi szokás szerint az ebéd és a vacsora alatt az ifjak felolvastak. A fogások leszállításával egyidejűleg az igazgató a felolvasás idejét megtoldotta. A bölcsezsékek az emelvényen saját munkáikat is felolvasták, a gimnázisták meg az ókori írók műveiből adtak elő. Az előjáróság úgy vélte, hogy ez eljárással a zajt megszüntetik és az ifjak szorgalmát növelik.¹⁶³

Guul, mint házfőnök, azt a jelentős megállapítást tette, hogy az ifjuság sehohsem forrt úgy össze a templommal, mint itt. A templom ugyanis az akadémiai ifjuságot magáénak vallotta, mivel a templom hűséges és igazi nyáját az ifjuság alkotta. Az ifjuság jelenléte a népre csodálatos hatást gyakorolt. Guul e megállapítása ellenére az 1815–6. tanévben a Főkormányzóságtól rendelet érkezett, hogy a tanuló ifjuság ne 10 órakor a néppel együtt, hanem 9 órakor hallgasson szentmisét. Ez intézkedés háttérében Szabó Elek akkori prodirektor állott. Az elkülönítésre érvül az szolgálta, hogy az üléshelyekről kiszorult tanulók a fülkékben elhúzódtak és nem mindig viselkedtek megfelelően. Guul ez intézkedés ellen felírt, de eredmény nélkül. Az új rend 1818-ig, ami-

¹⁵⁹ I. h. 1801., 1817–8.

¹⁶⁰ I. h. 1817–8.

¹⁶¹ I. h. 1814–5.

¹⁶² I. h. 1817–8.

¹⁶³ I. h. 1808–9.

óta a házfőnökök lettek gimnáziumi igazgatók, érvényben maradt.¹⁶⁴

A liceummá történt lefokozás után az intézet felszerelése az első évtizedekben jelentős előrehaladást tett. Így Mártonfi József püspök 1805-ben az egyetemi épület előtt álló és vele egybeépített csillagvizsgáló torony építését befejezte és azt értékes műszerekkel gazdagította. A torony őrzését a liceum menyiségtn tanárára bízta. Gegő Adolf, Letavay Sándor, Buzna Lázár szerepeltek az első őrök között. 1809-ben Hochmeister Márton, a kegyesrend váci hálás tanítványa, kolozsvári nyomdáját, könyveit, ásványgyűjteményét a liceumnak ajándékozta. A nyomda és a könyvek értéke 18.000 forintra rúgott. A nyomda jelentősége, hogy a tanárok és tanulók írásainak kiadását megkönnyítette és a katolikus iskolák számára olcsóbb könyveket adott ki. Kiváltságul kapta, hogy ez iskolák részére csak itt nyomhassanak könyveket. A könyvtár igazgatói érdemesült bölcsész tanárokból kerültek ki. Gegő Adolf és Koros Imre neveivel találkozunk.¹⁶⁵ A könyvtárba kerültek azok a külföldi lapok is, amelyeket a liceum tanárai önképzésük céljából kértek. Így a jénai irodalmi és a hamburgi politikai újságok. A tanárok ugyanis azt tapasztalták, hogy a jénai lapokban a legújabb könyveknek szinte filozófiai megbíralásával, a hamburgiakban meg biztos forrásokból merített politikai eredményekkel találkozhatnak.¹⁶⁶ A természetrajz tanításában az ásványtan vitt nagy szerepet. Ennek szemléltető anyaga az országgyűlési termet díszítette. A könyvtár ugyanez épületnek a földszintjéről a második emeletre költözött és 1805–23-ig ott maradt.

Az intézet fejlesztésében nagy része volt I. Ferenc uralkodónak. Az ő idejében több tanszék létesült. Gegő Adolf menyiségtn tanár a bányászatot is előadta, mindamellett az uralkodó néhány ifjút Selmecbányára küldetett, hogy ott államköltéségen tanulva, visszatérésük után az erdők gondozását átvegyék.¹⁶⁷ A város tehát nagy tisztelettel fogadta I. Ferencet, amikor ez 1816-ban odaérkezett. A tisztelgésben a liceum is résztvett, a gimnáziummal, az elemi iskolával és a nevelő intézetekkel egy csoportot alkotva. Megjelentek a liceum rektora, prodirektora, egy bölcseleti, két jogi és egy orvostanár. Az uralkodó megtekintette az egyes intézményeket, köztük az új iskolaépület alapjait is.¹⁶⁸

Ez idők kiváló eredménye ugyanis új iskolaépület alkotása. A jezsuiták ugyan annak idején (1727.) tágas és külsőleg díszes iskolát emeltek, de azt annyira gyenge, erőtlen szerkezettel építették meg, hogy már összeomlásától kellett félni. Azért helyébe egy újnak létesítését határozták el. 1816-ban a réginek lebontá-

¹⁶⁴ 1815–6. Brevis historia templi Academico Claudiop. etc.

¹⁶⁵ Winkler i. m. 3. E-G. 286. I. Historia Domus Claudiop. 1818–9.

¹⁶⁶ Historia Domus Claudiop. 1810–11.

¹⁶⁷ I. h. 1806., 1809–10.

¹⁶⁸ I. h. 1816–7.

sa és a következő év május 16-án az újnak építése megkezdődött. 1819-ben egy része több öl mélységben és szélességben már készen állott anélkül azonban, hogy az alapban valami emlékjelről gondoskodtak volna. Azért április 24-én az ifjuság és nagy közönség jelenlétében, beszédektől kísérve, cigányzene hangjai mellett, nagy ünnepélyességgel emléktáblát tettek az alapba. Az emléktábla az építés történetét és a hivatalos személyek neveit tartalmazta.¹⁶⁹ Ferenc király látogatásakor még csak a bontásnál tartottak, a tanárok tehát őt az építkezés siettetésére kérték. Ugyanakkor a könyvnyomda jövedelmének terhére a fizikai és a mennyiségtani múzeumok könyvtárainak évenkénti gyarapítását is kívánták. Az iskolaépület 1821-ben elkészült. A homlokzatára illesztett tábla felírása szerint a katolikus tanulmányi alap költségén. Az építéshez a kolozsmonostori apátság romjainak köveit is felhasználták.

A liceum egyházi iskolai jellegét némileg elhomályosította az, hogy Kollonitz László püspök félreállása óta a püspökök a liceum szellemi vezetésére kevesebb befolyást gyakoroltak. A katolikussághoz való tartozásnak ugyan sok jele volt (a főiskolai tagozat és a gimnázium szoros összefüggése, az ugyanazon épületben való működés, a közös fellépés, pl. Ferenc király látogatásakor, a katolikus anyagi forrásokból történő anyagi kiutalások, stb.), mindamellett a püspökök nagyobb mérvű beavatkozásáig a katolikuság a saját intézményeiben hátrányban maradt. Ilyen körülmények között fokozott jelentősége volt a kegyesrendi rendfőnökök hivatalos látogatásának, mivel megjelenésük vallási és tanulmányi szempontból buzdítólag hatott.

Főleg Bolla Márton rendfőnök látogatásai jelentősek. Ez Koppi Károly utódjaként jelent meg a főiskolán és ott huzamosan tanított. Közismert ember volt, amennyiben 1779-től kezdve 22 évet töltött el Kolozsvárt a gimnáziumban, mint az egyetemes történelem tanára a főiskolán, majd mint házfőnök. 1809-ben választották meg rendfőnökké. Kiválóan okos, nagy lelki erővel rendelkező vezetőember hírében állott, jeles alkalmi költő és történetíró. Bánffy György kormányzó vele neveltette fiait. Amikor tehát 1812-ben mint rendfőnök hivatalos látogatást végzett, minden oldalról körülvették őt. Az elemi iskola és a gimnázium mellett a bölcsészeti előadásokon is látogatott s buzdító szavakat intézett az ifjusághoz. Mindenütt kis vizsgát is tartott. A nevelőintézetekben is megfordult. Ugyanez eljárás ismétlődött 1818-ban. A bölcsészek irodalmi jártasságát tapasztalván, a magasabb tudományok iránt való szorgalmukat megdicsérte. A gimnáziumban is az irodalmi tudás és az írásbeli jártasság értékelték őt.¹⁷⁰ A katolikus iskolákat összefogó erő fokozott mértékben Rudnay Sándor püspökségétől kezdve nyilatkozott meg.

¹⁶⁹ 1816–7., 1819 (1818–9. tanév).

¹⁷⁰ l. h. 1811–2., 1817–8.

3.

Rudnay 1816. június havában vonult be először ünnepélyesen Kolozsvárra. A rend Révai Miklós ide küldött latin versével, Dienes Antal gimnáziumi igazgató meg magyar ódájával köszöntötte őt. A püspök az üdvözlést jónéven vette és a nyilvánosság előtt hangoztatta, hogy a tudományok alapjait a kegyesrendiektől szerezte Nyitrán. Ezután megtekintette a konviktust és a szemináriumot.¹⁷¹ Kevéssel utóbb történt, hogy az uralkodó az erdélyi összes katolikus iskolák főigazgatóságával bízta meg őt. Mostantól a püspökök ilyen felügyeleti joga ismétlődött anélkül, hogy ezzel a katolikus iskolák a Főkormányszéktől függetleníthették volna magukat. Az uralkodónak a katolikus iskolák életébe való beavatkozása a főkegyúri jogon nyugodott. Mostantól tehát jelentős változás következett be, mivel a püspökök az iskolák életét közvetlenebbül irányították.

A püspök megbízásának híre 1818. decemberében terjedt el a városban. Erre a rendház főnöke szerencsekívánataival kereste fel őt és a liceum jogi és bölcseletkari tanárait bemutatta.¹⁷²

Ezzel új korszak kezdődött az akadémia történetében. Az eddig politikai állással összekötött igazgatóság megszűnt. Kemény Ignác főispán, liceumi igazgató ugyanis akadémiai állásáról lemondott, mivel rangban nem akart a püspök után következni.¹⁷³ A püspökök irányítása az akadémia belső életét színezebbé tette, közvetlen beavatkozásukkal az ifjúság és a tanárok között is élénkebb kapcsolatot teremtettek. Bár közben terhebb kívánalmakkal, nagyobb figyelemben részesült a vallás. Az akadémiának a katolikussághoz való tartozása erősebben kidomborodott. Az udvari határozat szerint a konviktorok és a szeminaristák is a püspök kormányzásához tartoztak. Az iskolákat, bennlakásokat összefogó püspöknek nevelői tevékenysége nagy mértékben előtérbe került.

A püspök a legfőbb direktorságot 1819. május 27-én ünnepélyesen vette át. A Főkormányszék országgyűlési termében, minden rendű és vallású emberek jelenlétében, latin nyelvű beszédet intézett az ifjúsághoz. Erre Banó István liceumi prodirektor, Guul gimnáziumi és Szoltsányi Ferenc elemi iskolai igazgató beszédben köszöntötték őt. Jósika Sámuel retorikai tanuló, a későbbi kancellár, meg az ifjúság hódolatát tolmácsolta. Minde beszédek a liceum nyomdájában sokszorosították és kiosztották. Huberth Tádé bölcseletkari tanár az akadémia nevében saját versét nyújtotta át, ugyancsak költeménnyel kedveskedett a gimnázium is. Valamennyien egybeforrnak tehát a gondolatban, hogy új idő hajnalához érkeztek.

¹⁷¹ I. h. 1815–6., 1817–8.

¹⁷² I. h. 1817–8.

¹⁷³ I. h. 1834–5.

Rudnay ténykedéseit azonnal megkezdette. Megnézte az elemi iskolát, a gimnáziumot, megfigyelte a tanárok magyarázatát és a tanulók feleleteit. Bejárta a nevelőintézetek tanulótermeit és hálószobáit és mindkét helyen ellenőrizte az ebédet.¹⁷⁴ Nem mulasztott el tehát semmit, ami a hivatalos látogatás kereteit kitölti.

Azonban ő keveset időzött Erdélyben, ugyanis csakhamar mint primás ment el innét. E rövid idő mindamellett elég volt arra, hogy nevét emlékezetessé tegye. Püspöki látogatásairól kiadott könyvében a szerzetesek úrnapi körmenetét a rákövetkező vasárnapra tette, feltámadási körmenetüket meg a templom falain belül engedélyezte. A saját és utódja neve alatt egyházmegyei névtárt adott ki, belefoglalván abba a szerzeteseket is. Az akadémiai ifjuság vallásos nevelésében fontos tény, hogy felújította a Mária kongregációt, amelynek működése II. József óta szünetelt. A szolgák és szolgálók oktatására, kora reggeli órákban, az akadémiai templomban szónoklatot írt elő és a szónok díjazására pénzt hagyományozott. Nem utolsó jelentőségű tette, hogy közbelépett a viszály megszüntetésére, amely Banó István akadémiai prodirektor hatásköri átlépéseiből keletkezett.

Banó ugyanis a diákok osztályzatain, amikor ezek nyomdába kerültek, változásokat tett. Tanulókat egyik évfolyamból a másikba átirta, a tantárgyak sorrendjét megváltoztatta, liceumi végbizonyítványt (absolutorium) adott ki, holott ezt csak a tanárikar egyező véleménye alapján tehetné volna. Erre az akadémiai ülésen több tanár az osztályozás aláírását megtagadta. Az ügy a Főkormányzék elé került. Ez a panasztevő tanároknak adott igazat és a püspök beavatkozását kérte. Ő csakugyan békéltetőleg lépett fel anélkül azonban, hogy az ellentétek szálkáját a szívekből kihúzhatta volna.

A viszálykodásnak annyi jóeredménye mindamellett meglett, hogy a tantárgyak sorrendjét szabatosan meghatározták. Így a tárgyak évfolyamok szerint való beosztásáról képet nyerünk. Az első évben előadásra kerültek: a metafizika, az erkölcsbölcselet, a tiszta geometria, az egyetemes történelem, a természetrajz; a második évben a fizika, alkalmazott mennyiségtan, az egyetemes történelem, az ásványtan. E felsorolás azonban több tantárgynak egész terjedelmét nem meríti ki. Így a fizika tanára elméleti és gyakorlati természettant adott elő, a bölcseletben a metafizikán kívül a logika, etika sorra kerültek, az egyetemes történelem tanára filológiát is tanított. A tiszta geometria név elméleti mennyiségtant jelentett.¹⁷⁵

Rudnay püspök nagy tisztelettel övezve távozott Kolozsvárról. A rendtagokkal együtt az ifjuság is körülvette őt, amikor a várost elhagyta. A Középkapun át ment ki a nép és az ifju-

¹⁷⁴ I. h. 1819. (1818–9. tanév.).

¹⁷⁵ I. h.

ság lelkes ünneplése közben. Utódjául br. Szepesy Ignác következett. Amikor ez 1820. május 19-én az intézetben megjelent, Guul házfőnök a rendtagokkal együtt fogadta őt. A konviktus nevében Creschner Ince, a jogászok és bölcsészek subregense, szép költeménnyel köszöntötte. A püspök a bensőséges fogadást szívesen vette, kijelentette, hogy a nevelésben való részvételre kötelezettséget érez. A plebánia templomban közel három órás bemutatkozó beszédében elárulta, hogy benne az egyházmegye lelkes vezetőt nyert. Apróra megtekintette a konviktus szobáit, tanuló- és hálótermeit, ebédlőjét, a templomot. Jelen volt az úrnapi szentbeszédén és a templom falai között ő vezette a körmenetet.

E tevékeny bekapcsolódása a templomi istentiszteletbe az előző püspökök hasonló ténykedéseinek folytatása. A püspökök e közvetlen érintkezése a néppel az ifjúság nevelése szempontjából felbecsülhetetlen értéket jelentett.

Szepesy püspöknek a katolikus iskolák főigazgatójává való tétele 1821. év januárjában következett be. A közel egy évi időközt az akadémián az állandóan uralkodó nyugtalanság tölti ki. Így a kegyesrendi tanárok között riadalmat okozott, hogy akik kolozsvári akadémiai tanárságra a rendfőnöktől megbízást nyernek, azok a dékán, vagy a direktor és a kar tanárai előtt vizsgát kötelesek tenni. Alkalmazásuk a vizsga sikerétől függ. Ez intézkedést Banó és Huber jogi tanároknak tulajdonították, mint akik Rudnay püspök útján azt kieszközölték.¹⁷⁶ A tanszékeknek pályázat útján való betöltését a Ratio educationis ugyan részletesen kifejti, és azt a Főkörmányszék is megkövetelte, de a rendfőnöktől küldött tanárokat vizsga nélkül is elismerték. A most jött intézkedés ellenére a régi helyzet tovább is érvényben maradt.

E két tanárral szemben általános volt az ingerültség, úgy-hogy az akadémiai ülések levezetésére a Főkörmányszék Apor Lázár főkörmányszéki titkár személyében végül is biztost küldött ki. A jogi és bölcséleti kar tanárai most összefogtak, maguk mellé vették az eddig mellőzött orvossebészeti intézet tanárait is, és az összes szavazatok erejével Banó helyébe Buzna Lázár bölcséleti tanárt választották meg prodirektorrá. Gr. Lázár László főkörmányszéki titkár őt 1820. november 9-én az országgyűlési teremben, az akadémiai ifjúság és számos vendég jelenlétében, állásába ünnepélyesen be is iktatta.¹⁷⁷

Amikor Szepesy fődirektori állását elfoglalta, a tanárokhoz és az ifjúsághoz beszédet intézett. A liceum részéről a prodirektor, a liceumi ifjúság és a gimnázium üdvözölték őt. A püspök ezután munkához látott. Mélyreható intézkedéseket tett, amelyek főleg az akadémiai ifjúság lelki életét érintették. Első teendői

¹⁷⁶ l. h. 1820 (1819–20. tanév).

¹⁷⁷ l. h. 1820., 1821 (1820–1. tanév).

közé a liceumi hittantanári állás betöltése tartozott. Először azt akarta, hogy e tisztet valamelyik konviktsi, vagy szemináriumi aligazgató vállalja. A rendfőnök azonban úgy vélte, hogy e hivatást a bölcsélet tanárai megfelelően teljesítik. Kérte tehát, hogy amennyiben a püspök terve mellett kitart, mivel a rendnek nincs rá embere, saját papjai közül tegyen hittanárt. Erre a püspök az új Ratio előírására hivatkozva, Hanák András, előbb kassai, most erdélyi egyházmegyei papot bízta meg a hitoktatással. A Svéday tanárkodása óta üres vallásoktatási tanszék tehát az 1820–1. tanévben újraéledt.

A püspök egyidejűleg, nagybőjt első vasárnapi kezdettel, a liceumi ifjuságnak az istentiszteleteken való részvételét is szabályozta. Az énekeket a napi misékre heti beosztással megállapította. Megkívánta, hogy az ifjuság vásár- és ünnepnapokon háromnegyednyolc órára a templomi harang szavára az istentiszteleti helyen összegyűljön és ott névsorolvasás után, nyolc órával kezdődőleg, félórás szentbeszédet hallgasson. Azután rendben, az elsőéves bölcsészek soraival kezdve, a templomba vonuljon. A templomi éneket orgona kísérfje. Megkívánta a havi gyónást, a vasárnapi ünnepélyes szentmisén történő közös szentáldozást, a vásár- és ünnepnapok délutánján a tanárok kíséretében a litánián való részvételt. Az új rend 1821. március 11-én lépett életbe.

A tevékeny püspök az iskolai életben személyesen is részt vett. Mint a liceum direktora elrendelte, hogy az ifjuság tanulásvágyának növelésére most, azaz 1820–1. tanévben, az első félév végén, a következő hónapokban meg havonként, a prodirektor vagy más tanár elnöklésével minden tárgyból vizsgálatok legyenek. A félévi vizsgán történő nyilvános vitatkozásokat is felújította, azokon maga vagy a prodirektor elnökölt. E rendelet következtében a tanév második felében a bölcséleti, a jogi, továbbá az orvosi tudományokból az akadémiai hallgatók nyilvánosan vitatkoztak. A tanév végén, augusztus 31-én, a Te Deumot a püspök maga mondta. Jelen volt az osztályzatok kihirdetésekor és a gimnázistáknál szokásos szavalatokon. Mindkét helyen a tanárokhoz és az ifjusághoz buzdító beszédet intézett.¹⁷³

Mint várni lehetett, a tömeges újítások életbe léptetése nem ment egészen simán. A tanárok és a tanulók ugyanis egyaránt több teendő elvégzésére kényszerültek. A diákok Hanák előadásait nyugtalan viselkedésükkel zavarták, Buzna prodirektor rendreutasító figyelmeztetését sem szívelelték meg. Erre a püspök, nagyobb erélyességet várva, a tanárok előtt népszerűtlen Banót tette meg prodirektorrá, a tanárokat meg egyetértésre intette. Hogy a kihágásoknak elejét vegye, elrendelte, hogy a hitoktatás litániával egybekötve templomban történjék. Azután a tanárok méltatlankodását nem vévén figyelembe, Banó prodirektorságát

¹⁷³ I. h. 1821.

Kalazancius-kép a XVIII. századból.
Daniel Benedek István megyesi rendtag rézkarca

három évre meghosszabbította,¹⁷⁹ az elkedvetlenedett Hanák helyébe meg Gódin József rendtagot tette meg az ifjuság vallás-tanárává. Az akadémiái üléseken őt közvetlenül a prodirektor után ültette. Ennek első templomi szónoklatát és vallástani óráját maga is meghallgatta.

Szepesy apostoli lelkiületével jót akart. Ha tervei sikerülnek, jelentős eredményeket érhetett volna el. De hirtelen természetét magas származásának tudata is hevítvén, főleg a liceum miatt türelmét elveszítette és az 1822–3. tanév végén a katolikus iskolák főigazgatóságáról lemondott.¹⁸⁰ Az ifjúsággal való

¹⁷⁹ I. h. 1821–2.

¹⁸⁰ I. h. 1822–3.

összekötését azonban továbbra is fenntartotta, főleg a gimnáziumban. A templomban főpapi ténykedéseket is végzett. Nagyobb intézkedéseket azonban már az idő rövidsége miatt sem tehetett. Püspökségét ugyanis az 1827. év nyarán a pécsivel cserélte fel.

Ez ideig, a liceumot illetően, két fontos esemény érdemel említést. Az egyik az akadémia tanításmódjára, a másik annak volt iskolahelyiségére vonatkozik. A püspök ugyanis 1822-ben egyházmegyei zsinatot hívott egybe, amely elé a főiskolai tanításra vonatkozólag is kérdést terjesztett: Mi mozdítja inkább elő az ifjuság előrehaladását, a diktálás, vagy a jó tankönyvek? A kérdés a magyar püspöki liceumok tanterv-egyeztetésének tervével kapcsolatban vetődött fel. A másik úgy a Főkormányzók által használatba vett régi egyetemi épület eladásának terve. A püspök az árát a tanulmányi alapba akarta tenni, hogy így a konviktust kijávitassa s a tanárok fizetését növelhesse. Az eladás 1829-ben meg is történt.¹⁸¹ Szepesy lemondása után a liceum direktori tisztét Szabó István apát, majd több éven át gr. Lázár László főkormányzósági tanácsos töltötte be. Még Szabó elnöklete alatt az akadémiai tanács összeülvén, Banó helyett Buzna Lászlót választotta meg prodirektorsá.¹⁸²

Szepesy után Csíktusnádi Kovács Miklós következett. 1827-ben foglalta el püspöki székét. A katolikus iskolák főigazgatóságát még ez évben elnyerte. Kolozsvárra érkezésekor a házfőnököt a rendtagok koszorújától körülvéve üdvözölte. Válaszában a püspök a vezetésük alatt álló intézmények iránt legnagyobb készségeit fejezte ki, csak a rendtagok is buzgolkodjanak tovább a rájuk bízott ifjuság nevelésében. Első tette új kongreganisták felvétele volt. Első főpapi miséjét a városban az akadémiai templomban végezte. Sorra járta az iskolákat és a jöerkölcsök követéséről beszélt az ifjuságnak.¹⁸³ Állandó látogatója, szertartásokat végző főpapja maradt a templomnak, a néppel való kapcsolatot a templomon keresztül is állandóan ápolta. Többnyire Kolozsvárt lakott s így mindent közelebbről szemmel tartott.

Igazgatósága alatt a nyomtatott osztályzati kimutatás lett általánossá az egyszerű kihirdetés helyett. A viseletjegybe a nevelőintézeti előljárók nem szólhattak bele. A Szepesytől elrendelt órarend ezután is érvényben maradt. Az órarendet ki-nyomtatták s az iskoláknak megküldötték. 1828-ban új iskolai törvények készültek, ezeket 1835-ben felsőbb helyen módosították. Megszűnt a prodirektorság, helyébe a direktor lépett, de nem az akadémiai tanárok közül. Az 1834–5. tanévre Hilibi Hal-ler Domonkos kapott direktori kinevezést 800 forint évi fizetés-

¹⁸¹ l. h. 1821–2.

¹⁸² l. h. 1823–4.

¹⁸³ l. h. 1827–8.

sel, holott eddig a prodirektor részére évi 100 forintot nem tudtak kieszközölni.¹⁸⁴

Ezzel az intézkedéssel a tanárok nemcsak az akadémia igazgatásától estek el, hanem a tanuló ifjúságra gyakorolt hatásuk is korlátozódott. Eddig az évenként váltakozó prodirektorok az ifjúság jelenlétében is szépen kidolgozott felavató beszédükben sok üdvös gondolatot fejthettek ki. Így csak újabban Buzna Lázár, az 1825–6. tanévben meg Markó Albert. Ez az ifjúságnak a szükséges és jó ismeretekről beszélt. 1833–4-ben Lezó Ferenc mondott avató beszédet.¹⁸⁵

Ellenértékül az 1837. és 1838. évre az orvos-sebészeti intézet tanszékekkel történő kiegészítése esett. A tanszékek száma háromról hatra emelkedett. E tanszékek a tanárok neveivel: különleges sebészet és kórtan-terápia (Judenhoffer Mihály); állatorvostan, törvényszéki orvostan és tetszhaláltan (Bruszt Elek); különleges kórtan-terápia és gyakorlati orvostudomány (Szóts József); növénytan, vegytan, természettan (Joó István); elméleti gyógyszer-tan és élettan (Szilágyi Miklós); bonctan és szülészet (Szabó József). Ezekhez járult még egy első és egy második asszisztens szolgálával együtt. A tanárok évi fizetése 600 forint, az asszisztenseké 250, a szolgáléé 125. Az egész intézet személyi kiadása 4225 forintra rúgott.¹⁸⁶

Amikor a több vallásból álló orvosi testület a püspök hívására az akadémiai ülésen először megjelent, nehezményezte, hogy a bölcséleti tanárok után kapott helyett, holott az orvosi kar az egyetemeken és az akadémiákon a bölcséletit megelőzi. Azonban a főkormányiszéki rendelkezés most is csak orvos-sebészeti intézet kifejezést használt, amire a jogi és bölcsészeti kar tanárai azon az állásponton maradtak, hogy az orvosokat az akadémiai ülésen hely és szavazati jog nem illeti meg. Felvetődött ugyanis a kérdés, hogy az orvosok mit, milyen nyelven és kiket tanítanak. Valóban, – jegyezte meg a kegyesrend rendházi krónikása, akármelyik bölcsészeti hallgató megütközhetnék azon, hogy a kinyomtatott érdemsorozatban eléje kerüljön a tudományban kevesebbre becsült borbély, aki aligha végezte el a nyelvtani osztályokat, nem is beszélve az irodalmiakról.¹⁸⁷

Íme itt az ok, ami miatt az orvosi kar kifejlődése késett. A tanárok sem voltak mindig doktori okleveles orvosok, a tanítványok sem mindig középiskolai végzettségűek. Az előadás sem folyt a tekintélyt adó latin nyelven. Ha egyebekben adódhatott is fogyatékoság, de a magyar nyelvű oktatás megfelelt az idők szellemének, amikor a tudományra és a közéletre nehezedő la-

¹⁸⁴ I. h. 1831–2., 1834–5., Winkler i. m. 3. E–G. 284–5. l.

¹⁸⁵ Historia Domus Claudiop. 1825–6., 1833–4.

¹⁸⁶ Winkler i. m. 3. E–G. 282. l. Maizner János, A kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlata. 1775–1872. Kolozsvár, 1890.

¹⁸⁷ Historia Domus Claudiop. 1838–9.

tin nyelv bilincseiből a nemzeti önérzetre ébredt magyarság már szabadulni akart. Magyar nyelvű tanításukkal tehát az orvosok a bölcseleti és a jogi tanárokat megelőzték.

Minden lekicsinylés ellenére az orvosi kart ez időtől megalakultnak tekintették, ha a másik két kar még ellenkezett is. Így az 1839. év januárjában tartott akadémiai ülésen, a félévi osztályozáskor, a jegymegállapítás után a prodirektor az orvosokat felszólította, hogy mivel őket érdeklő kérdés már nem lesz, távozzanak az ülésről. Ezek szégyenkezve hagyták el a termet. Ilyen tekintélykérdés következménye, hogy Huber Ferenc jogi tanár az ülésen támadt rá Borbély Lászlóra, a vallástan tanárára, hogy minő címen foglalja el a prodirektor után az első helyet. Pedig a vallástanár helyét Szepesy püspök jelölte ki. Borbély szelid szavakkal megjegyezvén, hogy a püspökhöz fordul véleményért, átengedte székét.¹⁸⁸

A főiskolai ifjuság tanulmányi életét megvilágítják az évkönyvek és a vizsgálati tételek is, amelyek 1794–1836. közötti időből a kolozsvári róm. kat. gimnázium igazgatóságánál tekintélyes számban fennmaradtak. Az évkönyvek a tanulók nevén kívül azok társadalmi helyzetét (nemes, nem-nemes, polgár), korát, közben vallását, viseletjegyét, az egyes tantárgyakban elért érdemjegyét, nevelő intézeti alapítványát foglalják magukban. Az érdemjegyek mellett ott áll, hogy a tanuló a hasonló érdemjegűek között a rangsorban hanyadik.

Ez évkönyvekből eszerint 1794-től kezdve az egyes félévekben és évfolyamokban tanult tantárgyakról képet nyerhetünk. 1794-ben az elsőéves bölcsestest az első és második félévben bölcseletet, mennyiségtant, történelmet tanultak. A másodéves bölcsestest mindkét félévben fizikával, mennyiségtannal, történelemmel, a második félévben ezeken kívül még kémiával foglalkoztak. Az egyes tantárgyakban benne foglalt részlettudományok azok keretében kerültek előadásra. Idővel egy-egy új tárgy nyomult előtérbe, vagy valamelyik tárgyból kiemelkedett. Így az 1798–9. tanévtől a névkönyv az első éves bölcsestesteknél a második félévben negyedik tárgyként a természetrajzot, a második éveseknél az első félévben meg a mennyiségtan helyett polgári építészet tanítását tünteti fel.

A vallástanak a tantárgyak közé felvétele új beosztást eredményezett. E tárgy mindkét félévében szerepelt. A meglévő évkönyvek tehát az 1821–2. tanévtől új helyzetet tárnak elénk. Az első éves bölcsestesteknél ugyanis, a történelem elhagyásával, mindkét félévben a vallás, a bölcselet és a mennyiségtan állandósult. A második év mindkét felében, a mennyiségtan elhagyásával, tantárgyakul maradtak a vallás, a fizika és a történelem. E tantárgyakhoz közben kisebb, vagy részlettudományok kapcsolódtak. Az egyes félévek névkönyveit az ott tanító tanárok és a

¹⁸⁸ I. II.

prodirektor írták alá. Továbbá a két nevelőintézet igazgatói is odafűzték megjegyzéseiket, amíg a viseletjegyek adásába beleszólhattak.

Az évkönyveken kívül, azokhoz hozzá kötve, szép számban találunk vizsgálati kérdéseket, amelyek kézzel írva, vagy nyomtatásban az akadémiai igazgató jelenlétében levezetett nyilvános féléves vizsgálatok anyagát, hosszabb-rövidebb összeállításban tüntetik fel. Minden tanár a vizsgálat előtt a saját tanítványainak nevét összeírta, azokat előmenetelük szerint rangsorba szedte, mellékelte a végzett tananyag alapján készült vizsgakérdéseket és mindezeket a prodirektor útján a direktorhoz felterjesztette.

E vizsgálati kérdések nagyon tanulságosak. Nemcsak az egyes tantárgyak anyagára vetnek fényt, hanem belőlük a tanár szempontjai is kirajzolódnak. A tanárok előadásairól készült jegyzetek hiányában így ezekből a végzett tananyag menetét felismerhetjük. A vizsgakérdések egyszer-egyszer tankönyvszerű összefoglaló vázlatnak tekinthetők. Így a vizsgakérdésekből egyrészt a tantárgyak színvonalára, másrészt a tanárok képzettségére és oktatói módszerére is következtethetünk.

Vallástanból az első évben az Istenről, a hitről szóló tan állott a tanítás középpontjában. A második évet általában a szentségekről szóló tan töltötte ki. Mindez tudományos megalapozottsággal és a tárggyal összefüggő hitismeretek bekapcsolásával. Az összeállítások közül kiemelkedik Hanák András tanáré az 1821-2. tanévből, ugyanúgy magas színvonalú Gódin Józsefé az 1825-6. tanév első feléből. A tanárok közül a lelkes szónok: Borbély László, továbbá a magyar kat. legényegyesületek megalapítója: Szabóky Adolf szeretek nagyobb nevet.

Bölcséletből 1795-ben, 1799-ben, az első félévben, az elméleti és gyakorlati gondolkozástant tanulták. Az elméleti rész egyes fogalmakat tisztázott (pl. nem, faj, különbözőség, szó, lélek, tárgy, mozgás, levezetés stb.), a gyakorlati rész részben hasonló fogalmakkal, meghatározásokkal foglalkozott (igazság, felosztás, bizonyosság, nyilvánvalóság, valószínűség, tekintély, stb.), részben meg a könyvolvasás, a tanítás, a vitatkozás módját ismertette meg. Ezekhez némi metafizika is járult. Idővel az anyagbeosztás jobban tisztázódott. Az első félévben tapasztalati lélektant és logikát, a másodikban metafizikát és etikát adtak elő. Az 1821-2. tanévtől fennmaradt vizsgálati tételek ez állapotot tüntetik fel. A lélektanból egyebeken kívül a megismerés, értelem, akarat, a logikában a fogalom, ítélet és következtetés a vizsgálat tárgyai voltak. A metafizika is elméleti és gyakorlati részből állott. Általában a gyakorlatiasság a bölcsélet anyagának egész beosztásán megnyilatkozott, annak kifejezőjeül, hogy a Ratio educationis nem veszítette el tekintélyét. A számos vizsgálati tételösszeállítások között figyelmet érdemelnek Lezó Ferenc tanár nyomtatott füzetei, már számuknál és jó beosztásuknál fogva is. A tanárok közül megemlítiük Cseh Ferenc nevéét, aki

nagy felkészültséggel és lelkesedéssel felelt meg feladatának. Bevallva követte Bacon tanácsát, hogy a pók, nem halmoz fel válogatás nélkül, mint a hangya, hanem a méh módjára gyűjteményét áthasonítva helyezi el. Az ember szellemi élete c. nagy munkája és több bölcséleti értekezése méltó figyelmet keltettek.

A történelem tanárok közül a jó tételösszeállításban Bolla Márton, Guul János, Katona Dénes vezetnek. Bolla Mártonnak a művelődés történelem iránt való érzéke, oknyomozása, a magyar nép történetének az egyetemes történelem keretébe való méltó beállítása egyetemes történelmi tankönyvét sokáig keresetté tették. E felfogása nyilatkozik meg akadémiai előadásaiban is. A történelem anyagának beosztását az ő vizsgálati kérdéseivel kezdődőleg ismerjük tüzetesebben. Mint az egyetemes történelem tanára még a filológiát és a történelmi segédtudományok egy részét: a földrajzot és az időtant is előadta. E beosztás utóbb is érvényben maradt, úgyhogy a tanárok közül a történelem tanár oldott meg legnehezebb feladatot. A történelem tanulás a filológiából és a segédtudományokból indult ki, ezeket követte a tulajdonképpeni történelem. Idővel a rendelkezésre álló két év egy évre rövidült, ami az anyag összevonását vonta maga után. Bollának 1794. és 1795. évekből származó vizsgatételei szerint filológiától a tárgy-ismertetés, a kritikai módszer, az írás művészete, a latin nyelv értékelése után egy-egy író művének filológiai és bölcsészeti magyarázatával foglalkozott a tanár. Így 1794-ben Tacitus II. könyvét, a következő évben meg Cicero De officiis művének I. könyvét taglalta. A segédtudományok közül 1795-ben az időtant és a földrajzot tárgyalta. Az első különböző időszámításokat, az utóbbi a Föld alakját, a vizet, a Földközi tenger melléki országokat ismertette, kiemelve ezek hasznát az egyetemes történelem tanulásában. A tanár az egyetemes történelmet is megfelelő tudományos beállításban, a módszertani vizsgálatok figyelembevételével, a történelem jelentőségének kiemelésével kérdezte. 1799-ben és 1800-ban Guul János kérdései ugyanily csapáson haladtak. Az első évesek az első félévben Cicero De officiis művének első könyvét, a második félévben meg ugyanannak a második könyvét ismerték meg. A következő év első fele ugyanilyen beosztású volt. Guul kérdéseiben feltűnő a római írókkal való tüzetes foglalkozás. Ő sokáig volt főiskolai tanár, hatása tehát hosszú időn keresztül megőrződött. Katona Dénes nagy nevet szerzett író, a népek jelleme, vallása tudományos eredményei után kutatott. Az 1825-6. évi összeállítás szerint a két történelmi segédtudományt (időtan és földrajz) feltűnő részletességgel kérdezte. A többi történelmi segédtudományt is felsorolta, ami a tárgyra vonatkozó széleskörű tudására vall. A régi írások olvasását a jogászok tanulták azzal a megokolással, hogy mint ügyvédeknek nekik van rá szükségük. Katona után Hornyay Ambrus tanár következett, már korlátozottabb anyaggal. A filológiában a klasszikusok magyarázata elmaradt,

a történelemben inkább az események maradtak túlsúlyban. Értékes munkát végzett Lakatos Márton tanár is. Több vizsgaöszeállítás maradt fenn. A tanárok sorát Tegó Alajos zárta be. Tíz évig töltötte be a tanszéket, a róla szóló rendi kegyeletes emlékezet szerint előadása nemcsak tanulságos, hanem gyönyörködtető is volt. A nemes tettek iránt nagy lelkesültséget tudott támasztani. 1850-ben távozott Kolozsvárról.

A mennyiségtan tanítása is előbb két évre terjedt ki, azért az anyagbeosztás nem mindvégig egyforma. Eleinte (1799.) az első-évesek a második félévben geometriát, a második-évesek az első félévben (1795.) mechanikát tanultak. A mennyiségtan és fizika tárgyai tehát összekapcsolódtak, a mennyiségtan tanítására ugyanis több idő állott rendelkezésre. Utóbb az egyéves anyagbeosztásban az első félévben algebrát, a másodikban geometriát, bányászattant, polgári építészetet tanultak. A geometriában is, a mennyiségtanban is külön-külön elméleti és gyakorlati részt adtak elő. A köbreemelés, logaritmus az algebra elméleti részében bennefoglaltattak. A bányászati ismeret a bányák beosztására, aknák húzására, fémerek kutatására stb. terjedt ki. A polgári építészett az épület részeit díszeit, felírásait ismertette és a jó építés szabályait adta elő. A fizikából az első félévben általános ismeretekkel, a mozgással foglalkoztak (1795., 1798.). E beosztás utóbb is érvényben maradt. A második félévben a fény, elektromosság, mágnesesség, éggömb, csillagászat stb. kerültek előadásra. Vizsgálati tételek Hoffmann Ignác, Reiszner Pál tanároktól maradtak fenn tömegesebben.

E tárgyhoz csatlakozott, vagy külön tanár kezébe került a kémia a természettajzzal kapcsolatosan. Mindkét tárgy anyaga meglehetősen általánosságban mozgott. 1799-ben az első félévben a kémiából a földről, a földszurokról volt szó. Az e tárgy körébe tartozó földtan a hegyek-völgyek alkatáról, a hegyekről szóló tan meg az útról, bányákról nyújtott képet. Ugyane tanár előadásában az ércstanban a levegő, a víz a tárgyalás főtárgyai. A kémiában tárgyalták a párolgást, növényelemzést, a tej, tojás, vér stb. összetételét. A kémiai tanszék eszerint sokféle szükséglet kielégítésére vállalkozott. Az e félévben tanított természettajz az előismereteken kívül az állatvilágról nyújtott általános képet. Az 1822-3. tanévből és az 1824-26. évek közötti időkből az első félévről szóló vizsgálati kérdések a technológiai és ásványtani anyagba is bepillantást engednek. Az 1824-25-i kérdőfüzet jellegűl tűzte ki: Omnia probate, quae bona sunt, tenete. A technológia különbözött az iparismerettől, de emellett az inasokról, segédekről, mesterekről, a kézműről, a gyárról is tárgyalt. A feltejt kérdések égő és égetett anyagokra, savakra, gyümölcsök eltartására, kertművelésre, tejtermékre stb. vonatkoztak.

A társadalmi átalakulás, amely az 1848. évet megelőző évtizedekben már érezte hatását, ha a liceum életében nem is, de

a nevelő intézetekben már megnyilatkozott. Az 1840-41. tanévben ugyanis a főiskolai hallgatóknak fizetés szerint való elkülönítése megszűnt. Az összes főiskolai növendékek a szeminárium épületbe, a gimnázisták meg a konviktusba kerültek és ugyanolyan elbánásban részesültek. A szeminárium a Convictus Lycealis, vagy a nagyobb, a gimnázisták otthona meg a kisebb konviktus nevet kapta. Eddig a szemináriumi ifjuság egy ételre fogva, – mondja a rendházi évkönyv, (innét a semperista – mindig az, csúfolódó elnevezés a seminarista helyett) eleget éhezett, most ebéden három, vacsorán két fogáshoz ülve, jóllakhatott. Fájdalmas, – folytatja a krónikás, hogy a liberálisabb étel-gondozás sok erdélyinek nem tetszik, akik talán honfitársaik szerfeletti szeretetétől s nepotizmustól legyőzötve félnek, hogy – az alapítók szándéka ellenére – a szegénység kizáratván, a nevelőintézeteket, ha a kellemesebb állapotot nézik, a gazdagabb ifjuság foglalja el.¹⁸⁹

Annai mindenesetre igaz hogy a bővebb ellátás alapítvány összevonásából telhetett. A Főkormányzék, közelebbről Katolikus bizottság jóértelemezést írt elő, viszont egyidejűleg ráfizetést kívánt, ennek összege 15 forintra rúgot. A konviktisták 1821-ben, majd 1838-ban új viseleti szabályt kaptak, ezek be nem tartása, a rossz viselkedés alapítvány-megvonással járt.¹⁹⁰

A nemesi konviktus ilymódú felszámolása a szerzetes atyák ellátásában nagy nehézséget okozott. A rendtagok ugyanis az ellátásra Mária Terézia óta évi 100 forintot kaptak, a liceumi tanárok azonban 150-et, ami élelemre, borra, fára, világításra, gyógyszerre nem volt elég. Tehát rászorultak a konviktorokra, akikkel való közös háztartásuk pótolta a hiányokat. Az 1838-9. tanévig együtt is étkeztek a diákokkal. Ekkor a diákok kellemetlenkedései miatt különváltak, és az ifjuság étkezésére előjáróik ügyeltek fel. Emiatt, vagy inkább a korváltozás miatt a főnemes ifjak távol maradtak a konviktustól. A főiskolai tanárok ruhára, szükségleteikre kapott illetéke is a Mária Terézia korabeli 150 forintról 200-ra emelkedett fel 1845-ben. Ekkor a többi rendtag is állásához mérten az 1776-ban megállapított összeghez 50 forintot

¹⁸⁹ A tört. segédtudományok közül a paleografiát a jogi karon főkörmányszéki irnokok-jegyzők adták elő: Nagyernyei Kelemen Zsigmond, Jánosi György, Lőcsei Spilberg Sámuel, majd Medvés Mihály. L. Iványi Béla, A történelmi segédtudományok oktatása Erdélyben 1848 előtt. Turul, 1904. és Erd. Múz, 1912. évf. A társadalmi hatásra l. Historia Domus Claudiop. 1840-1., Winkler i. m. 3 E-G. 304. l. Golberg bécsi orvos az orvosi művelés előmozdítására alapítványt tett. 1777-i főkörmányszéki végzés szerint erre erdélyi ifjak is pályázhattak. Eleinte tizen, 1791. óta öten. Akkor kétszáz forint volt az évi ösztöndíj, 1845-ben 120 ezüst forint. Az ösztöndíj négy évre szólt. A seborvosi tanulók két-évig, a politechnikai orvosok meg három évig élvezhették. Winkler i. m. 3. E-G. 427. l.

¹⁹⁰ Winkler i. m. 3. E-G. 305-6. l.

kapott.¹⁹¹ Nem könnyű helyzet, hogy az élmezőnyre adott évi 100-100 forintokból is a liceum építésére és a főtéren vendéglő építésére 1814-26 között levonások történtek. 1826-ra az összeg 12960 forintra emelkedett.¹⁹² A kegyesrendi tagok igénytelenségét ez állapot beszédesen szemlélteti.

A főiskolának gazdaságilag is jelentékeny erőforrása maradt a liceumi nyomda. Hogy az iskola emeléséhez bő segély-összeggel járult, az Koros Imre nyomdaigazgató takarékoságának tudható be. Az ő idejében külön nyomda épületet emeltek. Helyébe Buzna Lázár, majd Bonda Benedek következett. Az utóbinak hivatalba lépése mutatja, hogy a nyomdaigazgatót is külsőségek között iktatták be. Őt egy főkormányzói titkár és egy pénzügyi tisztviselő, Lezó Ferenc halálakor, 1846-ban, helyébe Szentpétery Imre főkormányzói irnok ült be, és így az állást a kegyesrendiek elveszítették.¹⁹³ Koros Imre nyomdaigazgató könyvtárát, ezenfelül pénzét is, a liceum könyvtárának hagyta.¹⁹⁴ Könyvtár-gyarapításra 1828-ban 300 forintot kapott. A könyvtárt 1823-tól a liceumépület II. emeletén helyezték el, olvasó szobával egybekötve. A könyvtárosok a főiskolai tanárokból teltek ki, 1821-től a hittanári állással volt egybekötve. Könyvtárosok Szabó Elek, Gódin József, Takács István, Gubiczer Ferenc, Borbély László, Hoffmann Ignác, Herbánszky Adolf, Baranyai Zsigmond, Szabó Elek. A felszerelésben a szépen rendezett fizikai múzeum is számottevő. 1815-ben fejlesztésére jelentékeny összeg érkezett.

Az egyetem, majd a liceum-akadémia bölcsélet-kara tanárainak összeállítása értékes neveket tüntet fel. Vallás-tanárok: Svédai Lénárd, Hanák András (egyházmegyei), Gódin József, Takács István, Gubiczer Ferenc, Borbély László, Hoffmann Ignác, Herbánszky Adolf, Baranyai Zsigmond, Szabó Elek.¹⁹⁵ Történet-tanárok: Koppi Károly, Bolla Márton, Guul János, Faisz József, Dienes Antal, Katona Dénes, Hornyay Ambrus, Lakatos Márton, Szaif János, Tegó Alajos. Mennyiség-tanárok: Malinovits Ignác, Gegő Adolf, Letavay Sándor, Buzna Lázár, Horvátovits János, Horváth József, Szabó Elek, Markó Albert, Reiszner Pál, Hoffmann Ignác, Mihalik Pál, Korecz Lőrinc, Suhajda Sándor, Táray Ambrus, Thüringer Ambrus, Bölcsélet-tanárok: Schreyer Norbert, Meyer Elek, Koros Imre, Lantzinger János, Huberth Tádé, Bartek Mihály, Polereczky Ernő, Lezó Ferenc, Cseh Ferenc, Végh József.¹⁹⁶ Vegytan, természetrajz-tanárok: Etienne András, Mogér Károly, Bergai József (világiak).

¹⁹¹ I. h. 5. N—P. 452. I. Historia Domus Claudiop. 1838-9.

¹⁹² Historia Domus Claudiop. 1826-7.

¹⁹³ I. h. 1816-7., 1832-3.

¹⁹⁴ 1830-1.

¹⁹⁵ *Familiae clericorum regularium Scholarum Piarum provinciae Hungariae et Transilvaniae*. Pestini, 1837. s köv. évek. Salzbauer i. m. 29. l.

¹⁹⁶ Erdélyi i. m. 129-30. l. Diósi Géza, Katona Mihály Dénes (Balanyi

Az akadémia bölcséleti karának tanárai szerzetes jellegük-ből következőleg állandóan kettős tevékenységükben mutatkoztak. Mint papok templomi ténykedéseikkel, hitszónoklataikkal az ifjúság vallásos érzését fejlesztették. Ha voltak külön vallástanárok, ezek e téren még többet tettek. A főiskolai ifjúság sohasem maradt vallási gondozás nélkül, a hitszónoklást a tanárok egymás között beosztották. A kiemelkedő templomi ünnepnapokon: Úrnap, aug. 15, Kalazancius, amely napokról inkább van feljegyzés, gyakran találkozunk akadémiai tanár-szónokkal. Az utolsó tanárok között Suhajda Sándor, Hoffmann Ignác, Lakatos Márton, Bonda Benedek, Borbély László neveit említjük meg, Borbély László vallástanár magyar nyelvű beszédeit elragadtatással hallgatta a közönség. Herbánszky Adolf liceumi hitszónok úrnap-i beszéde annyira tetszett, hogy gr. Lázár László kancellár azt kinyomatta. Szabó Elek fizika tanár¹⁹⁷ zsolttárok fordított magyarra, a kinyomtatásukban halála akadályozta meg.

Az intézet érdekét szolgálták azok is, akik alkalmilag, – ahogy akkor elvárták, a közös érzelmet versekbe fejezték ki. Bolla Mártonon kívül Huberth Tádé bölcsélet-tanár tűnt ki e téren. Bánffy Györgynek, Rudnay püspöknek, Jósika Jánosnak hódolt ilyen módon. Kiváló jelentőségük a tanárok prodekáni székfoglaló beszédei, amelyek az ifjúság jelenlétében hangzottak el. A tanárok és az ifjúság között így erős volt a kapcsolat, amelyet az előadási órák s nevelő-intézetekben való együtt-lakás is erősítettek. Amennyiben a bölcséleti előadásokat előzőleg a jogászok is hallgatták, igen nagy számra, hiányos feljegyzések alapján is, 7414 diákra rúg a tanulóserg, mely a kegyesrendi tanárok kezén 1776. óta áthaladt.¹⁹⁸ Mivel pedig e tanulók Erdély minden vallásából s nemzetéből tevődtek össze, az akadémia sok vezetőszererepre jutott tanítvánnyal dicsekedhetik. Egyházi nagyságok, költők, írók, tudósok, közéleti kiválóságok találhatóak ezek között. A sok névből a magyarok közül csak br. Jósika Miklóst, gr. Kemény Józsefet, a románok közül Lazár Györgyöt, Barițiu Györgyöt, Pumnul Áront említjük meg.¹⁹⁹ A nagy nevékhez csatlakoznak az ezrek, akik nagyobb hír nélkül teljesítették a feladatot, amelyet a közszolgalat vállalkra rakott. A rend vezetése alatt álló két nevelőintézetbe a bölcsészek és a jogászok egyaránt felvételt nyertek.

Igy nagy veszteség, hogy az akadémia működését az 1848-as időket követő abszolutizmus megakadályozta. A nevelőintéze-

György, Magyar piaristák a XIX. és XX. században c. gyűjtőműben. 54-63. l.). Kanszky Márton, Szabóky Adolf (Uo. 183-207. l.). Bitay Árpád, Termékenyítő lelkek, akik a kolozsvári róm. kat. főgimnáziumban gazdag életeket indítottak el (György Lajos, Öreg diák vissza-néz. 39-51. l.).

¹⁹⁷ Historia Domus Claudiop. 1838-40., 1845-6.

¹⁹⁸ Salzbauer i. m. 47-8., Erdélyi i. m. 133. l.

¹⁹⁹ György Lajos, Gazdag életek, akik a kolozsvári róm. kat. főgimnáziumban termékenyültek meg (Öreg diák vissza-néz. 52-75 l.).

tek, a háborús közlekedési nehézségek miatt, már 1848-ban bezárták kapuikat, s az ifjuság előtt csak az 1860-as években nyitották meg újból azokat. Az akadémia tanulói számáról az 1848-49. tanévből még van kimutatás, a következő tanévben már hiányzik. A tanárok: Szabóky Adolf vallás, Végh József bölcselet, Korecz Lőrinc mennyiségtan, Thüringer Ambrus természettan, Tegó Alajos történelem tanár.²⁰⁰ A bölcseleti kar 1850-ben megszűnt, a jogi még 1849-ben.²⁰¹ Az utóbbi 1863-ban Kolozsvárt újraéledt. Így a folytonosságot az összezsugorodott orvossebészeti intézet tartotta fenn.

²⁰⁰ *A magyarországi kegyestanítórend névkönyve 1849.* Pest, 31-2. l.

²⁰¹ Salzbaueer i. m. 34. l.

Képek jegyzéke:

1 A besztercei templom, rendház és iskola az 1758-i tüzvészkor — — 7

A rajz az ispotályosok volt szerzetházának beosztását tartotta fenn kórházakkal együtt, kiegészítve a kegyesrend szerzeményeivel, köztük az ifjúsági színházzal. A budapesti kegyesrendi levéltárban megmaradt rajz homályossága miatt közlésre alkalmatlan. A másolat Tóth István rajza.

2 A besztercei templom és a rendház (Fénykép után) — — — — 11

3 A medgyesi rendház (Fénykép után) — — — — — — — — 31

4 A kolozsvári róm. kat. egyetem (Címkép is) — — — — — — — — 39

Részlet Kolozsvárnak 1835. táján készült tusrajzáról. A rajz litografia útján Bécsben sokszorosított mása levélpapír díszül szolgált. E papírból egy példány az Erdélyi Múzeum levéltárában fennmaradt. Az egyetem az akadémiai, u. n. piarista templom, folytatásaként húzódik. Rajta két torony látszik. Az egyik a volt Farkas utca felé kiugró szárnyépületet jelentő három ablakkal, a másik a csillagvizsgáló torony.

5 Kalazancius-kép a XVIII. századból — — — — — — — — 59

Daniel Benedek István rézkarca. Daniel Ebesfalván (Erzsébetváros) 1734-ben született. 1752-ben lépett be a kegyesrendbe. Tökéletesen beszélt örményül, jól románul. Több városban, köztük Besztercén és megszakításokkal több ízben Medgyesen tanított. Az 1775-6. tanévben Szegeden mint dalmata hitszónok működött, a következő tanévben meg Bibics Jakabné Temejan (Támäian) Margitnak, a szentannai (temesvári) rendház alapítója román feleségének, volt a házi káplánja. A medgyesi rendház feloszlása után onnét szülőhelyére ment, rendi engedéllyel a szegény gyermekek számára iskolát nyitott és húsz éven át, öreg koráig, különleges türelemmel s példaadással tanított. 1812-ben ugyanott halt meg (Friedrich Endre gimn. igazgató, rendi könyvtáros közlése). A kép eredetije a budapesti Piarista Múzeumban.

